

О. Є. Клещова, О. М. Кравчук

*Культура
української
мови*

Старобільськ
2021

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Державний заклад
„ЛУГАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА”

О. Є. КЛЄЩОВА, О. М. КРАВЧУК

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Навчально-методичий посібник
для здобувачів
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальностей 014.01 Середня освіта. Українська мова
і література, 014.01 Середня освіта. Українська мова і
література. Мова і література (англійська).
Вид. 2-ге, переробл. і доповн.

Старобільськ – 2021

УДК 811.161.2'271 (0,75.8)

К – 48

Рецензенти:

Дмитренко В. І. – доктор філологічних наук, професор кафедри української та зарубіжної літератури Криворізького державного педагогічного університету.

Бондаренко Г. П. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української філології та журналістики Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Клещова О. Є., Кравчук О. М.

К – 48 Культура української мови : навч.-метод. посіб. для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальностей 014.01 Середня освіта. Українська мова і література, 014.01 Середня освіта. Українська мова і література. Мова і література (англійська). Вид. 2-ге, переробл. і доповн. Старобільськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2021. 263 с.

Навчальний посібник містить вісім складових частин: літературу, лекційну та практичну частини, завдання для самостійної роботи, методичні рекомендації для контролю самостійної роботи здобувачів вищої освіти, орієнтовні завдання та тести до контрольної модульної роботи, два додатки.

Посібник адресовано здобувачам гуманітарних спеціальностей закладів вищої освіти. Матеріали допоможуть здобувачам вищої освіти ознайомитися зі змістом лекційного курсу, краще підготуватися до практичних занять, організувати самостійну роботу, а також систематизувати знання, уміння й навички з мови, оволодіти науковою термінологією.

УДК 811.161.2'271 (0,75.8)

*Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”
(протокол № 10 від 25 червня 2021 р.)*

© Клещова О. Є., Кравчук О. М., 2021
© ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2021

ЗМІСТ

Передмова		7	
1.	Конспект лекцій	9	
2.	Лекція № 1. Тема: Основи культури мови та мовлення	9	
	2.1.	ВСТУП. Питання культури мови в Україні	11
	2.2.	Культура мови як окрема лінгвістична дисципліна. Ортологія – розділ науки про культуру мови	15
	2.3.	Мова й мовлення. Функції мови	19
	2.4.	Поняття про загальнонаціональну й літературну мову	24
3.	Лекція № 2-4. Тема: Норми української літературної мови	26	
	3.1.	<i>Орфоепічна</i> правильність українського мовлення	35
	3.2.	<i>Акцентуаційні</i> норми сучасної української літературної мови	37
	3.3.	<i>Правописні</i> норми. Новий український правопис: історія, зміни, нововведення	38
	3.4.	<i>Словотвірні</i> та <i>правописні</i> норми й культура професійного мовлення	54
	3.4.1.	Утворення і правопис складних слів	57
	3.4.2.	Абревіація. Запис складноскорочених слів і абревіатур. Графічні скорочення	60
	3.4.3.	Способи словотвору і вживання деяких афіксів (ділове спілкування)	64
	3.4.4.	Правила переносу слів	65
	3.5.	<i>Лексикологічні</i> норми.	66
	3.5.1.	Синоніми у фаховому мовленні	66
	3.5.2.	Пароніми у фаховому мовленні	67
	3.5.3.	Фразеологія ділової української мови	69
	3.6.	<i>Морфологічні</i> норми у професійному мовленні	70
	3.6.1.	Іменник. Давальний відмінок.	70
	3.6.2.	Кличний відмінок	71
	3.6.3.	Прикметник. Ступенювання якісних прикметників	71

	3.6.4.	Активні та пасивні дієприкметники	72
	3.6.5.	Норми вживання числівників у фаховому мовленні	73
	3.6.6.	Відмінювання кількісних числівників	73
	3.6.7.	Відмінювання порядкових числівників	75
	3.7.	<i>Синтаксичні</i> норми і культура фахового мовлення	75
4.	Лекція № 5-6. Тема: Основні комунікативні якості мови та мовлення		78
	4.1.	Точність мови та мовлення. Точність предметна і понятійна	79
	4.2.	Логічність мови та мовлення	83
	4.3.	Причини помилок у логіці викладу	86
	4.4.	Чистота мови та мовлення	89
	4.5.	Багатство мовлення	90
	4.6.	Виразність мовлення	91
	4.7.	Доречність мовлення	92
5.	Практичні заняття		94
	5.1.	Тема 1: Мовна норма – основне поняття теорії культури мови	94
	5.2.	Тема 2: Орфоепічні та акцентуаційні норми сучасної української літературної мови	99
	5.3.	Тема 3: Словотвірні та правописні норми	108
	5.4.	Тема 4: Лексикологічні норми та поширені відхилення від них	116
	5.5.	Тема 5: Образність і виразність мови	130
	5.6.	Тема 6-7: Морфологічні норми й поширені відхилення від них	137
	5.7.	Тема 8: Синтаксичні норми й поширені відхилення від них	152
5.	Завдання для самостійної роботи здобувачів вищої освіти		161
	5.1.	Тема 1: Основи культури української мови	161
	5.2.	Тема 2: Культура ведення дискусії та наради	164
	5.3.	Тема 3: Культура ділового мовлення	166
	5.4.	Тема 4: Точність мови	172

	5.5.	Тема 5: Логічність мови	177
	5.6.	Тема 6: Чистота мови	182
	5.7.	Тема 7: Культура спілкування по телефону	186
	5.8.	Тема 8: Культура офіційного та приватного листування	188
6.	Тестові завдання		191
7.	Завдання для індивідуальних занять		212
	7.1.	Тема № 1. Мовна майстерність і підготовка до публічних виступів	212
	7.2.	Тема № 2. Мовна майстерність учителя	213
8.	Методичні рекомендації для контролю самостійної роботи здобувачів вищої освіти		214
	8.1.	Тема № 1. Акцентні норми	214
	8.2.	Тема № 2. Словотворчі норми	217
9.	Орієнтовні завдання для контрольної модульної роботи		220
10.	Сучасні іменні вподобання українців		225
11.	Додаток А. Власні імена, їх кличні відмінки та по батькові		231
12.	Додаток Б. Правила творення кличного відмінка		240
Література			243
I. Основна література			243
II. Рекомендована література			245
III. Додаткова література			247
IV. Інформаційні ресурси			258

Передмова

Мова є тим чинником, що встановлює „природні” межі нації, при цьому, будучи унікальною системою світобачення й самовираження окремої нації, виступає не лише засобом спілкування, а й дає змогу представникам цієї спільноти розуміти одне одного на глибинному, підсвідомому рівні.

(Любов Мацько).

Культура мовлення суспільства – це найяскравіший і найкращий показник стану його моральності, духовності, культури загалом.

Культура мови бере початок із самоусвідомлення мовної особистості. Вона зароджується й розвивається там, де носіям національної літературної мови не байдуже, як вони говорять і пишуть, як сприймають їхню мову в різних суспільних сферах, а також у контексті інших мов.

Суспільство завжди дбає про те, щоб його члени користувалися мовою не лише спонтанно, не тільки як даним від природи даром, а свідомо, як знаряддям найактивнішого розкриття своєї особистості.

Індивідуальна мовна культура – це своєрідна візитівка кожної особи незалежно від її віку, фаху чи посади. Сьогодні зростає увага до культури усного та писемного мовлення. Стає престижно розмовляти гарною, вишуканою українською мовою, приходить розуміння того, що добре знання мови – важлива професіограма людей різних спеціальностей.

Мовна культура – це надійна опора у вираженні незалежності думки, розвиненості людських почуттів, у вихованні діяльного, справжнього патріотизму. Неабияку роль у вирішенні проблеми мовної культури відіграє вчитель-словесник, який повинен сам бездоганно володіти нормами літературної мови, а також своєю працею знайти шлях до кожної дитини, щоб навчити її грамотно користуватися рідним словом. Якщо людина оволодіє мовою, вона оволодіє духовним началом свого народу, а значить – здатна буде йому служити, примножувати його матеріальні й культурні цінності, адже, за словами Івана Огієнка,

„Мова – то душа народу, то його живе серце; гине чи занепадає мова – гине й занепадає народ”.

Модернізація вищої філологічної освіти зумовлена її орієнтацією на нові стандарти вищої освіти, які базуються на компетентнісному підході.

Період навчання в ЗВО, коли здійснюється професійна адаптація та набувається майстерність майбутнього вчителя-філолога, – найбільш важливий для розвитку мовної особистості, здатної вільно орієнтуватися в різноманітних професійних ситуаціях та успішно розв’язувати комунікативні завдання.

Саме тому актуальним завданням є всебічне переосмислення підходів щодо модернізації вищої філологічної освіти, яке ґрунтується на компетентнісних засадах.

Навчальний посібник створено відповідно до чинної програми з дисципліни. Подано лекційний матеріал, плани практичних занять, список літератури та інформаційні ресурси; вправи для засвоєння вивченого матеріалу, тести, а також рекомендації для організації позааудиторної роботи студентів сучасного вишу – здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальностей 014.01 Середня освіта. Українська мова і література, 014.01 Середня освіта. Українська мова і література. Мова і література (англійська); зразки завдань контрольної модульної роботи, два додатки.

Внесено зміни до теми „Правописні норми”, оскільки від 3 червня 2019 року почав діяти новий Український правопис. Від цього моменту рекомендовано застосовувати норми і правила нової редакції правопису в усіх сферах суспільного життя.

Посібник адресовано здобувачам вищої освіти першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів вищої освіти, а також він стане в нагоді вчителям-словесникам. Раді будемо прислужитися всім поцінувачам українського слова, не байдужим до свого та чужого мовлення. Будуймо разом українське суспільство з гарною, вишуканою та правильною вимовою у вишах, школах, театрах, кав’ярнях, крамницях.

З повагою до читача АВТОРИ.

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

Лекція № 1

Тема: Основи культури мови та мовлення

Літературна мова – освячена культурою спілкування загальнонародна мова, що через освіту, книгодрукування, виконання важливих суспільних функцій виступає засобом консолідації нації (Світлана Єрмоленко).

План

1. Вступ. Питання культури мови в Україні.
2. Предмет, мета, завдання курсу „Культура мови”.
3. Культура мови як окрема лінгвістична дисципліна. Ортологія – розділ науки про культуру мови.
4. Мова й мовлення. Функції мови.
5. Поняття про загальнонаціональну й літературну мову.

Література:

1. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення. Львів : Світ, 1990. 232 с.
2. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови: навч. посіб. Львів : Світ, 2003. 432 с.
3. Власенко Л. А., Дубічинський В. В., Кринець О. М. Фахова українська мова : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 272 с.
4. Гриценко Т. Б. Українська мова та культура мовлення : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 536 с.
5. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності: стилістика та культура мови. Київ : Довіра, 1999. 431 с.
6. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд : монографія. Київ : НДІУ, 2007. 444 с.
7. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури : монографія. Київ : Інститут української мови НАН України, 2009. 352 с.
8. Єрмоленко С. Мовно-естетичний знак СЛОВО в українській поезії ХІХ – ХХ ст. 2020. *Культура слова*. Вип. 1 (92). С. 7–21.
9. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.

10. Климова К. Я. Основи культури і техніки мовлення : навч. посіб. для студентів вузів. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Київ : Ліра-К, 2007. 239 с.
11. Козинець І. І. Культура мовлення як показник загальної культури особистості. *Вісник Дніпропетровського ун-ту ім. Альфреда Нобеля*. Сер. „Педагогіка і психологія”. Педагогічні науки. 2015. № 2 (10). С. 141–145.
12. Кононенко В. І. Мова у контексті культури. Київ ; Івано-Франківськ : Плай, 2008. 389 с.
13. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія : монографія. Київ : Вища школа, 2008. 327 с.
14. Культура української мови : довідник / Єрмоленко С. Я. та ін. ; за ред. В. М. Русанівського. Київ : Либідь, 1990. 304 с.
15. Масенко Л. Т. Суржик : між мовою і язиком. Київ : Києво-Могилянська академія, 2011. 135 с.
16. Мацько Л. І., Кравець Л. В. Культура української фахової мови : навч. посіб. для студентів вузів. Київ : Академія, 2007. 360 с.
17. Микитюк О. Культура мовлення: особливості, завдання, цікавинки. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2017. 240 с.
18. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика : пробний підруч. для гімназій гуманіт. профілю. Київ : Вежа, 1994. 240 с.
19. Пономарів О. Д. Культура слова : мовностилістичні поради : навч. посіб. Київ : Либідь, 2002. 340 с.
20. Росінська О. А. Культура сучасної української мови : довідник для всіх. Донецьк : БАО, 2009. 448 с.
21. Сербенська О. А. Культура усного мовлення : практикум : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 216 с.
22. Українська ділова і фахова мова : практ. посіб. на щодень / за ред. М. Д. Гінзбурга. Київ : Фірма „ІНКОС”, Центр навчальної літератури, 2007. 672 с.
23. Українська мова. Енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови : В. В. Русанівський та ін. Вид. 2-ге, випр. і допов. Київ : Вид-во „Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2004. 820 с.

24. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. Київ : Наук. думка, 2019. 392 с.
25. Український правопис. 2019. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/05062019-onovl-pravo.pdf>
26. Стислий огляд основних змін у Новій редакції „Українського правопису” (2019). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/osno-vni-zminy%202019.pdf>

ВСТУП

Питання культури мови в Україні

*Допоки житиме мова –
доти житиме й народ, яко національність.
Не стане мови – не стане й
національності: вона розпорошиться
поміж дужчими народами... (Іван Огієнко).*

Культура мови – це проблема, що так чи інакше наявна в усякій національній спільноті й буває предметом публічного обговорення та пильної уваги мовознавців, письменників, узагалі людей, небайдужих до виражальних можливостей слова або до престижу своєї мови. Адже літературна мова в усіх народів відрізняється від розмовної, „народної” і потребує постійного дбайливого догляду, культивування.

Але в Україні питання культури мови стояло й стоїть принципово інакше, ніж у національно „благополучних” суспільствах, бо його драматичним тлом є багатостраждальна історія нашої мови взагалі, століття прямих заборон і переслідувань або більш-менш прихованого підступного витіснення її з публічного вжитку.

У статті 10 Конституції України записано: „Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України...”.

Культура мовлення суспільства – це чи не найяскравіший показник стану його моральності, духовності, культури взагалі. Словесний бруд, що заповонив мовлення наших співгромадян,

мовленнєвий примітивізм, вульгарщина – тривожні симптоми духовного нездоров'я народу. Експериментально доведено, що грубе слово діє кілька секунд, але реакція на нього триває декілька годин і навіть днів.

Сучасний стан української мови в суспільстві бажає бути кращим, а змінити його здатна, крім державної підтримки української мови, лише цілеспрямована робота вчителів-словесників, викладачів, справжніх поцінувачів рідного слова. Визначну роль у цьому процесі має відіграти саме школа, яка повинна стати осередком формування високої мовної культури кожного громадянина України.

Інтерференція – це проникнення фонетичних, граматичних або семантичних елементів однієї мови в іншу, які викликають порушення прийнятої норми. Інтерференція відбувається переважно тоді, коли мови споріднені, культура й досвід, що асоціюється з мовами, подібні. Чим більше подібності в значеннях і в процесах утворення, тим більше може виникнути помилок.

У результаті історичної долі на території України роками насаджувалися мови близьких їй сусідів – Росії та Польщі. Внаслідок цього на території України вживаються русизми та полонізми, наприклад: *стірати* замість *прати*, *дівочки* замість *дівчата*, *пятна* замість *плями*, *тера* замість *тепер*, *прецінь* замість *адже* чи *проте*.

Як зазначає Світлана Єрмоленко, сьогодні поняття соціально престижна мова і державна мова не можна однозначно вважати тотожними. Соціальний престиж мови вимірюється:

1) мірою використання мови на найвищих щаблях державної влади, оперування україномовними комунікатами в різних сферах виробничого, суспільного життя;

2) ставленням до мови як засобу досягнення службової кар'єри;

3) задоволенням найрізноманітніших культурно-освітніх потреб громадян;

4) місцем мови в інформаційному просторі (радіо, телебачення, книговидавництва).

Два перших параметри вважаємо основними для визначення престижності мови, оскільки наступні детермінуються мовною практикою державних службовців і співвідношенням службової кар'єри та мови.

Для визначення соціальної престижності слугує й такий параметр, як створення знакових текстів цією мовою, а також наукове опрацювання мови, виявлення її характеристичних ознак у зіставленні із сусідніми мовами.

Соціальний престиж мови вимірюється статусом літературної (або стандартної) мови серед різновидів етнічної (національної) мови. Культивування літературної мови в усіх народів пов'язане з консолідацією політичної нації, у якій сформовані потреби використовувати літературну мову в усіх сферах суспільного життя, потреби користуватися мовно-естетичними знаками національної культури незалежно від ситуації спілкування.

Сьогодні маємо визнати, що літературна мова, культивована освітою, комунікативною практикою освічених людей у ХХІ ст., входить у нові сфери сучасної комунікації. Це мова дипломатії, міждержавних зв'язків, розширення словника економічної, фінансової, банківської, юридичної діяльності. Державний статус мови вплинув на розширення й активізацію термінотворчих процесів. Питання літературної норми набувають нових акцентів.

Ті люди, які ставлять питання про другу державну мову, ведуть протидержавну політику.

Проблемою культури мови опікувалися й продовжують опікуватися такі відомі вчені та поцінувачі рідного слова, як **Світлана Єрмоленко** („Нариси з української словесності: стилістика та культура мови”), **Любов Мацько** („Культура української фахової мови” у співавт.), **Надія Сологуб**, **Світлана Бирик**, **Марія Пентилюк** („Культура мови і стилістика”), **Олександра Сербенська** („Культура усного мовлення”), **Алла Коваль** („Культура української мови”), **Надія Бабич** („Основи культури мовлення”, „Практична стилістика і культура української мови”), **Олена Семеног** („Культура наукової української мови”), **Любов Струганець** („Культура мови. Модульний курс”), **Олександр Пономарів** („Культура слова:

мовностилістичні поради”), **Євгенія Чак** („Складні випадки вживання слів”), а в глибокому минулому **Олекса Синявський** („Норми української літературної мови (1931)), **Олена Курило**, **Іван Огієнко**, а також **Микола Лукаш**, **Григорій Кочур**, **Євген Попович** – чудові перекладачі, бездоганні знавці української мови, виразники духу й генія цієї мови.

Не можна не згадати **Бориса Антоненка-Давидовича** – видатного письменника, надзвичайно чутливого до мови, вразливого на мовні похибки й невтомного у кваліфікованих порадах. Його численні статті на мовні теми свого часу були зібрані в книзі „Як ми говоримо”, що витримала кілька видань.

Аналізові літературних норм української мови було присвячено збірник **„Культура української мови”** (започаткований у 1931 році), з 1967 року видається збірник **„Культура слова”**.

Предмет, мета, завдання курсу „Культура мови”

Культура мови – навчальна дисципліна, курс, який викладається на філологічних факультетах університетів. Прийнято вважати, що коло його проблематики ширше, ніж у практичній стилістиці. Культура мови включає актуальні питання практичної (і загальної) стилістики.

Специфіка цього курсу полягає в тому, що він повинен активізувати засвоєні в середній школі та в спеціальній філологічній вищій школі знання норм і всіх можливих варіантів літературної мови, навчитися користуватися ними в різноманітних практичних мовленнєвих сферах (у функціональних і структурних стилях мовлення, для створення відповідного колориту мовлення і т. д.). Тобто цей курс спирається на основу, закладену іншими дисциплінами (курсом сучасної української літературної мови, історії, літератури, логіки, етики й естетики) і покликаний звести на цій основі струнку й досконалу споруду мовленнєвої довершеності, викінченості, яка виявлятиметься в логічності, точності, чистоті, багатстві (різноманітності), виразності тощо.

Культура мови пов’язана, з одного боку, з правильністю мови, відповідністю її орфоепічним, акцентуаційним, граматичним, лексичним, словотвірним нормам, а з іншого – з

мовною майстерністю, стилістичним чуттям слова, доречністю використання варіантних мовних форм.

Отже, культура мови має теоретичний і практичний аспекти. Теоретичний передбачає ознайомлення з мовними нормами, практичний – власну мовну майстерність.

Предметом курсу є не структура мови, а норми та виразові засоби усного та писемного мовлення. Для пояснення звернімося до прикладів. З погляду нормативності цілком правильним буде речення „Петрик працює погано”. Однак переконливіше воно звучатиме, якщо ми цю думку оформимо за допомогою фразеологізму „Петрик працює, як мокре горить” або синонімів *мляво, абияк, недбало*. В останніх випадках ми звернулися до варіантних експресивних засобів вираження й досягли кращих наслідків щодо переконання читача чи слухача. А це є вже одним із елементів мовної майстерності – того, що й охоплюється поняттям „культура мови”.

Мета пропонованого курсу – дати майбутнім учителям необхідну суму відомостей про головні засади культури усного й писемного мовлення.

Завдання дисципліни – прищеплення навичок усного спілкування в тісному колі й перед широким загалом, ознайомлення з головними нормами української літературної мови, прагнення досягти вдосконалення її в практичному володінні.

Культура мови як окрема лінгвістична

дисципліна. Ортологія – розділ науки про культуру мови

Наука про культуру мови – окрема галузь мовознавства, яка, використовуючи дані історії української літературної мови, граматики, лексикології, стилістики, словотвору, виробляє наукові критерії в оцінці мовних явищ.

Важливими частинами культури мови є **ортологія** (розділ науки про культуру мови, який вивчає доцільність використання варіантних мовних засобів – лексичних, граматичних, лексично-граматичних. Грунтуючись на поняттях культури мови (нормативність мови), ортологія виключає зі своєї сфери помилкові явища й зосереджує увагу лише на варіантах, що стали фактом літературної мови, але відрізняються частотою вживання,

семантичними відтінками, стильовою орієнтацією); **стилістика мови** (функціональна й експресивна оцінка мовних засобів), **стилістика мовлення** (ступінь доцільності використання мовних засобів у тексті).

Головне **завдання** культури мови – виховання навичок літературного спілкування, пропаганда й засвоєння літературних норм у слововжитку, граматичному оформленні мови, у вимові та наголошуванні, неприйняття спотвореної мови або суржику. Низька культура мови характеризується порушенням правил слововживання, вимови та наголошення, написання. Наприклад, помилково вживають вислови: *добро пожалувати* замість *ласкаво просимо*, *підписка газет* замість *передплата газет*, *дякувати його* замість *дякувати йому*; неправильно наголошують слова: *ка́жу, пі́шу, пі́демо* замість *кажу́, пишу́, піде́мо*. Ознакою низької культури мови є оглушення дзвінких приголосних у кінці слів і складів, м'яка вимова шиплячих, коли вимовляють *дуп* замість *дуб* або *чьому*, *шчьо* замість *чому*, *що*.

Визначень лінгвістичного поняття „культура мови” є чимало.

Культура мови – це дотримання усталених мовних норм усної і писемної літературної мови, а також свідоме, цілеспрямоване, майстерне використання мовно-виражальних засобів залежно від мети й обставин спілкування (Укр. мова. Енциклопедія. К., 2000, с. 263).

У „Короткому тлумачному словнику лінгвістичних термінів” за ред. С. Єрмоленко (К., 2001, с. 81) подано таке визначення:

„Культура мови (мовлення) – це:

1) свідоме й критичне використання мовних засобів, володіння нормами усної та писемної літературної мови в різних сферах суспільної комунікації відповідно до мети й змісту висловлювання;

2) розділ мовознавства, а також навчальна практична дисципліна, що вивчає нормування й кодифікацію норм літературної мови, встановлює критерії нормативності й стабілізаційні процеси в літературній мові, пропагує зразки досконалої мови, а також поширює лінгвістичні знання серед носіїв мови”.

Б. Головін констатує, що поняття „культура мови” має 2 семантичних аспекти:

1) культура мови – це сукупність і система комунікативних якостей мовлення ;

2) культура мови – це вчення про сукупність і систему комунікативних якостей мовлення.

М. Ілляш вважає, що культура мови – це:

1) володіння літературними нормами на всіх мовних рівнях, в усній та писемній формі мовлення, уміння користуватися мовностилістичними засобами й прийомами з урахуванням умов і цілей комунікації;

2) упорядкована сукупність нормативних мовленнєвих засобів, вироблених практикою людського спілкування, які оптимально виражають зміст мовлення й задовольняють умови й мету спілкування;

3) самостійна лінгвістична дисципліна.

У словнику лінгвістичних термінів О. Ахманової подано таке визначення культури мови: „**Культура мови** – це ступінь відповідності нормам вимови (орфоєпії), слововживання та ін., установленим для даної мови; здатність наслідувати кращі зразки в своєму індивідуальному мовленні”.

Культура мови оцінюється щодо точності, ясності, виразності, стилістичної вправності, майстерності мовця у використанні лексичних, граматичних синонімів, у доборі варіантів висловлювання.

Висока культура мови означає володіння стилістичними багатствами мови, уникнення в мовній практиці газетних штампів, канцеляризмів, діалектизмів, досягнення такої усної і писемної форми спілкування, яка б найповніше, найточніше передавала зміст думки. Мовні стереотипи, недбалість у висловленні – це бідність думки.

Культура мови безпосередньо пов’язана зі станом нормування, кодифікації літературної мови, відбитим у словниках, граматиках, практичних курсах мови.

Кодифікація норми – це систематизація мовних явищ у словниках, довідниках з культури мови, що орієнтують мовців на

взірцеву літературну мову, дотримання установленної мовної норми (за Світланою Єрмоленко).

Культура мови – категорія оцінна, але індивідуальні смаки, уподобання мають ґрунтуватися на суспільній мовній практиці. Основи культури мови закладаються в дошкільному та шкільному вихованні. Тут формується мовний етикет, засвоюються зразки мовної поведінки, відшліфовані в процесі культурного спілкування носіїв мови. Індивідуальна робота над культурою мови триває протягом усього свідомого життя мовця.

Виховання культури мови – це розвиток чуття мови в процесі пізнання найкращих художньо-естетичних зразків мови, засвоєння мовно-культурних традицій народу. У широкому розумінні культура мови передбачає високий рівень національно-мовної свідомості індивідів, їх дбайливе ставлення до рідного слова, усвідомлення його значення для розвитку інтелектуальної та емоційної культури нації.

Культура мови як соціолінгвістична, етнопсихолінгвістична дисципліна залежить від мовної політики, суспільних функцій мови, поширення престижу літературної мови через освіту, театр, видавничу діяльність, засоби масової інформації (мова преси, телебачення і радіо, театру).

Культуромовний підхід до літературної писемної практики започатковується в перших словниках, ґраматиках, автори яких (Памво Беринда, Лаврентій Зизаній, П. Білецький-Носенко та ін.) орієнтувалися на певні зразки, вибирачи їх з можливих варіантних форм, підкреслюючи специфіку української серед інших мов. Культура української мови утверджувалася завдяки таким працям, як „Ґрамматика малоросійського нарґчїя” О. Павловського (1818), дослідженням Я. Головацького, П. Житецького, К. Михальчука, А. Кримського та ін. Становленню лексичних норм української мови сприяв „Словарь української мови” за редакцією Б. Грінченка (1907 – 1909).

З 20-х років ХХ ст. обговорення питань нормалізації української мови супроводжувалося появою перекладних термінологічних словників, практичних курсів української мови, посібників з культури мови, серед них праці О. Курило, М. Сулими, С. Смеречинського, М. Гладкого, Є. Плужника,

В. Підмогильного. Аналізові літературних норм української мови було присвячено збірник „Культура української мови” (1931). Загальнолітературна норма утверджувалася в працях І.Огієнка. Вчений звертався до питань становлення і розвитку літературної мови, обґрунтовував специфіку синтаксичної, лексичної, правописної норми тощо. Кодифікації літературних норм у 30 – 40 р. ХХ. сприяло видання праці „Норми української літературної мови” О. Синявського (1931). Унормування української літературної мови в післявоєнний період ґрунтується на прийнятті „Українського правопису” (1946), його 2-ї (1960), 3-ї (1990) і 4-ї (1993) редакцій, на виданні нормативних словників СУМ.

Діяльність наукової та письменницької громадськості в галузі культури мови активізувалася у 60–80 р. ХХ ст.

1963 р. у Києві відбулася республіканська конференція з питань культури мови.

Мова й мовлення. Функції мови

Мова має не роз'єднувати, а єднати, лишатися найповнішим і найтоншим духовним зв'язком різних поколінь українського народу на різних його землях (Світлана Єрмоленко).

Мова – це система звукових, письмових знаків або символів, що служать засобом людського спілкування, мислительної діяльності, способом вираження самосвідомості.

Мовлення є сукупністю мовленнєвих дій, кожна з яких має власну мету, що впливає із загальної мети спілкування. Основу мови і мовлення становить мовленнєва діяльність, оскільки тільки в ній народжується, формується і мова, і мовлення.

Очевидно, мова і мовлення співвідносяться, як модель і її реалізація.

Мова і мовлення становлять собою діалектичну єдність, це реальні явища. Цілком очевидно, що існує, наприклад одна українська мова. Вона як реальне явище існує в головах людей, у суспільній свідомості українськомовного соціуму, його пам'яті. Думка, що мова існує в мовленні, є некоректною (а значить і неправильною), бо тоді мова існувала лише б в момент її застосування й перестала б існувати, коли її не застосовують.

Неправильною є думка, що мова існує в текстах, бо тоді закономірно виникає запитання, а як бути з мовами безписемних народів. Це по-перше. А по-друге, тексти фіксують лише певну кількість одиниць мови, а не весь мовний інвентар. Неможливо мати тексту, не маючи мови, яка лежить в його основі, але можна мати мову, не маючи тексту, побудованого цією мовою. Таким чином, мова не зберігається (локалізується, існує) в мовленні, а реалізується, виявляється, об'єктивується в ньому. Мова „існує тільки в психіці індивіда або осіб, що становлять дану мовну спільність” (Бодуен де Куртене). Реалізуючись у мовленні, мова виконує своє комунікативне призначення. Мовлення вводить мову в контекст уживання.

Мовлення можна розглядати з двох боків: психофізичного та лінгвістичного. У творенні мовлення як психофізичного явища бере участь мовленнєвий апарат і центральна нервова система, яка регулює процес мовлення. Мовлення – це пізня функція головного мозку, окремі частини якого „спеціалізуються”, виконуючи різні призначення; це приведення органів мовлення в рух, забезпечення розуміння свого мовлення і мовлення іншої особи. З лінгвістичного боку мовлення розглядають як діяльність мовця, який використовує засоби мови для спілкування з іншими членами певного мовленнєвого колективу або звертання до самого себе. Для цього існує мовлення зовнішнє (вголос) і внутрішнє (мовчки, „про себе”). Уперше взаємозв'язок між мовою і мовленням відмітив швейцарський лінгвіст Фердінанд де Соссюр: „Без сумніву, обидва ці предмети тісно між собою зв'язані. Мова необхідна, щоб було зрозумілим мовлення і виконувало певну дію; мовлення у свою чергу необхідне для того, щоб встановилася мова; історичний факт: мовлення завжди передує мові”.

Тобто є дві найважливіші ознаки для розмежування мови й мовлення: мова – щось загальне, мовлення – конкретне (М. Трубецької); мова – постійна, довговічна, мовлення – перемінне, нестійке, недовговічне (М. Трубецької, Л. Єльмслєв).

Майже всі лінгвісти вважають мову потенцією, знанням або системою знаків, а мовлення реалізацією.

Мова – це скарб, відкладений практикою мовлення у мовців однієї спільноти, це граматична система, потенційно (віртуально) наявна в кожному мозку, точніше в мозках сукупності індивідів; адже мова не повна в кожному з них, вона існує вповні лише в колективі. Відокремлюючи мову від мовлення, ми тим самим відділяємо:

- 1) суспільне від індивідуального,
- 2) істотне від другорядного.

Мова – це не діяльність мовця, це готовий продукт, засвоєний індивідом; мова ніколи не передбачає попередньої рефлексії, а свідомо в ній здійснюється лише класифікаційна діяльність.

Мовлення, навпаки, являє собою індивідуальний акт волі й розуму, де слід розрізнати, по-перше, комбінації, у яких мовець застосовує мовний код, щоб висловити власну думку; по-друге, психофізичний механізм, який дозволяє йому унааявити ці комбінації.

Підсумуємо характерні властивості мови:

1) мова – це щось цілком визначене в різнорідній множині чинників мовної діяльності. Її можна локалізувати в тому відрізку мовленнєвого зв'язку, де слуховий образ асоціюється з певним поняттям. Мова – це явище настільки особливе, що навіть позбавлена дару слова людина не втрачає її за умови, що розуміє почуті нею мовні знаки.

2) мова – відмінна від мовлення, являє собою той предмет, який передбачає можливість його окремого вивчення. Ми не говоримо мертвими мовами, однак ми можемо добре засвоїти їхній мовний механізм.

У той час, як мовна діяльність за своїм характером різнорідна, мова є однорідною: це знакова система, у якій суттєвим є лише поєднання змісту з акустичним поглядом.

Мова не менше від мовлення за своєю природою конкретна, і це вельми сприяє її дослідженню.

Мова – це сховище акустичних образів, а письмо надає їм відчутної форми.

Мова є однією з характерних ознак сучасної нації. Словник української мови подає таке тлумачення: **Мова** – це сукупність

довільно відтворюваних загальноприйнятих у межах даного суспільства звукових знаків для об'єктивно існуючих явищ і понять, а також загальноприйнятих правил їх комбінування у процесі вираження думок (СУМ, т. 4, с. 768). **Мовлення** – спілкування людей між собою за допомогою мови, мовна діяльність (СУМ, т. 4, с. 770). Отже, мовлення – це практичне користування мовою в конкретних ситуаціях і з наперед визначеною метою, це діяльність за допомогою мови; таким чином, **мова** – це:

- універсальний засіб навчання і виховання людини,
- енциклопедія людського досвіду,
- першооснова нагромадження культурних цінностей,
- один із компонентів духовної культури суспільства,
- функціонуюча система, нерозривно пов'язана з усіма галузями суспільного життя.

Надія Бабич характеризує **мовлення** як: 1) спосіб існування і вияву мови, „мова в дії”; 2) вияв процесу формування думки; 3) вияв одиниць мови всіх рівнів і правил їх поєднання; 4) засіб вираження емоцій; 5) засіб створення словесних художніх образів; та виділяє такі функції мовлення: комунікативна, пізнавальна, емотивна, естетична та функція здійснення процесів творення нових одиниць мовних підсистем.

Отже, функціонально мова характеризується як засіб, а мовлення – як процес. Таким чином, мова і мовлення взаємопов'язані. Мовлення не можливе без мови, а мова створена для того, щоб здійснювати процес мовлення. Мова – це передусім система засобів спілкування і пізнання, а мовлення – це не тільки мовні засоби, а й висловлені за їх допомогою думки, почуття, спонукання.

Мова є спільною для всіх, хто нею користується. Мовлення ж завжди індивідуальне. У мовленні людей наявні неповторні риси. Це пояснюється тим, що мовні засоби кожен із нас застосовує по-своєму. У процесі мовленнєвої діяльності відбувається розвиток і збагачення мови. Якщо мовленнєва діяльність засобами певної мови припиняється, тобто мова виходить з ужитку, то зупиняється і розвиток мови і вона переходить у розряд мертвих. Такими мовами, наприклад, є

латинська і старогрецька, давньоруська і староанглійська, санскрит тощо.

Обслуговуючи потреби суспільства, мова виконує низку функцій, життєво важливих як для самої мови, так і для цього суспільства:

1) суть **комунікативної** функції полягає у використанні мови для інформаційного зв'язку між членами суспільства (наука, техніка, виробництво, ділове спілкування, навчання тощо);

2) **експресивна** функція полягає в тому, що мова є універсальним засобом вираження внутрішнього світу індивіда. „Говори – і я тебе побачу”, – стверджували мудреці античності. Чим досконаліше володієш мовою, тим виразніше, повніше, яскравіше постаєш перед людьми як особистість;

3) **ідентифікаційна** функція. Мова є засобом спілкування. Але додамо: тільки для тих, хто її знає. Спілкуватися за допомогою якоїсь мови можуть засобом ідентифікації, ототожнення в межах певної спільності;

4) **гносеологічна** функція. Мова є засобом пізнання світу. Людина, на відміну від тварини, користується не тільки індивідуальним досвідом, але й усім тим, що досягли її попередники та сучасники, тобто суспільним досвідом. Їй ніколи не треба починати пізнання світу „з нуля”;

5) **мислетворча** функція полягає в тому, що мова є засобом формування думки: людина мислить у мовних формах. Мислити – означає оперувати мовним матеріалом. Недарма говорять: хто ясно думає, той ясно висловлюється. Сам процес мислення має національну специфіку, яка обумовлена національним характером мови: характерним набором звукосполук, слів, специфічними способами поєднання їх у речення тощо;

6) **естетична** функція. Мова є знаряддям і матеріалом створення культурних цінностей. Вона першоешелон культури (фольклор, художня література, пісня тощо). Це дає підстави стверджувати, що мова – це хребет культури, її храм. Виховання відчуття краси мови – основа всякого естетичного виховання;

7) **культуроносна** функція. Мова – носій культури. Культура кожного народу зафіксована в його мові. Пропагуючи свою мову в світі, ми пропагуємо власну культуру, її надбання, збагачуючи

світову культуру. Через мову передається й естафета духовних цінностей від покоління до покоління;

8) номінативна функція – це функція називання. Мовні одиниці, передусім слова, служать назвами предметів, процесів, якостей, ознак тощо. Усе, пізнане людиною, одержує свою назву й тільки так існує в свідомості. *Цей процес називається лінгвізацією, „омовленням” світу.*

Номінативними одиницями (словами, словосполученнями, фразеологізмами), як мозаїкою, вкрита вся реальність. Мова є картиною, „зліпком” реального світу.

Народ творить мову, мова творить народ. І кожен, хто усвідомлює себе частиною народу, до якого прошарку він не належав би, повинен відчувати себе водночас відповідальним за долю мови, бути її творцем.

Мова – явище системне, а тому її функції виступають не ізольовано, а виявляються у взаємодії.

Поняття про загальнонаціональну й літературну мову

Щоб точніше уявити об’єкт вивчення в курсі „Культура мови”, необхідно з’ясувати питання: у яких формах існує українська мова, яка саме з цих форм є предметом вивчення в згаданому курсі.

Мова всього народу, усіх його верств – освічених, неосвічених, дипломатів і жебраків, жителів сіл і великих міст – становить собою загальнонаціональну, або загальнонародну мову. У ній чітко виділяються жива народна мова і писемна, або літературна мова. Жива народна мова – це усна мова народу, його широких верств. До неї належить мова окремих територій, так звані територіальні діалекти, мова окремих груп людей, об’єднаних віковими, фаховими та якимись іншими спільними рисами – жаргони, та мова злодіїв, жебраків – арго, або таємна мова.

В Україні є три головних наріччя – південно-східне, південно-західне та північне, які відрізняються лексичним складом, фонетичними та морфологічними особливостями. Житель Харківщини, Луганщини, який недостатньо володіє нормами літературної норми, уживає дієслівні форми 1-ої особи однини теперішнього часу: *ходю, носю, мастю, мостю, свистю,*

сидю, просю, водю, возю; пом'якшує [p'] у кінці слова та складу (*базарь, букварь, знахарь, комарь, лікарь*). Мешканці ж південно-західного та північного наріччя в цих випадках уживають форми *ходжу, ношу, мащу* (від мастити), *мощу* (від мостити), *свищу, сиджу, прошу, воджу* (від водити), *вожу* (від возити), які є нормами в літературній мові, а також *базар, буквар, знахар, комар, лікар*. Населення ж південно-західного наріччя оглушує дзвінкі приголосні в кінці слова або складу: *дуп, каска, морос, сторош, зуп*, що є порушенням літературної норми, замість говорити правильно: *дуб, казка, мороз, сторож, зуб*. Різні місцеві особливості накладають на мову людини свій відбиток, і тому майже завжди можна пізнати вихідця з тієї чи іншої території України.

У мові соціальних груп нерідко виникають спеціальні слова й вирази, які є відомі лише членам цих груп. Наприклад, сучасна молодь уживає такі вирази, як *ловити кайф, крутий, круто упакований* (добре одягнений). Це все ознаки молодіжного жаргону. Що ж до арготизмів, то це питання вивчене ще недостатньо в українському мовознавстві. Приклади злодійського арго навів І. Микитенко в повісті „Вуркагани”. Один з героїв повісті Матрос висловлюється так: „Я надумав, як заробити грошей на роботу. За два місяці ти матимеш такі *шкари* (штани), *бобочку* (сорочку), *кліфт* (піджак), *кальоса* (черевики) й *чену* (картуз), що й на Матроса плюнеш”.

Під **літературною мовою** розуміють відшліфовану форму загальнонародної мови, яка є взірцевою. Літературна мова має унормований характер, вона вироблена, окультурена поколіннями майстрів слова, які шліфують, огранюють мову, як коштовний діамант. На відміну від діалектів, літературна мова обслуговує різні сфери діяльності всього суспільства, що говорить даною мовою.

Розвиток літературної мови безпосередньо зв'язаний з розвитком культури всього народу, особливо його художньої літератури. Літературна мова існує в 2-х формах: усній та писемній. В усному різновиді літературної мови допускається вживання слів розмовного характеру типу: *читалка, шоферувати, вчителювати*. У писемній формі літературної мови

цим словам відповідають *читальний зал; працювати шофером, учителем*. Крім лексичних відмінностей, писемний різновид літературної мови характеризується й спеціальними синтаксичними конструкціями, як-то дієприслівникові та дієприкметникові звороти, переважання прямого порядку слів у реченні та іншими ознаками.

З розглянутого аналізу форм загальнонаціональної мови випливає, що *об'єктом* вивчення курсу „Культури мови” є *літературна мова* в її усній та писемній формах, її норми, комунікативні та естетичні якості, відмінності усного та писемного мовлення.

ВИСНОВКИ. Отже, КУЛЬТУРА МОВИ – це мовознавча наука, яка на основі даних лексики, фонетики, граматики та стилістики формує критерії усвідомленого ставлення до мови й оцінювання мовних одиниць і явищ, виробляє механізми нормування і кодифікації (введення в словники та у мовну практику); а КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ – це лінгводидактична наука, яка вивчає стан і статус (критерії, типологію) норм сучасної української мови в конкретну епоху та рівень лінгвістичної компетенції сучасних мовців, соціальний та особистісний аспекти їх культуромовної діяльності.

Лекція № 2-4

Тема: Норми української літературної мови

План

1. Поняття норми. Основні тенденції змін норми.
2. Поняття „мовна норма”.
3. Типи мовних норм: орфоепічні, акцентуаційні, лексикологічні, морфологічні, синтаксичні, словотвірні, орфографічні (правописні).
  - 3.1. *Орфоепічна* правильність українського мовлення.
  - 3.2. *Акцентуаційні* норми сучасної української літературної мови.
  - 3.3. *Правописні норми. Новий український правопис*: історія, зміни, нововведення.
    - 3.3.1. *Словотвірні* та *правописні* норми й культура професійного мовлення.
    - 3.3.2. Утворення і правопис складних слів.

3.3.3. Абревіація. Запис складноскорочених слів і абревіатур.
Графічні скорочення.

3.3.4. Способи словотвору і вживання деяких афіксів при діловому спілкуванні.

3.3.5. Правила переносу слів.

3.4. *Лексикологічні* норми. Синоніми та пароніми у фаховому мовленні. Фразеологія ділової української мови.

3.4.1. Синоніми у фаховому мовленні.

3.4.2. Пароніми у фаховому мовленні.

3.4.3. Фразеологія ділової української мови.

3.5. *Морфологічні* норми у професійному мовленні.

3.5.1. Іменник. Давальний відмінок. Кличний відмінок.

3.5.2. Ступенювання якісних прикметників.

3.5.3. Активні та пасивні дієприкметники.

3.5.4. Норми вживання числівників у фаховому мовленні.

4. *Синтаксичні* норми і культура фахового мовлення.

Література:

1. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення. Львів : Світ, 1990. 232 с.
2. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови : навч. посіб. Львів : Світ, 2003. 432 с.
3. Волкотруб Г. Й. Практична стилістика сучасної української мови : використання морфологічних засобів мови. Київ : ТОВ „ЛДЛ”, 1998. 176 с.
4. Горпинич В. О. Українська словотвірна дериватологія : навч. посіб. для студ. філол. фак. Дніпропетровськ : ДДУ, 1998. 223 с.
5. Драчук Сергій. 20 найбільших новацій Українського правопису 2019 року. *Radio Свобода*. 15 травня 2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30025623.html>
6. Жовтобрюх В. Ф. Культура мови вчителя : курс лекцій / В. Ф. Жовтобрюх, О. Г. Муромцева. Харків : Гриф, 1998. 208 с.
7. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності : стилістика та культура мови. Київ : Довіра, 1999. 431 с.
8. Клименко Н. Ф. Морфеміка сучасної української мови : монографія. Київ : Укр. мова та літ., 2000. 95 с.

9. Клещова О. Є. Кличний відмінок іменників. *Образне слово Луганщини* : матеріали V регіон. наук.-практ. конф. з укр. мови. Вип. 5. Луганськ, 2006. С. 73–75.
10. Клещова О. Є. Українська палітра звертання „мамо”. *Слобожанська бесіда* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Вип. III. Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2009. С. 98–100.
11. Клещова О. Є. Типові відхилення від норми в сучасному українському мовленні. *Образне слово Луганщини* : матеріали IX регіон. наук.-практ. конф. з укр. мови. Вип. 9. Луганськ : ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2010. С. 127–130.
12. Культура української мови : довідник / Ермоленко С. Я. та ін. ; за ред. В. М. Русанівського. Київ : Либідь, 1990. 304 с.
13. Мацько Л. І., Кравець Л. В. Культура української фахової мови : навч. посіб. Київ : ВЦ „Академія”, 2007. 360 с.
14. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика : пробний підруч. для гімназій гуманіт. профілю. Київ : Вежа, 1994. 240 с.
15. Русіна Ольга. Новий український правопис: історія, зміни, нововведення. *Мовна рубрика*. № 21. 2020-05-24. URL: <https://nasze-slowo.pl/novyj-ukrayinskij-pravopys-istoriya-zminy-novovvedennya/>
16. Словник-довідник з культури української мови / Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська, З. Терлак. 3-тє вид., випр. Київ : Знання, 2006. 367 с.
17. Сучасна українська літературна мова : підручник для студ. філол. спец. вищ. навч. закладів / за ред. М. Я. Плющ. 4-тє вид., стереотип. Київ : Вища шк., 2005. 430 с.
18. Українська ділова і фахова мова : практич. посіб. на щодень / за ред. М. Д. Гінзбурга. Київ : Фірма „ІНКОС”, Центр навчальної літератури, 2007. 672 с.
19. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. Київ : Наук. думка, 2019. 392 с.
20. Український правопис. 2019. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/05062019-onovl-pravo.pdf>

21. Стислий огляд основних змін у Новій редакції „Українського правопису” (2019). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/osnovni-zminy%202019.pdf>

Поняття норми

Норма – це закріплені в практиці зразкового використання мовні варіанти, які найкраще і найповніше з числа співіснуючих виконують свою суспільну роль. Мовні варіанти вибираються ті, які зрозумілі більшості людей.

Норма і правило – це взаємопов’язані поняття, але це не одне й те ж. Поняття норма ширше за поняття правило. „Мовці, які володіють вільно тією чи іншою мовою, – слушно зауважує М. Пилинський, – впорядковують своє мовлення не за правилами, а за реальною нормою як зразком (що й лежить в основі так званого чуття мови, властивого всім мовцям без винятку)”. Правила можуть і не відбивати літературних норм, нерідко навіть суперечити їм (наприклад, правила правопису літери *Щ* й вимови 2-х звуків – [ш] і [ч] (за орфоепічною нормою); правопис ненаголошених *Е, И* й вимова їх [Е], [И] в ненаголошених складах). Правила не можуть охопити всі норми – доказом цього є численні винятки з правил, які подають словники, правопис (дзвінки приголосні в кінці слова й складу не оглушуються, але винятки *легко, возко, нігті, кігті, дьогтю, дігтьяр*; винятки спрощених груп приголосних: *кістлявий, пестливий, хвастливий, шістнадцять, контрастний*; після *Р* у кінці слова й складу м’який знак ніколи не пишеться, але виняток *Горький*). Правила змінюються частіше, ніж норми.

Головними ознаками літературної норми є відповідність системі мови, стабільність, обов’язковість.

Норми бувають єдино можливими або мають варіанти. Наприклад, у вірші М. Старицького „До України” читаємо: „Як я люблю твої сумні могили, Україно! Як я, люблю тебе!” Наголос на другому складі в слові Україна, може здивувати, адже тепер ми говоримо Україна, наголошуючи третій склад. У цьому випадку ми маємо варіанти, з яких один вважається прийнятим, нормативним, а інший ні. Якщо варіант норми передає додаткові відтінки значення або емоційності, то він стане нормою

літературної мови: позиційною, контекстуальною або функціонально-стилістичною. Норма – це зразок, яким необхідно користуватись. Зразок виявляється в певних варіантах територіального чи індивідуального (авторського) мовлення, які зумовлені рухливістю мови, динамізмом її розвитку.

Основні тенденції змін норми, за визначенням М. Пилинського, такі:

1) норми переходять з одного функціонального стилю до іншого у зв'язку із суспільними причинами (незважаючи на їх розподіленість за основними стилями) – розширюється спільний фонд норм у зв'язку з розширенням суспільних функцій літературної мови;

2) відбувається зближення норм усної і писемної мови (і мовлення), зокрема в галузі слововживання, вимови, словозміни тощо;

3) норми сучасної літературної мови дедалі більше орієнтуються на книжні стилі: науковий, публіцистичний, офіційно-діловий, а не лише на художній, як це спостерігалось в час формування нової української літературної мови на народній основі;

4) триває все ж вузька стилістична спеціалізація варіантів норм, особливо варіантів регіонального або діалектного походження (у словниках подаються позначки діалектне, застаріле, вузьковживане, рідко та ін.).

Отже, **норма** – це сукупність найпридатніших (правильних, кращих) для обслуговування суспільства засобів мови, яка виникає як результат добору мовних елементів з існуючих, наявних, утворюваних знову чи взятих із пасивного запасу минулого.

Поняття „мовна норма”

Культура мови має теоретичний і практичний аспекти. Теоретичний передбачає ознайомлення з мовними нормами, практичний – власну мовну майстерність. Поняття мовної норми існує вже понад 100 років. Воно має суспільний характер і з часом зазнає певних змін.

Мовною нормою виступає будь-яке мовне явище – звук, сполучення звуків, морфема, значення слова чи фразеологізму,

форма слова, словосполучення і речення, – що сприймається як зразок. Мовні норми є обов’язковими для всіх її носіїв.

Мовна норма – сукупність мовних засобів, що відповідають системі мови й сприймаються в певний період розвитку мови і суспільства.

Мовна норма – головна категорія культури мови, а також важливе поняття загальної теорії мови. Розрізняють єдино можливі, обов’язкові мовні норми, які відбивають характерні ознаки системи мови, і норми літературної мови.

Нормативними в українській мові є, наприклад, чергування **о, е з і у** закритих складах (*діл – долу, ніч – печі*), перехід у певних позиціях приголосних **г, к, х у ж, ч, ш та з, ц, с** (*нога – ніжка – нозі, рука – ручка – руці, вухо – вушний – у вусі*), твердість губних **б, п, в, м, ф**, що не мають м’яких відповідників, а також твердість шиплячих **ж, ч, ш**, які можуть бути у відповідних позиціях напівм’якими, порівняймо: *жити – жінка, чистий – чільний, шити – шість*.

Мовна норма – поняття ширше, ніж літературна норма, але вужче, ніж мовна система. Це категорія історична, змінна, зумовлена змінами в самій системі мови, взаємодією української мови з іншими мовами, що виявляються в поширенні інтерферентних явищ на всіх рівнях мовної системи, взаємодією усних і писемних стилів, впливом книжної мови і розмовної на формування мовної норми.

Процес усталення мовної норми відбиває історію розвитку української мови, закономірності її стильової диференціації, тенденції нормалізації й кодифікації літературної мови. Розрізняють норму безваріантну (наприклад, слово земля вимовляється з наголосом на останньому складі) і варіантну (наприклад, паралельно вживаються форми (*у*) *цві’мі і (у) цвіту’*).

Початковий період становлення мовної норми супроводжується наявністю значної кількості варіантних форм – правописних, орфоепічних, лексичних, граматичних, стилістичних. З одного боку, варіантність – ознака неусталеності мовної норми, з іншого – ознака розбудованої стилістичної системи літературної мови. Варіанти літературної мови є ознакою її динамічності, рухливості, а отже, й джерелом постійних мовних

змін, що відображають пошуки адекватних засобів мовного вираження. Визначальна риса мовної норми, зокрема літературної, – це стабільність, дотримання усталених загальноприйнятих правил щодо слововживання, написання, наголошування, граматичного оформлення висловлювання. Правильність, досконалість, зразковість – характерні риси, що визначають нормативну літературну мову, високу культуру мови.

Порушення літературної норми спричиняються:

- 1) впливом діалектного наголошування слів чи діалектної вимови (*хожу, ходю*, замість літературного *ходжу*);
- 2) сплутуванням слів, що мають близьке звучання, але відмінну семантику, тобто слів-паронімів типу *громадський – гррмддянський, музичний – музикальний, тактовний – тактичний, талан – талант*;
- 3) незнанням законів синтаксичної сполучуваності слів типу *молодший брата, старший сестри* замість нормативних *молодший від (за) брата; старший від сестри чи за сестру, або ніж сестра*.

Мовна норма зазнає змін, тому серед варіантних норм розрізняють застарілі норми або такі варіанти, що відбивають тенденцію до виникнення нових форм. До застарілих належить, зокрема, наголошування *російський, український* замість сучасного *російський, український*, бо Україна; вимова *лектор, котлета* замість *лектор, котлета*.

Існують критерії встановлення літературної норми:

- * територіальний, або культурно-історичний – тобто основа, на якій формується літературна мова;
- * загальновизнані зразки і мовна традиція;
- * відповідність системі мови ;
- * поширеність відповідного мовного явища тощо.

Отже, **мовна норма** – це мовні варіанти, закріплені в певний період практикою вживання, які видаються зразковими, такими, що найкраще виконують свою роль у мові як засоби спілкування. З наукового погляду мовні норми обґрунтовуються мовознавцями, норми правопису узаконюються певними урядовими постановами, а велику роль у становленні мовних норм відіграють письменники, майстри слова, які наділені даром

мовної інтуїції у виборі кращих варіантів, відчуттям естетики слова.

Отже, нормативним є мовлення:

- 1) що відповідає системі мови, не суперечить її законам;
- 2) у якому варіант норми має нові семантико-стилістичні можливості, увиразнює, уточнює контекст, дає додаткову інформацію;
- 3) у якому не допущено стилістичного (і стильового) дисонансу (невідповідності, суперечності);
- 4) у якому доречно обґрунтовано форми з іншого стилю;
- 5) у якому не допущено змішування норм різних мов під впливом білінгвальної (двомовної) мовленнєвої практики (наприклад: *приймати участь* – треба *брати участь*; *шестидесяти* – треба *шістдесяти*; *стукати по партах* – треба ... *по партах* і т.д.).

Типи мовних норм

Мовна норма звичайно співвідноситься з рівнями мовної структури, але не отожднюється з ними.

Розрізняють орфографічні (правописні), орфоепічні, словотвірні, лексичні, граматичні (морфологічні та синтаксичні), фразеологічні, стилістичні норми.

Для писемної мови існує **орфографічна норма** – система правил, що встановлює передачу звукової мови на письмі.

Норма орфоепічна – регулює правильну, зразкову вимову звуків, звукосполучень і наголосу в словах. Ці норми зібрані в спеціальних словниках, таких як „Українська літературна вимова і наголос. Словник – довідник” (К., 1973), „Орфоепічний словник” (К., 1984), укладений М. Погрібним. Відомості про наголос можна добути й з інших словників, наприклад, із орфографічного, тлумачного і т.д. За допомогою спеціального запису – транскрипції – у словниках подано правильну вимову слова: [прикида'jes':a] – прикидаєшся, [сум'ішчати] – суміщати.

Норма лексична – норма слововживання, прийнята в мові на сучасному етапі. Вона визначає вживання слів у тих значеннях, які існують тепер, попереджає використання застарілих слів для назв сучасних понять. Наприклад, слово одноосібник, яке виникло в українській мові в 30-х роках ХХ

століття, на сьогодні є застарілим: йому на зміну прийшло запозичене з англійської мови *фермер*. Правила слововживання закріплені тлумачним „Словником української мови»” (за ред. С. Єрмоленко. К., 1989), Є.Чак „Складні випадки вживання слів” (К., 1984). У таких посібниках даються рекомендації щодо правильного вживання слів, особливо тих, що мають подібне звучання, але різне значення. Такі слова називаються *паронімами* („парафінувати” – покривати парафіном і „парафувати” – попередньо підписати ініціалами договір, угоду). Тут допоможе спеціальний „Словник паронімів української мови” Д. Гринчишина і О. Сербенської (К., 1986). За допомогою „Короткого словника синонімів української мови” П. Деркача (К., 1960; К., 1993) можна зробити вибір із кількох синонімічних слів.

Норми морфологічні регулюють вибір варіантів морфологічної форми слова і варіантів її поєднання з іншими словами. Наприклад,

можна	не можна	треба
матерів	доповідів	доповідей
по-українськи	по-нашинськи	по-нашому
зелен, дрібен	стар, молод	старий, молодий
	ходе, носе	ходить, носить
	семидесяти	сімдесяти (сімдесятьох)

Синтаксичні норми регулюють вибір варіантів побудови словосполучень, простих і складних речень:

неправильно	правильно
- напис на українській мові;	- напис українською мовою;
- Іхтіандр врятував дівчину від акули, з якою потім познайомився;	- Іхтіандр врятував від акули дівчину, з якою потім познайомився;
- він піклувався і допомагав своїм батькам.	- він піклувався про своїх батьків (Р.в.) і допомагав їм (Д.в).

Норми стилістичні регулюють вибір слова або синтаксичної конструкції відповідно до умов спілкування і стилю викладу (наприклад, розрізняти, а не диференціювати в розмовному стилі; море дуже глибоке, а не глибоченне море – в науковому стилі; у зв’язку з тим, що..., а не бо... – в офіційно-діловому стилі).

Згадаймо мову Возного в „Наталці Полтавці” Івана Котляревського: про побутові речі він говорить архаїзованою мовою, вживаючи не до речі старослов’янізми. Стилiстичнi норми зафіксовані в „Словнику української мови” в 11 томах, де слова мають спеціальні стилістичні позначки. Правила стилістичного використання слів розглядаються в працях Алли Коваль „Практична стилістика”, Олександра Пономарева „Стилiстика сучасної української мови” (К., 1992) та ін.

Норми словотворення регулюють вибір морфем, їх розташування і сполучення у складі нового слова. Наприклад,

можна
мáтерин, матерiнський
спостерiгач
прозовий

не можна
матер’яний
спостерiгальник, спостережувач
прозаїчний (застарiле)

Норми правопису – це збір правил про написання слів, про розділові знаки в складному й простому реченнях. Поділяються відповідно на 2 розділи: орфографію і пунктуацію. Єдина й обов’язкова для всіх орфографія полегшує спілкування людей за допомогою писемної форми мови, робить його ефективним, сприяє піднесенню загальної мовної культури народу. На сьогодні український правопис перебуває в стадії свого реформування.

Детально прокоментуємо вищезгадані норми сучасної української літературної мови.

Орфоепічна правильність українського мовлення

Висока культура усного ділового мовлення ґрунтується на дотриманні орфоепічних норм. Вони є зразком, яким потрібно користуватись у вимові.

Орфоепічна норма – науково обґрунтоване, соціально узаконене правило вимови звуків, звукових комплексів, організації звукового потоку.

Основою правильної, літературної вимови є наявність нормативної артикуляційної бази, уміння правильно вимовляти звуки, інтонувати звуковий потік.

В основі орфоепічних (вимовних) норм літературної мови покладені відповідні фонетичні закономірності, властиві українській мові.

Основні правила української літературної вимови такі:

1. Відсутність „акання”. Отже, наголошений і ненаголошений голосний [о] в усіх позиціях не наближається до [а]: *молоко, вода, додому, голова*.

2. Ненаголошені [е] та [и] у вимові зближують і вимовляють як [e^u] або [и^e]: *[зе^uлєнії], [жи^eвє], [се^uлó], [сте^uновій]*.

3. Дзвінкі приголосні перед глухими та в кінці слів вимовляють дзвінко: *книжка, дуб, сім*. Глухо вимовляють лише приголосний [г]: *[вохко], [к'іхт'і], [лехко]*, пишуть *вогко, кігті, легко*.

4. Потрібно розрізняти у вимові африкати [дз] і [дж], які вимовляють злито *[джерело], [ходжу], [кукурудза], [саджу]*, від сполучень *д* та *з*, *д* та *ж*, які вимовляються як два звуки тоді, коли [д] належить до префікса, а [ж] або [з] – до кореня. *[н'ід-жену], [над-земний]*.

5. У небагатьох словах в українській мові вживають проривний звук [г], який вимовляють подібно до російського [г]: *ганок, дзига, гніт, гудзик, ґрунт*.

6. Твердо вимовляють усі шиплячі звуки в кінці слова і складу, а також перед голосними [а], [о], [у], [е], [и]: *[курчá], [н'іж], [н'іч], [ч'удо], [р'учка]*.

7. Приголосний [ц] у кінці слова вимовляють м'яко: *[с'т'ілєц'], [молодєц']*; тверда вимова [ц] буває лише в словах іншомовного походження та деяких вигуках: *[палáц], [шприц], [бац], [клац]*.

8. Приголосний [р] вимовляють твердо в кінці складу і слова: *[л'ікар], [пов'ірте], [з'в'ір]*. На початку складу [р] буває м'яким: *[говор'у́], [бур'áк], [р'аст]*.

9. У закінченнях дієслів внаслідок асиміляції звукосполучення **-ться, -ся** вимовляють як **[-ц':а], [-с':а]**: *[усміхáюц':а], [повертáјес':а]*.

10. Приголосний [в] не оглушується і не переходить у [ф]. Після голосних у кінці складів і перед приголосними та в кінці слова вимовляється як [ў]: *[зробіў], [даўно́], [в'іўторо́к]*.

11. Губні приголосні б, п, в, м, ф на кінці слова й перед а, о, у, е, и вимовляються твердо: [гриб], [рукав], [фабрика], але перед /і/ вони вимовляються пом'якшено: [б'ігти], [м'істо], [ф'ізіка].

Українській мові властива милозвучність (евфонічність), яка виявляється в плавності, мелодійності, інтонаційній виразності мовлення. Потреба милозвучності зумовила спрощення груп приголосних, важких для вимови: [стн], [ждн], [здн], [стл], [рдц], [лнци]: *вісник, тижневий, обласний, проїзний, серце, сонце*.

Для милозвучності в сучасній українській мові вживають слова:

— з початковим голосним і без нього: *ржа – іржа, мла – імла*;

— з кінцевим голосним і без нього: *знову – знов*;

— з приставним приголосним і без нього: *вогонь – огонь*.

Милозвучності сприяє існування в українській мові фонетичних варіантів окремих слів, які виникають унаслідок чергування звуків [у] – [в], [і] – [й]: *уперед – вперед, учений – вчений, іти – йти*.

Для усунення важких для вимови збігів голосних і приголосних в українській мові використовують також прийменники *з, із, зі* (*з підручника, зі сходу, зі школи*); *у, уві* (*ввійшов у квартиру, бачив уві сні*).

Акцентуаційні норми сучасної української літературної мови

Важливе значення для правильності усного мовлення має правильне наголошування слів, тобто дотримання акцентуаційних норм.

Виділення в мовленні певного складу за допомогою фонетичних засобів називають **наголосом**.

Акцентуаційним зразком сучасної української літературної мови є мова акторів національних театрів та кіно, дикторів радіо й телебачення.

Джерелами спотворення акцентуаційних норм є необгрунтоване перенесення діалектних наголосів у літературну мову, неувважність до власного мовлення, незнання основних норм наголошування.

Українській мові властивий словесний **динамічний**, або **силовий, наголос**, коли наголошений склад виділяють більшою силою голосу.

Словесним наголосом називають виділення в слові одного зі складів посиленням голосу, а також збільшенням тривалості й зміною тону звучання.

Для української мови характерний **вільний, рухомий наголос**, не фіксований на жодному складі. В одних словах він падає на перший склад, в інших – на другий, третій: *вечір, політ, покоління*. Крім того, наголос в українській мові може переходити з одного складу на інший, наприклад: *земля – землі, кричати – кричите*.

За допомогою наголосу часто розрізняють лексичне значення та граматичні форми слів: *орган – орган, на березі – на березі, сестри – сестри, мука – мука, дорога – дорога* тощо.

В українській мові є також слова з подвійним наголосом, наприклад: *алфавіт, весняний, договір, простий, зокрема, помилка, закінчити* тощо.

Правильність наголошування слів – обов'язкова ознака культури професійного мовлення особистості. Тим, хто прагне навчитися правильно, літературно наголошувати слова, потрібно багато читати й слухати твори видатних майстрів українського письменства, користуватися новими лексикографічними джерелами.

Перевірити наголошування слів та їхніх форм можна за орфографічними й орфоепічними словниками, а також за спеціальними словниками наголосів.

Правописні норми.

Новий український правопис: історія, зміни, нововведення

Новий український правопис ухвалили в травні 2019-го. Із 3 червня 2019 року почав діяти новий Український правопис. Від цього моменту рекомендовано застосовувати норми і правила нової редакції правопису в усіх сферах суспільного життя.

Цьому передувала довга дискусія та обговорення змін, які збиралися запровадити (ця робота велася із червня 2015 року, громадське обговорення почалося 2018-го). Часто лунали закиди

„навіщо це взагалі треба” і „хіба не достатньо чинного правопису”. Комусь не подобалося, що доведеться вчити нові правила, а хтось, навпаки, заявляв, що мова стане сучаснішою. Утім, так, передумови для нових правил були; і ні – їх не треба буде вчити дуже багато.

Також одразу зазначимо, що на перехідний етап виділили п'ять років: тобто аж до 2024-го діятимуть і старі правила, і нові, аби до них можна було звикнути. І нагадаємо: правопис стосується тільки мови на письмі, відтак не регулює те, як ми говоримо.

Новий правопис: навіщо?

Досі в Україні користувалися правописом, ухваленим ще 1989 року. Багатьох слів, якими ми активно послуговуємося сьогодні – особливо термінів на означення технічних новинок, неологізмів тощо – він ще не міг взяти до уваги, бо їх тоді не існувало. Оновлення мови – це живий і невпинний процес, а також ознака того, що вона розвивається.

Також у тепер вже передостанній редакції правопису не було кількох правил, якими українці користувалися до 1933 року. До того часу в Україні функціонував так званий *скрипниківський*, або ж *харківський правопис* (затверджений радянською владою в 1926 році), що був достатньо зручним, якісним та передавав на письмі фонетичні особливості української мови. Однак менш ніж за 10 років українізацію в СРСР згорнули, і правопис замінили на більш наближений до російської мови (*скрипниківський правопис* затаврували „націоналістичним”, як це було прийнято в радянської влади; багато мовознавців, що над ним працювали, у сталінську епоху зазнали репресій). У правописі від 1933 року з української прибрали літеру „г”, кличний відмінок тощо.

Разом із розпадом СРСР питома українські правила частково повернули в правопис, однак деяких залишків радянської доби та „зближень” української з російською все-таки не позбулися. Наприклад, у радянські часи власні назви та імена відтворювалися за посередництвом російської мови та за її фонетичними принципами, а зараз від цього поступово відмовляються. Тому, наприклад, ім'я відомого письменника, що в оригіналі виглядає як Ernest Hemingway, спершу

транслітерували за старим правописом як Ернест Хемінгвей (з рос. Эрнест Хемингуэй), а тепер пишуть Ернест Гемінгвей (що, до слова, є ближчим до оригінального звучання).

Окремі правила були нелогічними. Чому, наприклад, за старою редакцією правопису було прийнято писати готель (з англійського hotel), але хостел (з англійського hostel із такою ж першою літерою у слові)? Чому траєкторія – з „є” після голосного звука, а проєкт – без? Спробуємо розібратися, що пропонує новий правопис.

У чому полягають зміни?

У **Національній академії наук України** пояснюють: правила загалом можна поділити на **дві великі групи**. Ті, що допускають лише один варіант написання (обов’язкові), і ті, що передбачають кілька таких опцій (варіативні).

До **першої групи обов’язкових норм** написання належать такі:

- *проєкт, проєкція* (за аналогією до інших слів, що створюються так само – *ін’екція, траєкторія, об’єкт* тощо – з латинським коренем -ject-). Так само з „є” писатимуться запозичення *плеєр* (play+er), *конвеєр* (convey+er), *фєєрверк, Соєр, Хаям, Фєєрбах*;

- *Дікенс, Текерей, Бєкі* (без подвоєння приголосних -кк-, адже такого подвоєння немає в оригінальному написанні);

- іншомовний компонент (архі-, архи-, бліц-, гіпер-, макро-, екстра-, максі-, міді-, мікро-, міні-, мульти-, нано-, полі-, супер-, преміум-, топ-, ультра-, флєш-, анти-, віце-, екс-, контр-, лейб-, обер-, штабс-, унтер-) на початку слова писатиметься разом: *мінісукня, віцепрезидент, ексміністр, вебсайт*;

- *числівник „пів”* у значенні „половина” писатиметься **окремо** (що простіше, ніж у старому правописі, за яким було, приміром, *пів’яблука*, але *пів-Киева*): *пів хвилини, пів яблука, пів Києва, пів аркуша, пів години, пів відра, пів міста, пів огірка, пів острова, пів яблука, пів ящика, пів ями, пів Європи*;

- якщо ж „пів” з іменником є **єдиним поняттям** та не означає „половину”, слово завжди писатиметься **разом**: *піваркуш, південь, півзахист, півколо, півкуля, півмісяць, півоберт, півовал, півострів*;

- *священник* (написання з двома „нн”, так само, як «*священний*” та інші спільнокореневі слова);

- також **разом** писатимуться складноскорочені слова й похідні від них: *адмінресурс, Міносвіти, профспілка, Святвечір*;

- змінюється написання російських прізвищ. Прикметникове закінчення прізвищ „-ой” передаватимуть через „-ий”: *Донський, Крутий, Луговський, Соловйов-Сєдий, Босий, Трубецький. Виняток* – Лев Толстой.

А це – **варіативні норми**, тобто такі, що допускають кілька опцій написання.

- Вергілій і Вергілій, Георг і Георг, Гуллівер і Гуллівер. Тобто оригінальний звук [g] у запозичених іменах можна передати двома способами: адаптувавши до українського звукового ладу (Вергілій) або ж зімітувавши іншомовне звучання (Вергілій). Натомість звук [h] передаємо переважно літерою „г”: *гостел, готель, госпіталь* тощо. За традицією в окремих словах, запозичених із європейських та деяких східних мов, можемо вживати „х”: *хокей, хобі, хіджаб*;

- аудієнція і авдієнція, лауреат і лавреат, аудиторія і авдиторія. Звідки взялася така норма? У словах, що походять з давньогрецької та латинської мов, буквосполучення [au] зазвичай передається через **ав**: *автентичний, автобіографія, автомобіль*. „Авдиторія” прийшла звідти ж;

- кафедра і катедра, ефір і етер, міф і міт, Борисфен і Бористен. Тут теж є своя логіка: буквосполучення [th] у словах грецького походження найчастіше передаємо через „т”: *антологія, антропологія, аптека, астма, бібліотека, католицький*. Тому вживання словосполучення „давньогрецький міт”, а не „давньогрецький міф”, цілком виправдане;

- ірій і ирій, ірод і ирод (аналогічно – допускаються два варіанти написання);

- закінчення -и/-і у родовому відмінку іменників також можуть бути паралельними (закінчення -и використовувалося у харківському правописі до 1933 року): *радісті й радости, любові й любови, Білорусі й Білоруси*.

Окрім цього, новий правопис пропонує вживати (але не робить обов’язковими) фемінітиви на означення жіночих

професій, дискусія про які в суспільстві велася давно, і якими багато хто вже почав послуговуватися. Так, окрім звичних *вчительки, перекладачки, виховательки* тощо, в українській мові з'явилася *посолка, міністерка, президентка*. У новому правописі пропонують творити фемінітиви так: за допомогою суфіксів *-к-* (*авторка, дизайнерка, директорка*), *-иц-* (*порадниця, учениця*), *-ин-* (*майстриня, лемкиня*), *-ес-* (рідковживаний; наприклад, *патронеса, поетеса* – хоча також можна казати *поетка*).

А тепер зробімо висновок і більш детально поговорімо про зміни у новому правописі.

20 новаций правопису, які чи не найбільше привертають до себе увагу.

1. Тепер пишемо не тільки ірій, ірод (дуже жорстока людина), а й ирій, ирод – із И на початку слова. Також пишемо ич, икати, икання. Крім того, И на початку може бути в іншомовних власних назвах.

Унормована можливість у деяких випадках писати И на початку слова, що раніше офіційно „заборонялося” і вимагалось писати лише І.

Новинкою, порівняно з попереднім правописом, стала можливість писати слова **ірій / ирій, ірод / ирод** двома способами. Також тепер уже офіційно пишемо И на початку окремих вигуків (**ич!**), часток (**ич** який хитрий), дієслова **икати** (вимовляти и замість і) та похідного від нього іменника **икання**. Крім того, И на початку слова вживаємо в деяких загальних і власних назвах іншомовного походження, на кшталт: ир, Ич-оба, Кім Чен Ин. Останні моменти на практиці застосовувалися й раніше, але не були внормовані.

3. Тепер пишемо архимандрит, архиєрей, архиєпископ, архиєрей тощо через И – поряд із попередніми архимандрит, архиєрей, архиєпископ, архиєрей.

У префікса архі- з'явився варіант архи- в назвах церковних звань, титулів і чинів: **архімандрит і архимандрит, архиєрей і архиєрей, архистратиг і архістратиг** тощо.

3. Тепер пишемо також гідности, незалежности, радости, смерти, чести, хоробрости; крови, любови, осени, соли, Руси,

Білоруси – як варіант, із -И в кінці в родовому відмінку однини; також лишається дотеперішня норма на -І.

Групі іменників третьої відміни в родовому відмінку однини повернуте як варіант також закінчення на **-и**, крім закінчення **-і**, що дотепер від 1930-х років було єдиною дозволеною формою: Іменники **на -ть після приголосного**, а також слова **кров, любов, осінь, сіль, Русь, Білорусь** у родовому відмінку однини можуть набувати як варіант закінчення **-и**: *гідности, незалежности, радости, смерти, чести, хоробрости; крови, любови, осени, соли, Руси, Білоруси.*

4. Тепер пишемо також Ленінові, Сталінові, Путінові – із закінченням -ові в давальному відмінку однини як варіант, поряд із дотеперішньою нормою про закінчення -у.

Прізвища, що є іменниками чоловічого роду другої відміни на **-ин, -ін, -їн**, у давальному відмінку однини можуть мати й закінчення **-ові**, а не тільки **-у**: *Василишину – Василишинові, Волошину – Волошинові, Михайлишину – Михайлишинові, Семенишину – Семенишинові, Степанишину – Степанишинові, Яковшину – Яковшинові, Льїну – Льїнові та інші.*

5. Тепер „топ-100”, „топ-десять” – „поза законом”.

У правопис внесли уточнення щодо написання модного слова „топ”: **компонент топ- із числівниками не поєднуваний**. Тобто написання на кшталт „топ-100”, „топ-десять” тощо – порушення правопису! Для передачі поняття чогось найпершого (чи найостаннішого), найважливішого, чільного, провідного або найгіршого багата українська мова має досить засобів, і не варто збіднювати її до одного-єдиного способу, ще й чужого.

6. Тепер назви сайтів та інших інтернет-сервісів пишемо тільки українською, з обов’язковим відмінюванням: твітер, гугл; мережа „Фейсбук”, енциклопедія „Вікіпедія”; фейсбука, ютуба, імейла (із закінченням -А, -Я в родовому відмінку однини).

Нарешті внормоване написання **назв сайтів та інших інтернетних сервісів**: вони пишуться українською мовою, за нормами українського правопису і, звичайно ж, відмінюються, як усі українські слова: назви сайтів без родового слова пишемо з

малої букви (**твітер, гугл**); назви сайтів з родовим словом пишемо з великої букви та в лапках (мережа „**Фейсбук**”, енциклопедія „**Вікіпедія**”).

Такі з цих слів, що належать до другої відміни, у родовому однини мають закінчення **-а, -я**: **фейсбука, ютуба, імейла**.

7. Слова „ви”, „ваш” тощо завжди пишемо з малої літери, якщо тільки це не лист із персональним зверненням до однієї особи з виявом особливої ввічливості.

Унормоване написання слів „**Ви**”, „**Ваш**” тощо з великої літери: це робиться тільки як форма ввічливості у звертанні до однієї конкретної особи в листах, офіційних документах тощо, адресованих безпосередньо цій людині – але в текстах іншого характеру літера завжди мала.

8. Нагадуємо: два хлопці, три робітники, чотири слухачі – з -И, -І, -Ї в кінці (а не „хлопця”, „робітника”, „слухача”, як помилково вживають російськомовні).

Для тих, хто плутає українську форму з російською на -а, -я, тепер прямо нагадано: іменники чол. роду з числівниками **два, три, чотири** мають закінчення **-и, -і (-ї)**: *два хлопці, три робітники, чотири слухачі*.

9. Знайомимося зі скісною рисою.

Запроваджений новий **розділовий знак** – це **скісна риска** (/). Її ставимо: в офіційно-діловому та науковому стилях – як розділовий знак між однорідними членами речення та в інших подібних випадках у значенні, близькому як до єднального (=і), так і до розділового (=або) сполучників (з можливістю переважання в різних контекстах то одного, то іншого з цих значень): системність / несистемність мовних явищ; на позначення року, що не збігається з календарним, напр.: у 2018/2019 навчальному році; на позначення співвідношення яких-небудь величин, параметрів: співвідношення курсу гривня / долар; у графічних скороченнях: п/в (поштове відділення), р/р (розрахунковий рахунок), х/к (холодного копчення), п/п (по порядку: № п/п), к/т (кінотеатр), т/к (телеканал), с/г (сільськогосподарський) та ін.; км/год (кілометр на годину), Ф/м (фарад на метр) та ін.

10. Тепер пишемо тільки разом: *віцепрем'єр, віцеконсул, ексчемпіонка, ексміністр, експрезидент, контрадмірал, вебсайт, вебсторінка, преміумклас, максісукня, мідімода, мініспідниця, топменеджер, топмодель, лейбгвардієць, лейбмедик, оберофіцер, оберлейтенант, оберпрокурор, штабскапітан, унтерофіцер* тощо.

Значно розширений перелік компонентів, які пишуться з рештою слова разом (раніше багато з них писалися через дефіс). Це стосується не тільки іменників, а й утворюваних від них прикметників, які теж тепер втрачать дефіс.

До таких компонентів, що пишуться разом, тепер, зокрема, належать (раніше цей список був значно коротший): **абро-**, **авіа-**, **авто-** ('само', 'автоматичний'), **агро-**, **аеро-**, **аква-**, **алко-**, **арт-**, **астро-**, **аудіо-**, **біо-**, **боди-**, **боді-** (перед голосним), **веб-**, **геліо-**, **гео-**, **гідро-**, **дендро-**, **екзо-**, **еко-**, **економ-**, **етно-**, **євро-**, **зоо-**, **ізо-**, **кібер-**, **мета-**, **метео-**, **моно-**, **мото-**, **нарко-**, **нео-**, **онко-**, **палео-**, **пан-**, **пара-**, **поп-**, **прес-**, **псевдо-**, **соціо-**, **теле-**, **фіто-**, **фолк-** (**фольк-**), **фоно-**; **іно-** (**іншо-**, **інако-**), **лже-** та **ін.**, а також **архі-**, **архи-**, **бліц-**, **гіпер-**, **екстра-**, **макро-**, **максі-**, **міді-**, **мікро-**, **міні-**, **мульти-**, **нано-**, **полі-**, **преміум-**, **супер-**, **топ-**, **ультра-**, **флеш-**; **анти-**, **віще-**, **екс-**, **контр-**, **лейб-**, **обер-**, **штабс-**, **унтер-** *аброморфема, арттринок, бодибілдінг, бодіарт, вебсторінка, геліоцентр, екопродукти, економклас, моновістава, панамериканський, попмузика, попгурт, пресконференція, фолкгурт, фолькмузика, блицновини, блицопитування, екстраклас, преміумклас, топменеджер, топмодель, флешінтерв'ю, максіодяг, мідіодяг, мінісукня; максімода, максісукня, мідімода, мідіспідниця, віцепрем'єр, віцеконсул, ексчемпіонка, ексміністр, експрезидент, контрадмірал, контрудар, лейбгвардієць, лейбмедик, обермайстер, оберофіцер, оберлейтенант, оберпрокурор, штабскапітан, унтерофіцер.*

(За попереднім правописом перші елементи **віще-**, **екс-**, **лейб-**, **максі-**, **міді-**, **міні-**, **обер-** вказувалося писати через дефіс, багато були просто не врегульовані.)

Але *увага*: якщо такі іншомовні компоненти приєднані до власного імені, то їх пишемо з дефісом: *пан-Європа, псевдо-Фауст.*

11. Тепер пишемо тільки окремо *пів* у значенні половина: *пів аркуша, пів відра, пів години, пів літра, пів міста, пів огірка, пів острова, пів яблука, пів ящика, пів ями; пів Європи, пів Києва, пів України.*

Змінене написання компонента **пів**: запроваджене його написання іноді окремо, іноді разом – залежно від його значення; раніше він писався іноді разом, іноді через дефіс.

Зокрема, невідмінюваний числівник **пів** зі значенням ‘половина’ з наступним іменником – загальною та власною назвою у формі родового відмінка однини пишемо окремо: *пів аркуша, пів відра, пів години, пів літра, пів міста, пів огірка, пів острова, пів яблука, пів ящика, пів ями; пів Європи, пів Києва, пів України.* Якщо ж пів з наступним іменником у формі називного відмінка становить єдине поняття і не виражає значення половини, то їх пишемо разом: *піваркуш, південь, півзахист, півколо, півкуля, півлітра* (розм. ‘пляшка з горілкою або іншою випивкою ємністю 0,5 літра’), *півмісяць, півоберт, півовал, півострів.*

12. Тепер пишемо тільки *двоактний, двоокис, двооксид, двоопуклий, двоосьовий, триатомний, триокисень, чотириосьовий* – а не „двох-“, „трюх-“, „чотирюх-“, як раніше, перед наступним А чи О).

Слова з елементами дво- / двох-, три- / трюх-, чотири- / чотирюх- пишуться інакше: пишемо двох-, трюх-, чотирюх-, якщо наступна частина є числівником чи співвідносним іменником: *двохсотий, трюхтисячний, чотирюхмільйонний, чотирюхмільярдний; двохсотріччя, трюхсотріччя, чотирюхсотріччя*; і дво-, три-, чотири- в усіх інших випадках, зокрема: *двоактний, двоокис, двоокисень, двооксид, двоопуклий, двоосьовий, триатомний, триокисень, чотириосьовий.* (Раніше в першому з цих випадків припускалося і двох-, трюх-, чотирюх-; натомість тільки ці форми на -ох- вимагалися в разі, якщо наступна частина слова починалася на голосний А, О).

13. Тепер пишемо інакше слова: *священник* (через два Н); *проект, проєкція* (через Є); *госпіс* (через Г).

Слово *священник* тепер пишемо з двома Н, як і в інших словах зі збігом однакових приголосних на межі кореня і суфікса; раніше воно було фактичним винятком і писалося з одним Н.

Слова *проект, проєкція* тепер пишемо через Є, як і в інших схожих випадках, на кшталт „*траєкторія*”, що було запроваджено раніше; дотепер вони писалися через Е і були по суті винятками.

Слово *госпіс* тепер пишемо з Г на початку (раніше було хоспіс); при цьому інші схожі запозичені слова залишилися через Х.

14. Тепер пишемо: *Ігорю* (кл. в.), *Ігорьович; Олеже* (поряд із *Олегу* – кл. в.); *хабаря, хабарем; ситра, ситром; Ізабелі, Етелі, Жізелі, Ніколі, Сесілі, Зейнабі, Руфі*.

У групах слів ставимо в кличний відмінок обидва слова.

Внесені зміни в деякі норми відмінювання іменників.

В імені **Ігор** змінений **кличний відмінок**: тепер *Ігорю*, раніше було *Ігоре*. Також форма **по батькові** від нього тепер подається як *Ігорьович*, раніше була *Ігорович*.

Для імені **Олег** встановлена форма **кличного** відмінка *Олеже*, що раніше вважалася неправильною, але як варіант залишена і стара форма *Олегу*.

Слово **хабар** переведене у м'яку групу і тепер відмінюється за зразком: *хабаря, хабареві, хабарем...* раніше було „хабара” і т. д. (але: у складних словах із хабар сполучним голосним є лише **о**: *хабародавець, хабаромісткість, хабароодержувач*).

Із невідмінюваних іменників іншомовного походження перевели до **відмінюваних** слово *ситро*, додавши його до відмінюваного й раніше *пальта; метро, кіно* і так далі лишилися невідмінюваними.

Також уточнені принципи відмінювання деяких жіночих імен іншомовного походження, які раніше офіційно вважалися невідмінюваними: Жіночі імена, що **закінчуються на губний або м'який приголосний**, відмінюємо: *Ізабель – Ізабелі, Етель – Етелі, Жізель – Жізелі, Мішель – Мішелі, Ніколь – Ніколі, Сесіль – Сесілі, Зейнаб – Зейнабі, Руф – Руфі*; інші ж жіночі особові імена, що **закінчуються на -й і на твердий приголосний** (крім

губних), далі не відмінюються: Беатріс, Долорес, Гюльчатай, Елмас, Енн, Жаннет, Ірен, Кармен, Кім, Клодін, Ленор, Маргарет, Мерседес, Монік, Тріш, Фарах і т. ін.

Розширене застосування **кличного відмінка в групах слів**: тепер у звертаннях, що складаються: з двох особових імен – імені та по батькові; із загальної назви та прізвища; з двох загальних назв; із загальної назви та імені; із загальної назви та прізвища, – **форму кличного відмінка мають обидва слова**: *Оксано Іванівно, Маріє Василівно, Володимире Хомичу, Петре Кузьмичу, Ярославле Андрійовичу; добродійко Вариводо, пані Гаркуше, поетко Забашто; добродію бригадире, пане лейтенанте; брате Петре, друже Грицю, колего Степане, лікарю Ігорю, пане Віталію, побратиме Іване; друже Максименку; колего Євгенищуку, пане Ковалю.*

15. Тепер пишемо назви деяких міст у родовому відмінку однини з **-У, -Ю**: *Амстердаму, Гомелю, Ліверпулю, Лондону, Мадриду, Парижу, Чорнобиллю, Берліну*. Але як варіант лишається і попередня форма на **-А, -Я**.

Також не забуваймо: **відприкметникові географічні назви на -Е відмінюємо як прикметники, на -О як іменники**: *Сватового, Рівного; Косова, Сараєва*.

Значно детальніше розписане використання закінчень **-а, -я, -у, -ю** в родовому відмінку однини іменників другої відміни. Серед помітних змін – запровадження (точніше, відновлення) **написання назв деяких міст через -у, -ю**, чого в дотеперішньому правописі не було: в радянські часи майже всі міста перевели на закінчення **-а, -я**, за ліченими винятками на кшталт Красного Лиману, Кривого Рогу, Часового Яру тощо – другою частиною яких є іменник, що має звичайно в родовому відмінку закінчення **-у**.

Відтепер старі закінчення **-а** (у твердій та мішаній групах), **-я** (у м'якій групі) зберігають назви населених пунктів чоловічого роду із суфіксами **-ськ-, -цьк-, -єць-**, елементами **-бург-, -град- (-город-), -піль- (-поль-), -мир-, -слав-**, а також назви з наголосом у родовому відмінку на кінцевому складі та із суфіксами присвійності **-ів- (-їв-), -єв- (-єв-), -ов-, -ин- (-ін-), -ач-, -ич-**: *Бердянська, Луцька, Бобринця, Кременця, Трускавця,*

Піттсбурга, Вишгорода, Миргорода, Шаргорода, Борисполя, Тернополя, Ямполя, Житомира, Ярослава; Олеськова, Львова, Харкова, Києва, Колгуєва, Харкова, Ходорова, Батурина, Пирятина, Святошина, Снятина; Бахмача, Гадяча, Галича.

Усі інші назви населених пунктів чоловічого роду, крім перелічених вище, відтепер мають у **родовому відмінку однини** закінчення **-у** (у твердій і мішаній групах), **-ю** (у м'якій групі): **Амстердаму, Гомелю, Ліверпулю, Лондону, Мадриду, Парижу, Чорнобилю**. Проте ці іменники також можуть мати й **варіантне закінчення -а** (-я): *Амстердама, Гомеля, Ліверпуля, Лондона, Мадрида, Парижа, Чорнобиля*.

Правопис звертає увагу, що закінчення **-а** (-я) та **-у** (-ю) має розрізнявальну функцію в деяких іменників: *Алжира, Рима, Туніса* (місто) і *Алжиру, Риму, Тунісу* (країна), *Нью-Йорка* (місто) – *Нью-Йорку* (штат).

Уточнено фактично чинну норму щодо відмінювання деяких географічних назв: від **відприкметникових українських назв населених пунктів з кінцевим –е** на зразок *Сватове, Синельникове, Гаркушине, Рівне*, що **відмінюються за зразком прикметників у формі середнього роду**, слід відрізнити подібні за оформленням **назви з кінцевим -о** (рідковживані в українській мові, але поширені в інших слов'янських мовах) на зразок *Бородіно, Косово, Сараєво, Шереметьєво, Гнезно, Молодечно*, що **відмінюються як іменники середнього роду II відміни**.

16. Затверджено, що білоруські і російські імена „перекладаємо” українськими. Путін – Володимир, а не „Владімір”, як писав дехто.

Унормовано, відповідно до практичного вжитку, принцип передачі російських і білоруських імен: **білоруські та російські імена за традицією не транслітеруємо, а передаємо українськими відповідниками**: Артем, Микола, Олександр, Семен, Віра, Катерина, Світлана; винятки тут становлять тільки узвичаєні імена деяких білоруських письменників та діячів культури – такі, як Алесь Адамович, Пятрусь Бровка, Ригор Бородулін та ін.

Але це стосується тільки імен білорусів і росіян: поруч із Володимиром чи Давидом із цих країн зберігаємо румуна

Владіміра чи грузина Владімера, німця Давіда чи вірменина Давіта тощо.

17. Тепер пишемо також через Г: Вергілій, Гарсія, Гегель, Георг, Гете, Грегуар, Гуллівер тощо, поряд із попередніми формами через Г.

Пишемо також через Т: анатема, дитирамб, етер, катедра, міт, мітологія, Атени, Демостен та ін., поряд із формами через Ф (дифірамб, ефір, міф, Афіни, Демосфен).

Пишемо також через АВ: авдієнція, аудиторія, лавреат, павза, фавна тощо, поряд із формами через АУ (пауза, фауна).

Тепер правопис припускає передавати звук [g] і близькі до нього звуки в іменах і прізвищах також через Г, а не тільки через Г, як було досі – дотеперішній правопис, відновивши свого часу літеру г, майже не знаходив їй застосування: Вергілій, Гарсія, Гегель, Георг, Гете, Грегуар, Гуллівер і Вергілій, Гарсія, Гегель, Георг, Гете, Грегуар, Гуллівер тощо.

Змінений головний принцип передачі **сполучення ТН у словах грецького походження** – тепер його передаємо „звичайно” через Т, але лишається і стара можливість через Ф: буквосполучення **th** у словах грецького походження передаємо звичайно буквою т: антологія, антропологія, аптека, астма, бібліотека, католицький, театр, теорія, ортодокс, ортопедія, Амальтея, Прометей, Текля, Таїсія, Теодор. У словах, узвичаєних в українській мові з **ф**, **допускається орфографічна варіантність** на зразок: анафема і анатема, дифірамб і дитирамб, ефір і етер, кафедра і катедра, логарифм і логаритм, міф, міфологія і міт, мітологія, Агатангел і Агафангел, Афіни і Атени, Борисфен і Бористен, Демосфен і Демостен, Марфа і Марта, Фессалія і Тессалія та ін.

Змінений підхід до передачі сполучення **АУ**: тепер у словах із давньогрецької й латини, на відміну від запозичень із інших мов, воно передається „звичайно” як **АВ**, тоді як у словах із інших мов – як і раніше, через АУ: автентичний, автобіографія, автомобіль, автор, авторитет, автохтон, лавра, Аврора, Мавританія, Павло.

Але в запозиченнях із давньогрецької мови, що „мають стійку традицію передавання буквосполучення **au** шляхом

транслітерації як ау”, допускаються **орфографічні варіанти**: аудієнція і авдієнція, аудиторія і авдиторія, лауреат і лавреат, пауза і павза, фауна і фавна. (Попередні формулювання ставили інші пріоритети: „Дифтонги аи, ои передаються переважно через ау, оу... Разом з тим у цілому ряді слів аи передається через ав”).)

Схожа зміна й у ставленні до німецьких сполучень **ЕІ** і **ЕУ**: зараз їх пропонують передавати як **АЙ** і **ОЙ** і залишати як **ЕЙ** тільки в „давніших запозиченнях” із **ЕІ**: Німецьке буквосполучення **еі** відповідно до вимови передаємо українською мовою через **ай** (**яй**): **Айзенах**, **Вайнрайх**, **Вітгенштайн**, **Вайзенборн**, **Кайзер**, **Майнгоф**, **Нортгайм**, **Бляйбтрой**, **Кляйн**, **Кляйнерт**, **Фляйшер**; буквосполучення **еу** – через **ой**: **фройляйн**, **Нойбранденбург**, **Нойбауер**; За традицією в давніших запозиченнях німецьке буквосполучення **еі** передаємо в транслітерованому вигляді через **ей**: **крейда**, **крейцер**, **маркшейдер**, **капельмейстер**, **гросмейстер**, **штрейкбрехер**, **Гейне**, **Лейпциг**, **Рейн**, **Швейцарія** (раніше було навпаки: нормою для обох сполучень було „переважно **ЕЙ**”, а **АЙ** і **ОЙ** віддавалися тільки „назвам новішого походження”).

Тут же варто згадати і вперше визначений принцип передачі звука [æ] у словах англійського походження – його звичайно передаємо як **А**: **макінтош**, **спам**, **чат**, **хакер**, **Алекс**, **Адамс**, **Адлер**, **Гаррісон**, **Ланкастер**, **Манчестер**, **Канаверал**, **Чаплін**. При цьому „за традицією” в багатьох словах залишається радянсько-російська спотворена передача через **Е**: **бізнесмен**, **менеджер**, **Блеквуд**, **Кемерон**, **Лемберт**, **Пелл-Мелл**, **Селінджер**, **Сем**, **Тетчер** і т. ін. Із цього випливає, що **англійське æ в нових словах, іменах і назвах**, які ще не встигли усталитися в цьому спотворенні через **Е**, **маємо надалі передавати через А**.

18. Тепер пишемо: фое, Феєрбах, Гоя, Савоя, Рамбує, Шантії, Хаям (без вставного Й); Дікенс, Текерей (через одне К).

Скасовані деякі написання, що були свого часу введені з російської – на кшталт **ЙЯ**, **ЙЄ** тощо; тепер просто **Я**, **Є** тощо: Звук [j] звичайно передаємо відповідно до вимови іншомовного слова буквою **й**, а в складі звукосполучень [je], [ji], [ju], [ja] буквами **є**, **ї**, **ю**, **я**: *буєр, конвеєр, плеєр, флаєр, круїз, мозаїка*,

ляльний, параноя, пляда, рояль, саквоаяж, секвоя, фаянс, феєрверк, ін'єкція, проєкт, проєкція, суб'єкт, траєкторія, фое, еті, Гаїті, Гоя, Єйтс, Савоя, Феєрбах, Маєр, Каєнна, Ісає, Йоганн, Рамбує, Шантії, Соєр, Хаям, Хеєрдал, Юнона. (Старий правопис приписував писати Гойя, Савойя, Шантії, Фейєрбах, майя (народність), фойє і так далі, це написання також використовували в іноземних власних назвах, що були запозичені через посередництво російської, на кшталт „Найєм”; але варто мати на увазі, що тут ідеться саме про передачу комбінацій й+є, й+і, й+у, й+а з **одним Й**, який немає сенсу подвоювати; коли ж в іноземних власних назвах треба передати саме **подвосний Й**, такі написання залишаються: Таууір (т-а-й-й-і-п) – Тайїп, Szijjártó (с-і-й-й-а-р-т-о) – Сійярто.)

Такі слова, як **Дікенс, Дікінсон** тощо, де в оригіналі є сполучення **ск** на позначення звука **К**, тепер пишемо з одним К; досі передача цього написання була непослідовною – іноді через одне К, іноді через два. **Але:** подвоєння **кк** зберігаємо у власних назвах кельтського походження, де формант Мас, Мє поєднується з основою, що починається на [к], в тих випадках, коли за традицією їх пишемо як одне слово: Маккартні, Маккензі, Маккенна, Маккінлі, а також у загальних назвах, що утворені від власних назв такого типу: маккартизм і т. ін.

19. Тепер пишемо російські прізвища на -ой як Донський, Крутий, Луговський, Полевий, Соловйов-Сєдий, Трубецький, хоча таки Толстой; також Кустуриця тощо – з м'яким Ц.

Змінений принцип передачі деяких російських чоловічих прізвищ прикметникового зразка – тепер усі вони передаються через **-ий**, навіть якщо в російському оригіналі **-ой** (винятком лишається *Толстой*): *Донський, Крутий, Луговський, Полевий, Соловйов-Сєдий, Босий, Трубецький*, але Толстой (Толста); раніше такі російські прізвища на **-ой** залишали це закінчення і в українській передачі.

Деякі слов'янські прізвища І відміни з історично м'яким приголосним Ц у кінці основи тепер пишемо з закінченням **-я** (*Кустуриця*, а не *Кустурица*).

20. Тепер пишемо з дефісом елементи імен людей: **Гасан-огли, Мамед-заде, Фікрет-кизи, Мехмед-бей – якщо це не прізвище (тоді разом).**

Змінене написання ще деяких іноземних особових назв – тепер із дефісом, раніше було разом. Це, як мовиться у правописі, „арабські, перські, тюркські імена з компонентами, що вказують на родинні стосунки, соціальне становище і т. ін.”, а також „вірменські прізвища з початковим компонентом Тер-”: *Гасан-огли, Мамед-заде, Фікрет-кизи, Мехмед-бей, Кемаль-паша, Мірза-хан* (але за традицією Чингісхан); *Тер-Казарян, Тер-Ованесян, Тер-Петросян* (раніше компоненти бей, заде, мелік, огли й под. писалися разом). Але й за новим правописом **прізвища** (на відміну від інших елементів повного імені), до складу яких входять ці компоненти, **звичайно пишемо разом**: *Багірзаде, Турсунзаде, Керогли*. Як і раніше, окремо пишеться арабське „Ібн”.

Список використаних джерел:

1. Драчук Сергій. 20 найбільших новацій Українського правопису 2019 року. *Радіо Свобода*. 15 травня 2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30025623.html>
2. Русіна Ольга. Новий український правопис: історія, зміни, нововведення. *Мовна рубрика*. № 21. 2020-05-24. URL: <https://nasze-slowo.pl/novuj-ukrayinskij-pravopys-istoriya-zminy-novovvedennya/>
3. Стислий огляд основних змін у Новій редакції „Українського правопису” (2019). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/0snovni-zminy%202019.pdf>
4. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. Київ : Наук. думка, 2019. 392 с.
5. Український правопис. 2019. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/05062019-onovl-pravo.pdf>

Словотвірні та правописні норми й культура професійного мовлення

Вибір морфем, їх розташування і сполучення у складі нового слова регулюють словотвірні норми.

Словотвір – творення нових слів наявними в мові способами.

Існують такі способи словотвору: префіксальний, суфіксальний, суфіксально-префіксальний, постфіксальний, префіксально-постфіксальний, префіксально-суфіксально-постфіксальний, безафіксний, лексико-семантичний, лексико-синтаксичний. При *префіксальному* способі слова творять за допомогою префіксів: *день — переддень, автор — співавтор*; при *суфіксальному* — за допомогою суфіксів: *газета — газетяр, учитель — учителька*; *суфіксально-префіксальним* способом слова творять за допомогою суфіксів та префіксів: *грунт — підгрунтя, цар — міжцарів'я*; при *безафіксному* способі морфем не додають, а відкидають: *молодий — молодь, написати — напис*. *Лексико-семантичний* спосіб словотвору полягає в появі нових значень у слів, які здавна існують у мові. Наприклад, у слові *батьківщина*, первісне значення якого „спадщина від батьків, спадковий маєток”, згодом з'явилося інше значення — „країна, де народився; місце зародження чогось”. *Лексико-синтаксичний* спосіб словотвору — це конструювання слів шляхом лексикалізації словосполучень, тобто перетворення їх на слова: *Перебийте*. Досить часто відбувається перехід з однієї частини мови в іншу. Найбільш поширеним є явище *субстантивзації* — переходу прикметників та дієприкметників в іменники: *хворий, учений, трудящі, черговий, загальне, конкретне*.

Для офіційно-ділового стилю характерне використання суфіксів книжного забарвлення. До них належать ті, які утворюють загальні й абстрактні назви, назви опредмеченої дії. Одним із шляхів поповнення лексики такого типу є творення віддієслівних іменників на -ння, -ття від питомих та запозичених основ: *передоручення, становлення, повернення, відпрацювання, інформування, формулювання, каяття, здобуття* тощо. Таке явище можна пояснити прагненням до стислості вислову, що сприяє вираженню узагальнення в мові:

замість описових конструкцій, які відтворюють процес, дається назва його загалом, нерозчленовано, опредмечено.

Книжними є також слова з греко-латинським суфіксом -їзм (-изм, -ізм). Цей суфікс має властивість утворювати нові лексеми як від іншомовних, так і від українських основ: *архаїзм, історизм, лібералізм, нігілізм; побутовізм, українізм*. Як правило, утворення з такими суфіксами — наукові терміни, слова з узагальненим значенням, зокрема назви ідеологічних та наукових напрямів: *Буддизм* — релігійно-філософська система, що виникла у VI ст. до н. е. в Індії. Основоположником її є Будда. Відтінок книжності мають старослов'янські за походженням суфікси -ств(о) з варіантами -зтв(о), -цтв(о) та -ість. Вони переважають у науковому, офіційно-діловому та публіцистичному стилях. Наприклад: *Місіонерство* – діяльність релігійних організацій з поширення свого вчення і навернення до нього іновірівців (Словник іншомовних термінів).

Для творення нових слів в офіційно-діловому спілкуванні використовують запозичені префікси та префіксоїди анти-, архи-, екстра-, контр-, псевдо-, ультра- й под., які надають словам книжного відтінку: *антидатування, контрнаступ, псевдопатріот, псевдонім, ультраправий*.

При творенні складних слів шляхом з'єднання двох або кількох коренів в одну лексичну одиницю розрізняють основоскладання та словоскладання.

Основоскладання – поєднання компонентів із відмінною семантикою, часто належних до різних частин мови.

Цей засіб словотвору властивий усім функціональним стилям мови, але найбільше поширений він в офіційно-ділових, наукових і публіцистичних текстах. Як правило, книжно-термінологічний характер мають утворення з іншомовними складниками: *гідроканал, демократія, макросистема, мікросвіт*. Книжного (але менш інтенсивного) відтінку надають питомі компоненти само-, мало-, багато-: *самозречення, самоаналіз, малозабезпечений, багатоплановість*. Виразне книжне забарвлення характерне

для слів з компонентами -лог, -філ, -фоб, -ман, -знавство: *філолог, палеонтологія, слов'янофіл, слов'янофільство, бібліофіл, графоманія, меломанія, суспільствознавство, антропологія*. Питомі слова, утворені способом основоскладання, часто є кальками лексем іншомовного походження або їх семантичними відповідниками.

Словоскладання – спосіб утворення нових слів без інтерфіксів.

Цим способом творять наукові терміни на зразок: *ракета-носії, кіловат-година, інженер-економіст, лікар-стоматолог, мовознавець-лексикограф, технік-механік*, проте більшість таких утворень має яскраво виражену образність.

Одним із небажаних явищ в українській мові є калькування. Калька – слово чи словосполучення, складене з українських мовних елементів (морфем, слів) шляхом перекладу структури іншомовного зразка. Кальки – це приховані запозичення.

Розрізняють такі види кальок:

1) лексична калька – слово, що виникло в результаті поморфемного перекладу іншомовного слова: *підмет* від *суб'єкт* (лат.). Іноді переклад може бути частковим: у словах *бавовна, -телебачення* перекладено тільки другу частину: *-вовна, -бачення*, а перша частина - теле- і ба- – запозичені прямо;

2) фразеологічна калька – це послідовний переклад на українську іншомовного фразеологізму: *медовий місяць* (фр.), *мати місце* (фр.), *жероб кинуто* (лат.);

3) семантична калька – це запозичення українським словом значення іншомовного слова, яке відбувається на основі того, що вони вже мають інші спільні значення. Наприклад, слова *лівий* і *правий* стали означати політичні поняття під впливом відповідних значень французьких слів; слово *блискучий* здобуло значення *талановитий, прекрасний* також під впливом французького.

Часто в українському мовленні зустрічаються ненормативні кальки, запозичені з російської мови: *співпадати* (рос. совпадать) замість *збігатися*, *багаточисельний* (рос. многочисленный) замість *численний*, *приймати участь* замість *брати участь*,

задавати питання замість **ставити питання**, рахувати замість **вважати**, являтися замість **являти собою** тощо.

Утворення і правопис складних слів

Утворення складних слів пов'язане з безафіксним словотворенням, до якого належить передусім основоскладання. За його допомогою утворюються складні іменники і прикметники поєднанням двох і більше основ.

У ролі сполучних звуків (інтерфіксів) виступають **-о-** або **-е-** (**-є-**).

Якщо першою частиною складного слова є прикметник, то сполучним звуком виступає **-о-** (у прикметниках м'якої групи, – **-ьо-**): *важкоатлет, гірничопромисловий, давньоруський*. Якщо перша частина складного слова іменник або займенник, то вживання сполучного звука (**-о-** або **-е-**) залежить від м'якості – твердості останнього звука основи: *атомохід, дощомір, самовчитель* (бо *атом, дощ, сам*) і *землетрус, працездатний, боєдатність* (бо *земля, праця, бій*) тощо. Винятки: *кожум'яка, овочесховище, очевидний; конов'язь, коногон, костогриз, костоправ, свинопас, свиноматка*.

Без сполучних звуків складні слова утворюються шляхом безпосереднього приєднання основи до основи. При цьому перша основа може закінчуватися:

а) на голосний звук: *всюдихід, кількарязовий, радіокомітет; одnodенний, дводенний, триніжок, чотирикутник* (у словах з числівниками *одно-, два-, три-, чотири-*); *двадцятирічний, п'ятикутний, семимильний* (у словах із тими числівниками, що мають у родовому відмінку закінчення **-и**);

б) на приголосний звук: *Новгород, виконком, колгосп, медінститут* (в абрєвіатурах); *двохосьовий, чотирьохактний* (у словах з числівниками *двох-, трьох-, чотирьох-*, якщо дальша частина починається голосними **-а-** або **-о-**).

Оскільки складні слова утворюються, як правило, поєднанням двох і більше основ, у практиці написання їх часто плутають зі словами, природа яких не пов'язана з основоскладанням. У цих випадках значення підмінюється формою кінцевого звука, що призводить до орфографічних (і

семантичних!) помилок. Щоб запобігти неправильній передачі понять у писемному спілкуванні, передусім слід пам'ятати:

1. Окремі поняття фіксуються окремим написанням слів: *промислово розвинута країна* (країна яка? розвинута; розвинута як? промислово);

2. Одне нерозривне поняття фіксується написанням слів разом: *народногосподарський комплекс* (комплекс який? народногосподарський; але аж ніяк не господарський як? народно);

3. Одне поняття, яке складається з двох або більше частин фіксується написанням слів через дефіс: *економіко-правове забезпечення* (забезпечення яке? економіко-правове – „економічне і правове”).

В останніх двох випадках саме значення зумовлює тип зв'язку між частинами складного слова, що позначається написанням слів разом (*народногосподарський* – зв'язок не сурядний) або через дефіс (*економіко-правове* „економічне і правове” – зв'язок сурядний).

Отже, будь-яке складне слово означає одне поняття, тому пишеться разом (*жовтогарячий* колір – одне нерозривне поняття) або через дефіс (*синьо-жовтий* прапор – одне поняття, яке складається з двох частин), а формально однструктурні словосполучення, які означають різні поняття, – окремо (*суспільно корисна* праця – „праця, корисна для суспільства”; *абсолютно високий* відсоток – відсоток „який?” – високий; високий „наскільки?” – абсолютно; *ринково орієнтована* економіка – „економіка, орієнтована на ринок”). При цьому через дефіс пишуться складні слова, утворені сурядним зв'язком (коли з'єднуються дві чи більше однорідних частини в одне поняття за допомогою сполучника сурядності *і*), а саме:

1. Слова з синонімічними або антонімічними коренями, що утворюють однорідні або спільні поняття: *писав-писав, синьо-синьо, довго-довго, ледве-ледве, всього-на-всього, де-не-де, довгий-предовгий, магнітолог-астроном, лікар-еколог, Зайчик-Побігайчик, зроду-віку, тишком-нишком, любо-дорого, більш-менш, хліб-сіль, десь-інде, десь-колись, купівля-продаж, розтяг-стик* (але: *раз у раз, день у день, рік у рік*); *діалектико-*

матеріалістичний, механіко-математичний, політико-економічний, військово-морський, воєнно-стратегічний (у складних прикметниках останнього типу перша основа закінчується на **-ко** або починається частиною *військово-(воєнно-)*).

2. Іменники й утворені від них прикметники (як правило, іншомовного походження), у яких відмінюється тільки друга основа: *блок-система, буй-тур, жар-птиця, стоп-кран, крекінг-процес, генерал-губернатор, генерал-губернаторський, людинодень, тонно-кілометр, норд-ост,*

3. Субстантивовані словосполучення, що означають переважно назви рослин: *чар-зілля, любви-мене, брат-і-сестра.*

4. Складні прислівники, утворені від прикметників, займенників і числівників за допомогою префікса **по-** і суфіксів **-и, -і, -е, -ому**: *по-київськи, по-латині, по-перше, по-новому (і на гора).* При цьому їх слід відрізнити від однозвучного позиційного поєднання прийменника з іншими частинами мови: *по новому мосту, працювати по перше число включно, на гору* тощо.

5. Складні прийменники, що починаються з частини **з-** (**із-**): *із-за, з-за, з-поза, з-на, з-під, з-серед.*

6. Прикладки, якщо вони стоять у постпозиції і утворюють одне поняття: *молодець хлопець – хлопець-молодець; красуня дівчина – дівчина-красуня.* Якщо пояснюваний іменник і прикладка можуть мінятися місцями (причому атрибутивну роль виконує іменник у постпозиції), між ними завжди ставиться дефіс: *дівчина-грузинка й грузинка-дівчина, художник-пейзажист і пейзажист-художник.*

7. Складні слова з частками **-бо, -но, -от, -то, -таки**, коли вони виділяють значення окремого слова (*стій-бо, читай-но, тільки-но, тому-то, як-от, як-то, яось-то, умів-таки*), а також з частками **-будь-, -небудь, казна-, бозна-, чортзна-, хтозна-** у складі займенників або прислівників: *будь-коли, хто-будь, який-небудь, казна-чий, бозна-куди, чортзна-що, хтозна-де* (але: *кому би то, хто б то, таки читав, хтозна на чому, казна в чому, будь у чому*).

8. Літерні абрєвіатури з належними до них цифрами (*літак Ту-154; 7-А клас*); терміни, до складу яких входить літера

алфавіту (*T-подібний*); літерні скорочення від складних слів з дефісним правописом (*с.-д. – соціал-демократ*); складні слова, перша частина яких позначається цифрою (*25-відсотковий*); скорочені іменники, у яких наводиться початок і кінець слова (*т-во – товариство*).

У всіх інших випадках складні слова пишуться разом, бо вони утворюють єдність, яка складається з неоднорідних понять, зв'язаних *несурядним (підрядним)* зв'язком: *жовтогарячий, пароплав, велосипед, макроекономіка, мікропроцесор, турбогенератор, мікрорайон, трипроцентний, чорногуз, термогідродинаміка, постпозиція, постфактум, ізобара, сімдесятиріччя, лісослав, чорнозем, шлакоблок, горицвіт, Перебийніс, дванадцятитонка, автотогоурток, одинадцять, шістдесятка, поодинці, кількамільйонний, легкоатлетичний, первіснообщинний, нижчепідписаний, вищезгаданий, глухонімий, двадцятиповерховий, поперечношліфувальний, дододу* тощо.

Абревіація. Запис складноскорочених слів і абревіатур

Абревіація належить до безафіксного словотворення. Цей спосіб, яким утворюються найчастіше іменники, став продуктивним у ХХ столітті, коли розширення інформації у зв'язку з науково-технічною і соціальними революціями стало вимагати ущільнення мовних засобів. Абревіація поєднує два способи – *скорочення і складання*. Твірною основою для абревіатур є переважно словосполучення.

Абревіатури утворюються по-різному: від початкових частин окремих слів (*Донбас – Донецький басейн*), початкової частини першого слова і початкових звуків наступних слів (*райвно – районний відділ народної освіти*), початкової частини першого слова і повного другого слова (*демблок*), початкових звуків або початкових букв кожного окремого слова (власне абревіація: *неп – нова економічна політика*); *СНД – Співдружність Незалежних Держав*) тощо.

Уживання великої букви у скорочених назвах установ, закладів, організацій, утворених з частин слів, залежить від того, чи пов'язується назва з адресною функцією:

а) складноскорочення пишуться з великої літери, якщо вони є власними назвами, тобто виконують адресну функцію і

вживаються на позначення установ одинично: *Держкіно, Міненерго, Укратом, Промінвестбанк*;

б) з малої літери пишуться складноскорочення, якщо вони є родовими назвами: *держадміністрація, облвиконком, міськрада*.

Запис абревіатур залежить від того, чи збереглися вони у свідомості їх носіїв як абревіатури. Так, великими літерами пишуться абревіатури, які не відмінюються (*СНД, США, ГЕС, ТЕЦ, МТС, ВНЗ*), і малими, якщо вони відмінюються і перетворилися у звичайні слова-корені, за допомогою яких будуються нові слова (*неп*, бо за часів *непу, непман, непівська модель економіки*).

При комбінованому записі деяких абревіатур в одному слові поєднуються два способи словотвору (*ДонНТУ: Дон-* – складноскорочення від власної назви *Донецький і НТУ* – невідмінювана абревіатура від національний технічний університет), або поступового переходу абревіатур до розряду звичайних слів, коли вони починають відмінюватися, що й підкреслюється додаванням закінчення (*СНІДу*).

Графічні скорочення. Абревіатури є самостійними словами, які мають усі граматичні ознаки, а тому їх слід відрізнити від звичайних графічних скорочень відповідних слів і словосполучень. Останні не мають абревіатурної вимови і власних граматичних характеристик: вони передаються на письмі малими літерами, після яких ставиться крапка (крім стандартних скорочень з метричної системи мір: *мм* – міліметр, *см* – сантиметр, *кг* – кілограм, *т* – тонна), курсивом, через скісну лінію, з написанням через дефіс, якщо скорочення у середині слова.

Наприклад, слово *ПТУ (пе-те-у)* – абревіатура, бо воно має літерну вимову, ознаки середнього роду і може бути твірною основою похідних слів (*петеушник*), а написання *б-ка (бібліотека), д-р (доктор), л-ра (література), та ін. (та інші), сб (субота), півн.-зах. – північно-західний, п/к (під керівництвом)* – скорочення, оскільки вони не збігаються з вимовою і з окремою граматичною характеристикою слів.

До найпоширеніших загальноприйнятих скорочень належать:

акад. – академік
вид. – видання
від. – відділення
в.о. – виконуючий обов’язки
головн.н.с. – головний науковий співробітник
гр. – громадянин
грн. – гривня
див. – дивись
д.а. – друкарський аркуш
д.г.-м.н. – доктор геолого-мінералогічних наук
д.н.держ.упр. – доктор наук з державного управління
Дн. – Дніпропетровськ
доц. – доцент
д.пед.н. – доктор педагогічних наук
д.психол.н. – доктор психологічних наук
д.с.-г.н. – доктор сільськогосподарських наук
д.філол.наук (і *д.філол.н.*) – доктор філологічних наук
д.філос.наук (і *д.ф.н.*) – доктор філософських наук
д.ю.н. – доктор юридичних наук
зав. – завідувач
зам. – замісник
заст. – заступник
ім. – імені
і т.д. – і так далі
і т.ін. – і таке інше
і под. – і подібне
К. – Київ
к.н.держ.упр. – кандидат наук з державного управління
коп. – копія
канд. філол. наук (і *к.філол.н.*) – кандидат філологічних наук
канд. філос. наук (і *к.ф.н.*) – кандидат філософських наук
к.г.-м.н. – кандидат геолого-мінералогічних наук
к.с.-г.н. – кандидат сільськогосподарських наук
к.пед.н. – кандидат педагогічних наук
к.психол.н. – кандидат психологічних наук
к.ю.н. – кандидат юридичних наук
Л. – Львів

м. – місто
млн. – мільйон
м.н.с. – молодший науковий співробітник
М. – Москва
Мн. – Мінськ
напр. – наприклад
н.е., до н.е – нашої ери, до нашої ери
н.с. – науковий співробітник
о. – острів
обл. – область
оз. – озеро
пор. – порівняй, порівняйте
провідн.н.с. – провідний науковий співробітник
проф. – професор
п/с – поштова скринька
р. – рік; річка
р-н – район
рр. – роки
с. – село, сторінка
с.н.с. – старший науковий співробітник
СПб – Санкт-Петербург
с/р – сільська рада
ст. – станція, сторіччя
т. – том
та ін. – та інше
тов. – товариш
тт. – товариші, томи
Х. – Харків
член-кор. – член-кореспондент

Щоб не помилитися у вживанні скорочень, варто скористатися „Словником скорочень української мови” (К., 1982). При їх написанні слід пам’ятати про такі вимоги:

а) слова не скорочуються на голосний, якщо він не початковий у слові, і на м’який знак. Наприклад, слово *селянський* може мати такі варіанти скорочень: *сел.*, *селян.*, *селянськ.*;

б) при збігу двох однакових приголосних скорочення треба робити після першого приголосного: *стін. календар* (стінний календар), *ден. норма* (денна норма);

в) при збігу двох і більше різних приголосних скорочення можна робити як після першого, так і після останнього приголосного, залежно від структури слова, наприклад: *власноруч.* або *власноручн.* (власноручний), але тільки *власт.* (властивий), бо скорочення іншим способом буде незрозумілим (руйнується корінь).

Способи словотвору і вживання деяких афіксів (ділове спілкування)

Правопис афіксів у практиці професійного спілкування залежить від їхнього значення й визначення способу словотвору.

До афіксального словотворення належать префіксальний, суфіксальний, постфіксальний і похідні від них способи.

1. Префіксальний. За допомогою цього способу утворюються слова однієї частини мови: бігти – прибігти, йти – зайти.

2. Суфіксальний. За допомогою суфіксів утворюються, як правило, слова різних частин мови: місто – міський, держава – державний, поле – польовий (але: трактор – тракторист; білий – біленький, білесенький, білісінський).

3. Постфіксальний. Цим способом утворюються нові дієслова з додаванням до них постфікса -ся: купати – купатися, бороти – боротися, додавати – додаватися.

4. До похідних афіксальних способів словотворення належать префіксально-суфіксальний (стіл – настільний) і префіксально-постфіксальний (читати – зачитатися).

Отже, афіксами називають префікси, суфікси й постфікси. Деякі з них відрізняються від уживаних у російській мові своєю вимовою і правописом, що й було відмічено при аналізі префіксів без-, роз-, від-, через-, написання яких не залежить від наступних звуків (безоглядний – безчестя, розбити – розпитати, відокремити – відчинити, черезмірний – черезсмузжя), префікса з-, який перед [к, п, т, ф, х] переходить у варіант с-(зчистити, але спитати) і суфіксів -ськ-, -зьк-, -цьк-, які вимовляються м'яко (київський, козацький, запорізький).

У практиці ділового мовлення труднощі виникають також при вживанні префіксів пре-, при-, прі-, не- і суфіксів дієприслівників. Проте у більшості випадків правопис названих афіксів залежить від значень.

1. Префікс при- має значення „наближення, приєднання, неповноти дії” (*присісти, прибити*), префікс пре- вживається у значенні „дуже” (*преосвященство, премудрий*), а префікс прі- пишеться у словах: прірва, прізвище, прізвисько.

2. Префікс не- треба відрізнити від однозвучної заперечної частки. Не зі словами пишеться разом, якщо це префікс і йдеться про констатацію факту, і окремо, якщо це заперечна частка. Наприклад, у слові *незараховано*, у словосполученнях *непоширене речення, неширока річка, неповітрена кімната* – це префікси, а в реченнях: *Річка не широка, а вузька, Це не червона верба, Ніхто не бореться або Кімната не повітрена*, (така, яку не повітрили) – це заперечні частки.

Таким чином, не пишеться разом:

а) зі словами, які без *не-* не вживаються (*незорий, ненависть*);

б) якщо слова з *не-* можна замінити синонімами (*неголосно* – тихо, *неспеціаліст* – дилетант, *незнайомий* – чужий);

в) у складі префікса *недо-*, що означає неповноту дії (*недопечений, недоїдати*).

3. Суфікси дієприслівників *-учи, -ючи, -ачи, -ячи*, що означають додаткову дію, треба відрізнити від однозвучних дієприкметників із закінченням *-і*, що фіксують ознаку предмета. Наприклад: *Перевіряючи діяльність підприємства, перевіряючі органи дійшли позитивного висновку* (дійшли „коли?” *перевіряючи* – дієприслівник, що виражає обставину способу дії; органи „які?” *перевіряючі* – дієприкметник, що у реченні виконує роль означення).

Правила переносу слів

При переносі слід пам’ятати про те, що слова можна ділити на склади (Дні-про і Дніп-ро, бли-зький і близь-кий, се-стра і сес-тра) або на морфеми (роз’-єднати можна, а ро-з’єднати – не можна).

При цьому слід дотримуватися таких правил:

1. Не можна розривати буквосполучення *дж, дз*, якщо вони позначають один звук (дотримуватися фонетичного принципу): хо-джу. В інших випадках, коли д належить до префікса, а ж, з – до кореня, їх треба розривати (дотримуватися морфологічного принципу): над-зви-чай-ний (а не на-дзвичайний), під-жив-ля-ти (а не пі-дживляти), без-ко-рис-ний (а не бе-зкорисний).

2. Апостроф і м'який знак при переносі не відокремлюються від попередньої літери: Лук'-ян (а не Лу-к'ян), низь-ко (а не низ -ько).

3. Одна літера не залишається в попередньому рядку і не переноситься в наступний: ака-де-мія (а не а-кадемі-я), алі-те-ра-ція (а не а-лі-те-ра-ці-я).

4. При переносі складних слів не можна залишати в кінці рядка частину другої основи, якщо вона не становить складу: да-ле-ко-схід-ний (а не далекос-хідний).

5. Не можна розривати абрєвіатури (у тому числі відривати цифри від ініціальних скорочень): АЕС, ЛАЗ-105, МАГАТЕ, ВНЗ.

6. Не можна відривати ініціали або інші умовні скорочення від прізвищ або скорочені назви метричної системи мір від цифр, до яких вони належать: Т.Г.Шевченко (а не Т.Г. // Шевченко), проф. Молочай (а не проф. // Молочай); 1991 р. (а не 1991 // р.), 130 га (а не 130 // га). Розрив можливий лише у випадках, коли імена, звання або назви мір подаються повністю: Оксана Іванівна //Брага; академік // Іван Дмитренко; 2021 // рік; 190 // гектарів.

7. Граматичні скорочення, з'єднані з цифрами через дефіс, не можна переносити: 10-му (а не 10- //му), 3-й (а не 3- // ій).

8. Не можна розривати умовні графічні скорочення типу вид-во, і т.д., та ін., т-во тощо.

9. Не можна переносити в наступний рядок розділові знаки (крім тире в друкованому тексті), дужку або лапки, що закривають попередній рядок, а також залишати в попередньому рядку відкриту дужку або лапки.

Лексикологічні норми. Синоніми у фаховому мовленні

Серед найпоширеніших анормативів в усному та писемному мовленні особистості є лексичні помилки. Порушення лексичних норм, які регулюють вибір слова відповідно до змісту й мети

висловлювання, часто пов'язане з нерозрізненням лексичного значення слова, помилковим використанням слів-синонімів та паронімів.

Синоніми (грец. *synonymos* – однойменний) – слова (переважно однієї частини мови) або їх окремі значення, а також стійкі словосполучення, афікси, словотворчі типи, граматичні форми, зокрема синтаксичні конструкції, що при повній чи частковій формальній відмінності мають тотожні або майже тотожні значення.

Вони об'єднуються у групи і творять синонімічні ряди. У складі синонімічного ряду одне слово є основним (домінанта), а всі інші групуються навколо нього. *Домінанта* – найбільш уживане та стилістично нейтральне слово, яке не має додаткових конотацій. Наприклад, у синонімічному ряді *демократія, народовладдя, народоправство* домінантою є слово *демократія*, що не має будь-яких додаткових відтінків значення.

Розрізняють абсолютні та відносні синоніми. Абсолютні синоніми виявляють повний збіг значення, а відносні часто вирізняють лише їх відтінки. Слова *лінгвістика* та *мовознавство*, *азбука* і *абетка*, *правознавство* та *юриспруденція*, *юрист* і *правник*, *громадянство* та *підданство* вважають абсолютними синонімами. Відносні синоніми можуть різнитися за сферою використання (наприклад, *адвокат* — *захисник*, *оборонець*; *вада*, *недолік* — *дефект*) та за відтінками значень (наприклад, *бандит* — *гангстер* або *говорити* — *ректи*, *виголошувати*). Для текстів книжного мовлення (офіційно-діловий та науковий стилі) характерне використання таких слів, що забезпечують нейтральність викладу й допомагають точно висловити думку. Отже, при використанні синонімів слід зважати на семантико-стилістичні особливості цих слів, оскільки деякі з них можуть мати додаткові експресивні відтінки. Книжне мовлення позбавлене експресивності та емоційності.

Пароніми у фаховому мовленні

Одну із семантичних груп української лексики становлять пароніми. У мові їх вживають переважно для словесної гри та

каламбурів або створення музичності, милозвучності фрази. Вони допомагають увиразнити думку.

Пароніми (грец. *para* – префікс, що означає суміжність, і *onyma* – ім'я) – слова, фразеологічні одиниці й синтаксичні конструкції, що при повній або частковій семантичній відмінності подібні за формою.

Через подібність пароніми можуть сплутувати в мовленні або спеціально обігрувати зі стилістичною метою.

Розрізняють пароніми різнокореневі (*абонент* – *абонемент*, *ступінь* – *ступінь*, *компанія* – *кампанія*), *спільнокореневі* (*людський* – *людний*, *дружний* – *дружній*). Спільнокореневі пароніми відрізняються префіксами, суфіксами, закінченнями (*професійний* – *професіональний*, *нагода* – *пригода*, *вдача* – *удача*, *ефективний* – *ефектний*, *фамільний* – *фамільярний*, *дефективний* – *дефектний*).

Більшість паронімів близькі за походженням, наприклад, *підслідний* („який перебуває під слідством”) – *підслідчий* („призначений для тих, хто перебуває під слідством”).

Деякі пароніми в окремих значеннях можуть уживатися як синоніми. Дієслова *відзначати* і *зазначати* об'єднуються значеннями „виділяти позначками” або „звертати увагу на щось” *відзначати/зазначати на полях*, *промовець відзначив /зазначив щось*.

Переважно паронімічними відношеннями поєднуються два слова. Виділяються такі групи паронімів:

- 1) синонімічні (капля – крапля, барабанити – тарабанити);
- 2) антонімічні (еволюція – революція, прогрес – регрес);
- 3) за семантичною близькістю (криваво – кровно, проносити – приносити);
- 4) за однією тематичною групою (кіготь – ніготь, кіш – ківш).

В офіційно-діловому мовленні виокремлюють пароніми, що об'єднані антонімічними зв'язками, наприклад: *персона грата* – *персона нон грата* (особа, кандидатуру якої на посаду дипломатичного представника схвалює уряд країни, у якій її мають акредитувати; особа, кандидатура якої на посаду дипломатичного представника викликає заперечення уряду держави перебування).

Перевірити значення паронімів можна за тлумачним словником, спеціальним словником паронімів, а також за довідниками з культури української мови.

Фразеологія ділової української мови

Фразеологія тісно пов'язана з соціально-економічними, політичними, культурними умовами життя. У ній відображено багатовіковий життєвий досвід народу, вона є багатою скарбницею людського духу, що передається від покоління до покоління.

Фразеологія (грец. *phrasis* – вираження і *logos* – вчення) – розділ мовознавства, у якому вивчають лексично неподільні поєднання слів; сукупність властивих мові усталених зворотів і висловів.

Одиницю фразеологічної системи називають **фразеологізмом** і визначають як лексико-граматичну єдність двох і більше окремо оформлених компонентів, впорядкованих за принципом словосполучення чи речення. Він має цілісне значення, тому відтворюється у мові за традицією.

Основними ознаками фразеологізмів є:

- відтворюється як готова значеннева одиниця;
- має стійку структуру;
- значення фразеологізму єдине, узагальнене й експресивне;
- характеризується стійкістю граматичної форми й сталим порядком слів;
- слова у складі фразеологізму часто мають переносне значення.

Є кілька класифікацій фразеологізмів, найпоширенішою залишається класифікація В. Виноградова:

а) **фразеологічні зрощення** – стійкі сполучення слів, значення яких не виводиться зі значень компонентів: *дати драла, точити яси, терпець увірвався*;

б) **фразеологічні єдності** – цілісні сполучення слів, у яких значення частково мотивується значеннями окремих слів: *мілко плавати, товкти воду в ступі, стерти в порошок*;

в) **фразеологічні сполучення** – стійкі мовні звороти, у яких кожний компонент має власне значення: *нічого в рот не брати, брати близько до серця, насупити брови*.

До фразеологізмів також належать такі сталі словосполучення, як прислів'я, приказки, крилаті слова і вислови.

Прислів'ями називають влучний вислів, який у стислій формі узагальнює різні явища життя: *Не все те золото, що блищить*. Влучний, часто римований вислів, близький до прислів'я, але без повчання називають **приказкою**: *міряти на свій аршин*. **Крилаті слова і вислови** – це стійкі образні вислови з фольклорних, літературних, наукових джерел, вислови видатних людей: *Гроші не пахнуть* (Веспасіан).

Доречно вжиті фразеологічні сполучення слів є важливими засобами мовної образності й виразності, вони впливають на читача або слухача, допомагають виразніше передавати думку, роблять розповідь яскравішою, надають мові емоційного забарвлення.

Морфологічні норми у професійному мовленні

Рівень культури мовлення особистості залежить від правильного та нормативного послуговування морфологічними нормами української літературної мови. Порівняно з лексичними похибками, на морфологічному рівні помилки менш поширені, проте слід бути уважними у процесі творення різних граматичних форм іменників, прикметників, числівників, активних та пасивних дієприкметників тощо.

Іменник. Давальний відмінок

У давальному відмінку іменники чоловічого роду II відміни мають паралельні закінчення **-ові, -еві** (-єві) і **-у, -ю**: *писати ректорові (ректору), рекомендувати деканові (декану), відповісти директорові (директору)*.

Якщо в тексті поряд розташовано кілька іменників чоловічого роду у формі давального відмінка однини, то рекомендують варіювати закінчення: *Надсилаємо керівнику навчального закладу Петрові Олександровичу Шевченку повідомлення; висловлюємо подяку директорові Дорошенку Іванові Степановичу*.

Кличний відмінок

В українській мові використання у звертаннях форм називного відмінка, що властиво російській мові, є ненормативним, отже, варто послуговуватися кличним відмінком: *Андрію Михайловичу, Анатолію Івановичу, Ганно Василівно, Євстахію Павловичу, Василю Васильовичу, Петре Пилиповичу, Наталіє Олександрівно, Маріє Іванівно, Софіє Дмитрівно, Оксано Тарасівно, Тетяно Володимирівно, Світлано Архипівно, Мирославо Владиславівно, Христіно Федорівно; пане президенте і пане президент, товаришу майоре і товаришу майор; шановна громадо, вельмишановне панство, пані та панове; лікарю Щокіна, добродію Хвильовий; мамо, матусю, матусенько, мати, батьку, тату, татусю, татку, таточку, татуню, діду, дідусю, бабо, бабусю, тітко, тітусю, тітонько, донечко, доню, сину, синачку, брате, братику, сестро, сестричко, сестронько, Галино, Галю, Галинко, Галюню, Тетяно, Тетяню, Таню, Оксано, Оксанко, Сяню, Ольго, Олю, Олюню, Маріє, Марусю, Марійко, Марусенько, Іване, Івасику, Тарасе, Тарасику, кицю, котику, пташко, голубонько, лебідонько; інженере, слухачу, викладачу, учителю, краю, гаю, пісне, радосте тощо* (Див. Додаток А. Власні імена, їх кличні відмінки та по батькові. Додаток Б. Правила творення кличного відмінка).

Прикметник

Часто порушення морфологічних норм у сучасній українській мові трапляється через неправильне творення ступенів порівняння якісних прикметників.

Ступенювання якісних прикметників

Прикметники мають вищий і найвищий ступені порівняння.

Вищий ступінь прикметників утворюють додаванням:

а) суфікса **-іш-** або **-ш-** до основи чи кореня якісного прикметника (для простої форми): *дешев-ш-ий, солод-ш-ий, нов-іш-ий, повн-іш-ий, син-іш-ий;*

б) слів **більш**, **менш** до звичайної форми якісного прикметника (для складеної форми): *більш вдалиий, більш глибокий, менш вередливий*.

Найвищий ступінь прикметників утворюють додаванням:

а) префікса **най-** до простої форми вищого ступеня (проста форма): *найрозумніший, найдовший, найбільший, найкраща, найщасливіша, найромантичніша, найдорожче, найменше;*

б) префікса **що-, як-** до простої форми найвищого ступеня: *щонайсильніший, щонайдотепніший, якнайкращий, якнайбільший, якнайшвидший;*

в) слів **найбільш**, **найменш** до звичайної форми якісного прикметника (складена форма): *найбільш зручний, найбільш веселий, найменш галаслива, найбільш стійка, найменш приємне, найбільш стрімке.*

Для офіційно-ділового стилю мовлення характерна складена форма ступенів порівняння прикметників.

Активні та пасивні дієприкметники

Переклад з російської та польської мов дієприкметників і дієприкметникових зворотів українською мовою підпорядкований таким правилам:

1. Пасивні дієприкметники російської мови на **-м(ий)** в українській мові замінюють дієприкметники на **-н(ий)**. Наприклад: *производимый* (рос.) – *вироблюваний* (укр.); *недостижимый* (рос.) – *недосяжний* (укр.).

2. Активні дієприкметники теперішнього часу російської мови відтворюють прикметники українською мовою: *навколишній, життєствердний, руйнівний*.

3. Активні дієприкметники минулого часу пишуть із суфіксом **-л**: *посивілий, завислий*.

4. Російські активні дієприкметники перекладають в українській мові як іменники: *работающий* – *працівник*; *играющий* – *гравець*.

Норми вживання числівників у фаховому мовленні

За значенням та граматичними ознаками числівники поділяють на **кількісні** й **порядкові**. Кількісні числівники

відповідають на запитання *скільки?* і означають назви абстрактних чисел чи кількість предметів. Розрізняють такі групи кількісних числівників: власне кількісні (*сім, дванадцять, тисяча*), збірні (*двоє, восьмеро, десятеро*), дробові (*одна третя, дві сьомих*), неозначено-кількісні (*чимало, кільканадцять*).

Порядкові числівники відповідають на запитання *котрий?* і означають порядок предметів при лічбі або їх місце в ряду однорідних.

За будовою числівники поділяють на прості (*вісім, третій, двоє*), складні (п'ятдесят, шістсот) та складені, утворені з кількох слів (*сто вісімдесят шість, двадцять три*).

Відмінювання кількісних числівників

1. Числівники один, одна (одне) змінюються за родами і числами, відмінюються за таким зразком:

	ОДНИНА	МНОЖИНА	
Н. один, одне (одно)	одна	одні	
Р. одного	однієї (одної)	одних	
Д. одному	одній	одним	
Зн. Як Н. або Р.	одну	як Н. або Р.	
Ор. одним	однією (одною)	одними	
М. на одному (однім)	на одній	на одних	

2. Числівники два, дві, три та чотири відмінюють за таким зразком:

Н.	два, дві	три	чотири
Р.	двох	трьох	чотирьох
Д.	двом	трьом	чотирьом
Зн.	як	Н.	або Р.
Ор.	двома	трьома	чотирма
М.	на двох	на трьох	на чотирьох

3. Числівники від п'яти до двадцяти; назви десятків, крім *сорок, дев'яносто, сто*, відмінюють за єдиним зразком:

Н. п'ять
Р. п'яти, п'ятьох
Д. п'яти, п'ятьом
Зн. п'ять або п'ятьох

Ор. п'ятьма, п'ятьома

М. на п'яти, п'ятьох

4. Складні числівники **п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят** відмінюють за таким зразком:

Н. сімдесят

Р. сімдесяти, сімдесятьох

Д. сімдесяти, сімдесятьом

Зн. сімдесят або сімдесятьох

Ор. сімдесятьма або сімдесятьома

М. на сімдесяти, сімдесятьох

5. Складні числівники **двісті, триста, чотириста, п'ятсот, шістсот, сімсот, вісімсот, дев'ятсот** відмінюють за таким зразком:

Н. чотириста, вісімсот

Р. чотирьохсот, восьмисот

Д. чотирьомстам, восьмистам

Зн. чотириста, вісімсот

Ор. чотирмастами (чотирьомастами), восьмистами (вісьмомастами)

М. на чотирьохстах, на восьмистах.

6. У складених кількісних числівниках відмінюються всі складові частини: *(погоджено) з двомастами тридцятьма тисячами (працівниками); подарувати трьомстам сімдесятьом двом (випускникам).*

7. Числівники **сорок, дев'яносто, сто** в родовому, давальному, орудному й місцевому відмінках уживають із закінченням **-а**: *сорока, дев'яноста, ста.*

8. Збірні числівники **двоє, обоє, троє** в непрямих відмінках мають форми, спільні із власне кількісними: *двох, двом, обох, обом, трьох, трьом.*

9. Збірний числівник **обидва (обидві)** має в непрямих відмінках такі форми: *обох, обом, обома, на обох.*

10. Збірні числівники **четверо, п'ятеро, шестеро, семеро, восьмеро, дев'ятеро, десятеро, одинадцятеро** в непрямих відмінках мають форми відповідних кількісних числівників: *п'ятьох, п'ятьом, шістьох, шістьом, десятьох, десятьом* та ін.

11. Числові назви *тисяча, мільйон, мільярд* відмінюються як іменники.

12. Неозначено-кількісні числівники *кільканадцять, кількадесять* відмінюють як числівник *п'ять*: *кільканадцятьма й кільканадцятьома, кількадесятьох й кількадесяти*.

Відмінювання порядкових числівників

1. Числівники, що мають закінчення **-ий**, відмінюються як прикметники твердої групи: *перший (перша, перше), другий, четвертий, п'ятий, шостий, сьомий, восьмий, десятий, одинадцятий, тридцятий, сороковий, п'ятдесятий, шістдесятий, вісімдесятий, дев'яностий, двохсотий, трьохсотий*.

2. Числівник **третій** відмінюється як прикметник м'якої групи: *третій, третього, третьому*.

3. У складених порядкових числівниках відмінюється тільки останнє слово: *тридцять сьомий, тридцять сьомого, тридцять сьомому* тощо.

Синтаксичні норми і культура фахового мовлення

Офіційно-діловий стиль передбачає точний, чіткий, логічний виклад думки шляхом використання синтаксичних конструкцій (словосполучень і речень).

Вибір варіантів побудови простих і складних речень регулюють синтаксичні норми. Їх вивчають у межах мовознавчого розділу синтаксис.

Синтаксис – розділ граматики, що вивчає будову словосполучень, простих і складних речень, їх типи, форми та умови вживання.

Мовним засобам офіційно-ділового стилю властиві консерватизм і сталість через його незначну експресивність. Тому мова ділових паперів характеризується великою кількістю словосполучень, які є мовними кліше: *доводжу до вашого відома, у зв'язку з, прошу надати*.

Комунікативній функції ділового мовлення притаманний іменний характер (вживання іменникових словосполучень). У діловому професійному мовленні широко

використовують віддієслівні іменники, основним завданням яких є уникнення двозначності; з метою створення – створити, шляхом відновлення – відновити.

Для офіційно-ділового стилю характерне використання простих речень. Речення ділових паперів має прямий порядок слів, що передає загальний зміст без спеціального виділення окремих його елементів. Підмет завжди стоїть перед присудком, узгоджене означення – перед означуваним словом, неузгоджене – одразу після нього. Вставні слова стоять на початку речення, оскільки вказують на висловлену раніше думку, систематизують виклад, пояснюють окремі слова та словосполучення.

Непрямий порядок слів у ділових паперах доцільний лише в тому разі, коли логічний наголос падає на присудок.

Присудок вживають здебільшого у формі теперішнього часу зі значенням позачасовості, постійності. Поширені пасивні конструкції, у яких вибір присудка обмежується лексичним значенням підмета: *показники плану – встановлюються, розраховуються; вимоги до якості – задовольняються.*

Ознакою офіційно-ділового стилю є розміщення кількох слів підряд в одному відмінку, найчастіше в родовому чи орудному.

Синтаксис ділової документації характеризується наявністю узвичаєних інфінітивних конструкцій, неозначено-особових та безособових речень революційного змісту: *допускаються до захисту роботи, оформлені відповідно до Положення про... .*

З метою економії висловлювання й точності відтворення думки в документах поширені дієприслівникові та дієприкметникові звороти. Дієприслівникові звороти не вживають на позначення умови, часу і причини. У таких випадках їх замінюють підрядними конструкціями. Дієприкметникові звороти в офіційно-діловому стилі використовують з метою уточнення інформації.

Для ділових паперів характерне використання непрямой мови. Пряма мова має місце тоді, коли цитують розпорядчий документ, законодавчий акт тощо.

У простому реченні не завжди можна відобразити складність взаємозв'язків між фактами, ієрархічну послідовність, тоді послуговуються складними реченнями.

У діловому мовленні складне речення використовують обмежено, оскільки офіційно-діловий стиль тяжіє до системності й лаконічності. Різні типи синтаксичних структур сприяють якнайточнішому вираженню змісту ділових паперів та передаванню різноманітних логічних відношень.

Для зв'язку компонентів думки у складних реченнях найчастіше з-поміж різних типів синтаксичних одиниць обирають займенникові зв'язки (*цей, такий, той* тощо).

Поширеними синтаксичними конструкціями у ділових паперах є складносурядні речення зі сполучниками *а, але, і*, хоча за кількістю переважають складнопідрядні речення.

Для того, щоб у мовленні не допускати синтаксичних помилок, слід дотримуватися таких правил:

а) керований іменник від керуючого слова відривати не треба: Виявлена молоддю ініціатива принесла успіх (а не: Виявлена ініціатива молоддю принесла успіх);

б) не можна розривати однорідні члени речення іншими словами: Син продовжував розпочату батьком і його друзями роботу (а не: Син продовжував розпочату батьком роботу і його друзями);

в) не слід міняти місцями слова у словосполученні, якщо це впливає на зміст вислову: Син приніс матері лист (бо словосполучення – лист матері – може мати два значення: материн лист і матері приніс лист);

г) у словосполученнях, у яких поєднуються іменники однакового роду, треба уникати поширення їх підрядними: Він узяв руль велосипеда, який стояв під стіною (що узяв – руль, чи велосипед?, стояв під стіною – руль чи велосипед?).

Лекція № 5-6

Тема: Основні комунікативні якості мови та мовлення

„Не бійтесь говорити українською! Думайте про майбутнє. Мова – далеко не тільки „засіб спілкування”, тобто передачі „вже готових думок”, як нас усіх учили в імперській школі. Значно серйозніша її місія – бути способом народження тих думок: коли „нема мови”, людині просто-напросто „нема чим думати” (Оксана Забужко).

План

1. Точність мови та мовлення. Точність предметна і понятійна.
2. Логічність мови та мовлення.
3. Причини помилок у логіці викладу.
4. Чистота мовлення.
5. Багатство мовлення.
6. Виразність мовлення.
7. Доречність мовлення.

Література:

1. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення. Львів : Світ, 1990. 232 с.
2. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови : навч. посіб. Львів : Світ, 2003. 432 с.
4. Власенко Л. А., Дубічинський В. В., Кривець О. М. Фахова українська мова : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 272 с.
5. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності : стилістика та культура мови. Київ : Довіра, 1999. 431 с.
6. Зінченко Тетяна Наша мова – наша незалежність. Відстоїмо мову, за яку розстрілювали! URL: https://espresso.tv/article/2020/02/19/krayina_vilnykh_lyudey_chy_krayina_mertvoyi_movy_slovo_za_namy_ukrayinci
7. Пентильок М. І. Культура мови і стилістика : пробний підруч. для гімназій гуманіт. профілю. Київ : Вежа, 1994. 240 с.
8. Пономарів О. Д. Культура слова : мовностилістичні поради : навч. посіб. Київ : Либідь, 1999. 240 с.

9. Українська ділова і фахова мова : практ. посіб. на щодень / за ред. М. Д. Гінзбурга. Київ : Фірма „ІНКОС”, Центр навчальної літератури, 2007. 672 с.
10. Сербенська О. А. Культура усного мовлення : практикум : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 216 с.

Точність мови та мовлення.

Точність предметна і понятійна

Точність – одна з головних ознак культури мовлення. Р. Будагов говорив, що сама суспільна природа мови забезпечує точність і недвозначність усіх її ресурсів, зокрема в галузі лексики і в галузі граматики. Оскільки свідомість людини не лише відтворює об’єктивний світ, а й творить його, то можливість неточностей у мовленні зберігається на всіх етапах розвитку мови. Розвиваючись, мова за суспільною функціональною суттю постійно прагне до цілковитої відповідності слова певному поняттю. Вона дана людині об’єктивно, але „якби форма прояву і сутність речей безпосередньо збігалися, то всяка наука була б зайвою”. Отже, предмет і назва предмета в різних мовах можуть мати різну співвіднесеність (залежно від того, яка диференційна ознака покладена в основу назви), але в межах однієї мови для кожного її носія вони повинні зберігати точну співвіднесеність.

Точним можна назвати таке мовлення, коли вжиті слова повністю відповідають їх мовним значенням – значенням, що усталились у мові в даний період її розвитку. „Точність мовлення, – зауважує Б. Головін, – залежить не лише від вибору слів, а й від уміння або невміння автора строго зіставити слово і предмет, слово і дію, слово і поняття”.

Точність зумовлюється, по-перше, знанням об’єктивної дійсності, спостережливістю мовця, по-друге, його вмінням співвіднести свої знання мови з цією спостереженою об’єктивною дійсністю. Це співвідношення буде тим точнішим, чим глибше і всебічніше пізнаватиметься світ і чим повніше засвоюватимуться ресурси мови, надбані попередніми поколіннями людей. Точність потрібна не тільки для іменування реалій, а й для відтворення настроїв, переживань, тобто необхідна

в реальному світі предметів та почуттів. Крім цього, „у реальному розумовому процесі поняття не виступають у відчуженому, ізольованому вигляді; вони завжди функціонують у єдності і взаємопроникненні з наочними моментами уявлень і зі словом, яке, будучи формою існування поняття, завжди є водночас і певним слуховим чи зоровим образом”. Отже, поняття точність має два значення: по-перше, це вживання у мовленні слів (їх значень) і словосполучень, звичних (узвичаєних) для людей, які володіють нормами літературної мови, а по-друге, це оформлення і вираження думки адекватно предметові або явищу дійсності, тобто несуперечності реального предмета і його назви. Це означає, що мовець повинен постійно прагнути до пізнання і реального світу, і законів, норм мови, а це не можливе без варіативності (або змінюваності) того й іншого.

Найповніше точність (як і інші ознаки культури мовлення) визначив Б. Головін. Здавня точність пов'язувалася з умінням ясно мислити, зі знанням предмета мовлення і знанням слова. Слово відтворює думку: незрозуміла думка – незрозуміле слово; слова є „ніби точними найменуваннями понять, – зазначив М. Цицерон, – вони виникають майже одночасно з самими поняттями, слова слід відбирати”. Як безмежний світ, так і безмежне пізнання його людиною: те, що здавалося безкінечним учора, може виявитися хибним сьогодні, що вчора ми споглядали з однієї позиції, сьогодні пізнається з іншої, внаслідок чого досягається всебічність оцінки, а відтак і її точність. Якби не було варіантів оцінки, цих відтінків значення, то й точність була б хисткою, не могла б бути „єдиною” для всіх мовців. Чим всебічніше охоплює наша думка реальний світ у його взаємозв'язках, тим точніше вона реалізується за допомогою мови. І чим багатшою буде наша мова(в тому числі індивідуальне мовлення), тим легше нам буде здійснювати процес пізнання, а отже, і передавати його результати слухачеві – інформацію „для себе” переробляти в інформацію „для когось”.

Точність мовлення залежить ще від одного позамовного чинника: чим гармонійніші інтелектуальні рівні мовця і слухача, тим вища гарантія точного сприйняття (і правильного реагування на сприйняте) інформації; чим вищий цей інтелектуальний

рівень, тим простіші засоби мови потрібні мовцеві, щоб висловитись точно, а слухачеві – щоб сприйняти точну інформацію (і не суттєво, що про конкретні чи абстрактні значення слів йдеться). При цьому слід пам'ятати: точність досягається в контексті, тому для точного мовлення замало багатого словникового запасу, уміння відібрати з нього ті елементи, які в даній ситуації найточніше називають предмет, – треба володіти логікою думки й законами її мовного вираження. Не кількістю слів і не складністю контексту визначається точність, а вичерпністю й недвозначністю закладеного в словах змісту, тобто точність мовлення прямо пропорційна правильності і логічності мови.

Але це не означає, що точність досягається лише на лексико-семантичному рівні, вона тісно пов'язана з рівнями граматичним (у першу чергу синтаксичним) і стилістичним. І справді, точність у науковому й офіційно-діловому стилях ні за своїм змістом, ні за реалізацією не адекватна точності художнього чи розмовного стилів, але точність „не суперечить ні гіпотезам, якими оперує будь-яка наука, ні уявленню, без якого справжня наука неможлива”, і при цьому „кожна наука, якщо вона справді наука, має свої критерії точності”. Ці критерії „не похитнуться навіть тоді, коли основи даної науки по-різному тлумачаться в різних теоретичних школах”.

Точність у науці виражається в першу чергу через термін (а звідси вимога однозначності термінів, інтернаціональності їх змісту) і за допомогою формул. Справедливо зауважує Р. Будагов: „Формула добра лише тоді, коли з її допомогою хочуть „справити враження” на недосвідчену людину”. Побутує думка, що з допомогою формул можна закріпити набуті знання, досягнуті результати, але розвинути їх далі можна тільки за допомогою мови. Точність у науці легко може бути перевірена або практикою (адже практика – критерій істини), або логічною несуперечністю якогось твердження. Точність у науковому й документному стилях – буквальна, пряма, емоційно-нейтральна, не допускає метафоричності, образності, експресивності.

Точність у стилях розмовному, художньому, науковому часто встановлюється не лише співвіднесенням змісту

висловлювання з об'єктивною дійсністю назви і предмета, а й відповідністю оцінки цього предмета інформатором і сприймачем інформації, тобто художня (або розмовна) точність залежить і від ідейно-естетичних настанов мовлення, реалізації в слові конкретної стильової настанови. Художній твір не є дзеркальним відображенням дійсності: у ньому відтворюється не вся дійсність з її взаємозв'язками, а лише ті її грані, що суттєві для вираження певного ідейного задуму, її деталі, які для полегшення сприйняття дійсності нашою уявою синтезують її і творять художньо правильний її аналог. Тобто в художньому стилі пізнання об'єкта не лише логічно-понятійне (як в стилі науковому), а й художньо-образне. І хоч обидва стилі зберігають ознаки індивідуальності до моменту їх перевірки практикою, усе ж художня точність – це не просто ознака загальної культури мовлення, а ще й культури художнього мовлення, яка підпорядкована й пізнавальній (евристичній), і естетичній меті. „Стилістична точність мови великих письменників у багатьох випадках може не збігатися з точністю граматичною. Та все-таки перша зберігає свою точність”. Отже, у художньому стилі предметно-понятійна точність може навіть не збігатися з точністю художньо-образною (порівн. жанр фантастики).

В усному розмовному мовленні неточність слововживання (чи фразотвору) може бути компенсована ситуацією спілкування, мімікою або жестом, але це не виправить неприємного враження від такого мовлення: незнання предмета мовлення або незнання мовних засобів для називання його і його взаємозв'язків свідчить про низьку культуру і мислення, і мовлення. Вимога точності зростає, якщо зі співрозмовником немає безпосереднього контакту (напр., у писемному мовленні) або якщо співрозмовник – широка аудиторія, представники якої, їх загальноосвітній та фаховий рівень знаємо погано.

Отже, точність мовлення і предметна, і понятійна визначається рівнем знань навколишнього світу і мови як засобу спілкування людей у ньому, етикою мовця, яка не дасть можливості висловлюватися неточно. Точність – це чемність, ввічливість і в побуті, і в науці, і в художньому слові. Уважаємо, що точність мовлення, у свою чергу, сприяє сприйняттю

дійсності – прагнення до точності спонукає мовця всебічно вивчати і об'єктивну дійсність, і суб'єктивні враження про неї. Той, хто поважає співбесідника і не хоче бути перед ним некомпетентним, не дозволить собі знати предмет поверхово.

Таким чином, точність досягається:

1) знанням предмета мовлення (адже спочатку ми пізнаємо реальний світ, а потім висловлюємося про результати свого пізнання: пізнавальна здатність людини залежить і від її досвіду, і від набутих знань у відповідній галузі й у мові);

2) знанням мови, мовної системи всіх її рівнів, оволодінням стилістичними ресурсами, мовними засобами вираження емоційності та ін.;

3) умінням узгодити знання про предмет зі знанням мови (тобто умінням вибрати найточнішу для конкретної ситуації спілкування назву предмета, явища, процесу тощо).

Звичайно ж, точність реалізується передусім лексичними ресурсами мови, тобто виявляється на рівні слововживання, але без контексту її не досягти. Найбільше можливостей для точного співвідношення предмета і його назви мають: синоніми, пароніми, полісемантичні слова. Значні труднощі у застосуванні викликають слова іншомовні, професійні, архаїзми та фразеологізми.

Логічність мови та мовлення

Як відомо, процес мовленнєвої діяльності має три рівні: мислительний (йому властиві автоматизм та імпровізація), лексико-граматичний і фонологічний, адже в діяльності свідомості людини відбувається творення, розподіл, обмін, споживання знань. Звичайно, ці процеси проходять по-різному, залежно від схильності людини до інтелектуальної праці, рівня знань, особистого досвіду, характеру практичної діяльності та ін. Психологи справедливо підкреслюють: „Нагромадженню мовних знань сприяє не лише активний процес говоріння, а й процес розуміння. І додають: „Система мови не дана в безпосередньому досвіді й спостереженнях. Внутрішня організація мовних фактів може бути виведена тільки шляхом складних умовисновків з мовного матеріалу”. Отже, логічний – це мислительний.

Логічність як ознака культури мовлення формується на рівні „мислення – мова – мовлення” і залежить від ступеня володіння прийомами розумової діяльності, знання законів логіки і ґрунтується на знаннях об’єктивної реальної дійсності, тобто перебуває в тісному зв’язку з точністю. А звідси висновок: погане мовлення є передусім свідченням поганого мислення й лише потім поганих знань мови. Отже, щоб навчитися добре висловлювати думки, треба навчитися мислити. Адже істина – це „правильна думка, ідея, правильне відображення об’єктивної дійсності в свідомості людини”, а „пізнання істини – це процес адекватного відображення в думці, ідеї, свідомості людини властивостей, якостей, станів, закономірностей явищ, предметів і процесів матеріального світу”. Коли мовлення точне, воно логічне. Але якщо точність вимагає строгої відповідності вживання слова його значенню, то для логічності цього замало: вона потребує ще й точного зв’язку між словами в мовленнєвому потоці. Це реалізується не лише за законами семасіології, лексикології, лексичних норм, а й за законами синтаксису, і в першу чергу синтаксису: на рівні речення – фрази, надфразної єдності, тексту.

Як точність має свою специфіку в різних функціональних стилях, так і логічність по-різному виявляється в різних типах мовлення. Але є одна особливість: логічність (так само, як і точність) буває *предметна і понятійна*. Б. Головін пропонує такі визначення: „**Предметна логічність** полягає у відповідності смислових зв’язків і відношень одиниць мови у мовленні зв’язкам і відношенням предметів і явищ у реальній дійсності. **Логічність понятійна** є відображенням структури логічної думки й логічного її розвитку в семантичних зв’язках елементів мови в мовленні”. Предметна і понятійна точність, предметна і понятійна логічність перебувають у взаємозв’язку, але якщо понятійна точність без предметної неможлива, то предметна логічність часом може й не існувати (напр., у казках, художній фантастиці, алегоріях, навмисне спотворених судженнях, помилкових висновках з наукових дослідів та ін.). Проте понятійна логічність у всіх цих випадках повинна зберігатись. І не суттєво, яким способом здійснюється пізнання – індуктивним

чи дедуктивним (тобто перспективний чи ретроспективний хід думки): смислова погодженість частин висловлювання повинна бути досягнута.

Отже, логічне мовлення формується на основі: 1) навичок логічного мислення, спрямованого й на нагромадження нових знань (логіки пізнання), і на передачу цих знань співбесідникові; 2) знання мовних засобів (і навіть позамовних – міміки, жестів), якими можна оформити думку; 3) володіння технікою смислової зв'язності, тобто логікою викладу, при якій не виникає суперечностей у межах цілого тексту. Кожен фактор удосконалюється впродовж життя людини, і якщо логіку викладу може контролювати оточення (дітей її навчають дорослі, учителі, пізніше можуть корегувати співбесідники, усні й писемні зразки), то логіку пізнання контролює сам мовець. І коли слова наздоганяють або випереджають думку, то виникає небезпека, що співбесідник не зрозуміє мовця, до того ж алогізми в мовленні, як правило, „готуються” помилками в ході пізнання.

Ліквідувати екстралінгвальні причини логічних помилок (через незнання прийомів логічного мислення, не володіння ними) можна шляхом удосконалення виховного процесу в дошкільний і шкільний період життя людини, поліпшення соціально-психологічних умов її життя, умов праці та відпочинку, фізичного розвитку особистості тощо. А лінгвістичні умови логічності забезпечує сама мовна система, засвоєння якої теж триває практично все життя.

Логічним вважають таке мовлення, у якому:

1) сполучення одного слова з іншим несуперечливе (одне судження правильне, друге хибне, третього не дано);

2) слова розташовуються в логічній послідовності, яка відповідає ходові думки і при якій не виникає смислових непорозумінь (внаслідок актуального членування фрази – безпомилкового виділення комунікативного центру і периферійних інформаційних опор);

3) не порушені смислові, структурні, інтонаційні та експресивні зв'язки у межах цілого тексту, яким передається зв'язок несуперечливих суджень.

Причини помилок у логіці викладу:

1) поєднання логічно несумісних слів (за винятком оксюморона, коли поєднання логічно несумісних понять формує нове поняття, відмінне від тих, що формально наявні в структурі (порівн.: *жахливо добрий, страшно гарний і солодка мука, дзвінка тиша* та ін.);

2) введення у фразу зайвих слів (плеоназмів), які структурно обтяжують фразу, будучи семантично „порожніми” (напр., місяць травень – *травень*, на долонях рук – *на долонях*, відступити назад – *відступити*, цільове призначення витрат – *призначення витрат*, моя власна думка – *власна думка*, моя автобіографія – *автобіографія*,

3) підміна особової форми дієслова активного стану стилістично неправомірною формою зворотно-середнього стану або навпаки (*вибачте мені* (когось прошу) – *вибачаюсь* (перед собою); *перестань нервувати* (хвилювати) (когось) – *перестань нервуватись* (хвилюватись) (сам) та ін.);

4) неправильна побудова однорідних рядів членів речення, коли в нього входять родові і видові поняття (напр.: *письменники і поети; розумний брат і з сивиною чоловік; корови, свині, кури, птиця; діти і школярі*);

5) неправильне (архаїчне) утворення аналітичних граматичних форм: майбутнього часу (напр.: *буду писав, будеш знала, будете виділи, будете жили* – це не лише діалектні форми, а й розмовні в багатьох носіїв літературної мови), ступенів порівняння прикметників (*самий найкрасивіший; сама найдорощча; самої найдорослішої*); конструкцій на позначення неповноти ознаки (*дещо грубуватий, трохи синюватий, більш точніше, більш виразніше, більш чіткіше*);

6) неправильна координація між складеним підметом і дієслівним присудком (*дехто (кожен) з нас знали (знав), батько з сином пішов (пішли) на рибалку; сто один учень купили (купив) путівки*);

7) порушення порядку слів у простому реченні або порядку розташування компонентів складного речення (порівн.: *Гнів викликає біль – чи Біль викликає гнів? Успіх забезпечив досвід – чи Досвід забезпечив успіх? Він знайшов книжку в бібліотеці, яку*

давно хотів мати. Якою цікавився, з дівчиною зустрівся. Актор читав вірш, якого ми вперше слухали);

8) недоречне вживання дісприслівникових зворотів замість підрядних речень часу („Приніси цю книжку, йому дозволили взяти іншу”. – „Йому дозволили взяти іншу книжку, коли він приніс цю”. – „Йй, повернувшись у село, обіцяли знайти роботу за фахом”. – „Коли вона повернулась у село, йй пообіцяли знайти роботу за фахом”);

9) неправильне використання сполучних засобів у складних реченнях („Ці листи не лише поповнили матеріали шкільного літопису, назавжди запали в юні серця);

10) порушення смислового зв'язку (який досягається лексичним повтором, вживанням анафоричних займенників, „нанизуванням” речень) між окремими висловлюваннями в тексті. („На факультеті п'ять гуртків, які працюють при кафедрах. Вони функціонують вже понад десять років”. Що функціонує: гуртки чи кафедри?);

11) невміння поділити текст на логічні його частини (на письмі – невміння виділити абзаци, які засвідчують етапи мислення, паузи у мовленні);

12) стилістичний дисонанс, що створюється недоречним вибором синтаксичних конструкцій (це, за Б. Головіним, так званий телеграфний стиль у розмовному і публіцистичному стилях або невмотивоване стягування в одне складне речення групи закінчених речень), порівн. : 1. „Потрібно продумати план екскурсії”. „Адже буде вона взимку”. „Коли в Сибіру сніг і мороз”. „Ми поспішили зі списками”. „Не врахували вартість”. „Тепер вже так і буде”. 2. „Якби я знала, що це буде так важко, то почала б працювати над темою раніше, бо я зволікала, а час не жде, тепер треба поспішати, а роботи й без цього багато, і ніхто її за тебе не зробить, або не так зробить”;

13) Відсутність у тексті чіткої тричленної структурної побудови (вступу, основної частини, висновків) або інформативна недостатність якоїсь частини.

Більшість причин має лінгвістичну основу – з'ясовується, як логіка викладу реалізується засобами літературної мови, зокрема її морфологічними та синтаксичними ресурсами. Проте й

екстралінгвальні чинники не другорядні. Інтелектуальний розвиток, евристичні нахили, навички слухати себе (контролювати своє мовлення), почуття міри щодо кількості мовлення – усе це теж сприяє логічності мовлення. Отже, щоб причина можливого алогізму не „спрацювала”, необхідно подбати про високу культуру мислення, культуру спілкування мовою, яку вивчатимеш усе життя, адже вона – океан, а з нього зачерпнути все необхідне неможливо за шкільні роки.

Логічність – ознака кожного функціонального стилю літературної мови (як і діалектного, просторічного мовлення), проте в кожному стильовому різновиді мовлення вона має не лише загальні, а й специфічні ознаки. Наприклад, у науковому стилі логічність „відкрита” – у ньому ми наче простежуємо хід пізнавальної діяльності мовця (ученого, самої науки тощо) від вихідної позиції до результатів пошуку і навіть їх перспектив. Співбесідник стає учасником доведення істини. Тому тричастинна композиція наукового тексту – закон, який вимагає чіткості побудови фрази, недвозначності тексту, нейтральної (нульової) експресії.

У розмовному стилі точності тексту сприяє й ситуація спілкування, тому порушенням деяких правил логічної організації мовлення може запобігти сама ситуація. Проте вмiле використання ресурсів мови відповідно до ситуації (віку співбесідника, емоційного заряду спілкування, теми розмови, мети діалогу та ін.) є однією з умов не лише логічності, а й етики мовлення. При афективному мовленні часто руйнується обов’язкова ознака – послідовність, а вона може породжувати суперечність викладу. Тому „напруга” афективного мовлення не повинна бути вищою за рівень, у межах якого людина контролює своє мовлення.

У науковому стилі при обов’язковому збереженні послідовності (яка не виключає ретроспективності описів), несуперечності викладу, зв’язку між частинами цілого тексту, тричастинної композиції (порівн. *вступ, основна частина, висновки – пролог, текст з його зав’язкою, кульмінацією, розв’язкою, епілогом*) предметна логіка може бути порушена з метою досягнення логіки художньої. Адже художній твір не є

дзеркальним відображенням дійсності — це витвір розумової діяльності автора на основі реального світу. Тому навіть ірраціональне (напр., фантастичне), що твориться за законами граматичної логіки і не суперечить ні її законам, ні законам формальної логіки, є логічним з погляду художнього мовлення. Символи, алегорії, переносне слововживання не суперечать логіці, а створюють наче другий план пізнання істини, яка від цього стає зрозумілішою, бо оцінюється і розумом, і відчуттям.

Отже, логічність — поняття як загальномовне (стосується всіх мов на землі, хоч у кожній мові має свої засоби реалізації; стосується конкретної загальнонаціональної мови), так і індивідуально-мовленнєве, що залежить від способу мислення, рівня знань, у тому числі й життєвого досвіду людини.

Чистота мови та мовлення

Чистота мови виникає на основі співвідношення мовлення — мова, пов'язана з правильністю й нормативністю: якщо в мовленні немає порушень лексичних, стилістичних, орфоепічних та інших норм, воно вважається чистим. Отже, **чисте мовлення** — це таке, де немає нелітературних елементів. Чистота виявляється в трьох аспектах:

— **в орфоєпії** — правильна літературно-нормативна вимова, відсутність інтерферентних явищ, акценту;

— **у слововживанні** — відсутність елементів — діалектизмів, вульгаризмів, канцеляризмів (*ужити заходів, діяти за інструкцією* — це норма для офіційно-ділового стилю); плеоназмів (перебільшення, надмірність) (*увійти в кімнату*); макаронізмів (спотворені слова й вислови з іноземної мови) (*Енеус* замість *Еней*, *панус* замість *пан*); штампів (кліше), тобто мовних стереотипів: *внаслідок несприятливих погодніх умов, згідно з викладеним вище.*), слів-паразитів (*ну, а...*);

— **в інтонаційному аспекті** — відповідність інтонації змістові та експресії висловлення, відсутність брутальних, лайливих, лицемірних ноток

Засвоєння літературної вимови становить певну трудність для людини, яка говорить не рідною мовою. Навіть близькоспоріднені мови мають чимало орфоепічних явищ, які засвоюються значно важче, ніж лексика (напр., вимова

українських твердих шиплячих та інших для росіянина, збереження цокання для білоруса, особливості наголошування спільних для споріднених мов лексем, напр., укр. *ненависть* – рос. *ненависть*, укр. *тисячі* – рос. *тысячи*; укр. *директори* – рос. *директоры*, укр. *грядки* – рос. *грядки*, укр. *автори* – рос. *авторы*, укр. *приятель* – рос. *приятель*, укр. *подруга* – рос. *подруга*; укр. *рукопис* – рос. *рукопись*, укр. *новий*, *старий*, *жаркий*, *тонкий* – рос. *новый*, *старый*, *жаркий*, *тонкий* і багато ін.). Засмічує мову й діалектна вимова звуків та наголошування слів. Ці помилки, як правило, мають індивідуальний вияв, бо літературні норми загалом нівелюють діалектну вимову. Чистота мовлення залежить і від дикції – вади артикуляції (теж індивідуальні) вимагають тривалого тренування артикуляційного апарату, яке часом проводиться з допомогою логопеда. Проте, на наш погляд, засмічення мови ненормативними наголосами та вимовою має часові рамки: протягом певного часу від таких вад можна позбутися, засвоївши відповідні правила.

Щодо нелітературного слововживання, то така небезпека для культури мовлення зберігається постійно: зміна ситуацій спілкування, їх експресії можуть призвести до появи в мовленні позалітературних лексичних одиниць. Напр., у мовленні молоді спостерігається часом „замилування” жаргонізмами; людина, що багато років працює на посаді адміністратора, може неправомірно використовувати канцеляризми й поза діловим стилем; науковці часом зловживають іншомовними термінами; людина нестримана, невихована може іноді в стані афекту вдатися до лайливих виразів; невиправдане прагнення бути „не таким, як усі” штовхає деяких письменників на використання лінгвістичних раритетів, глибинних діалектизмів, трапляється й невиправдане („панібратське”) вживання просторічних слів.

Чистота мовлення – це його естетичність, а краса ніколи не втомлює, не набридає, тому що вона змінюється відповідно до потреб спілкування.

Багатство мовлення

Багатство мовлення досягається семантично й стилістично відмінними одиницями чи однозначними одиницями, які

різняться словотворчими або граматичними ознаками, тобто не повторюються.

Досягти багатства мовлення можна за таких умов:

- 1) якщо засвоїти як активний запас якомога більшу частину загальнонародного словника літературної мови;
- 2) якщо виробити навички вмiлого, творчого, стилістично обґрунтованого використання різноманітних структур словосполучень і речень;
- 3) якщо оволодіти запасом типових інтонацій, за допомогою яких можна видозмінювати мовлення;
- 4) якщо постійно прагнути до активної самостійної роботи власного мислення, тобто не допускати лінощів думки;
- 5) якщо впродовж своєї практичної діяльності потребувати активізації нових засобів мови;
- 6) якщо вважати одноманітність мовлення неестетичним, а його бідність – неетичним стосовно співрозмовника.

Отже, джерелами багатства й різноманітності мовлення є лексичні, фразеологічні, словотворчі, граматичні, стилістичні ресурси мови, які склалися мовною практикою всіх попередніх поколінь носіїв цієї мови і які збагачуються з розвитком суспільства.

Виразність мовлення

Виразність мовлення – це якість, яка найбільше залежить від особи мовця, його ерудиції, знання мови. Мовна практика свідчить, що мовлення здатне збуджувати увагу, викликати інтерес людей до сказаного чи написаного. Ці особливості культури мовлення називають виразністю. У мові є невичерпні запаси виражальних засобів, серед яких слід виділити виражальні засоби художнього мовлення: тропи (метафора, метонімія, синекдоха, іронія, перифраза, гіпербола); слова звукового і зорового зображення; емоційно-оцінна лексика; синтаксичне конструювання тексту і виражальні засоби звукового мовлення (сила виділення синтаксично вагомого слова, видозміни голосу, зупинки в мовленні, темп мовлення, емоційна тональність, що передає настрій, оцінку сприйнятого, моделює перспективу сприйняття та ін).

Виразність мовлення досягається за таких умов:

- 1) самостійність (а не за шпаргалкою) мислення мовця;
- 2) інтерес мовця до того, що він говорить чи пише;
- 3) добре знання мови й виражальних засобів;
- 4) досконале володіння стилями мовлення;
- 5) систематична мовна практика;
- 6) свідоме бажання мовця говорити або писати виразно;
- 7) розвинутий хист „чуття” мови.

Виразність мовлення формується впродовж усього життя: і мовленням середовища (сім'я, друзі...), і мовленням авторитетів (учителі, артисти, диктори...), і художньою літературою.

Доречність мовлення

Доречність мовлення – це ознака культури мовлення, яка організовує його точність, логічність, виразність, чистоту, вимагає такого добору мовних засобів, що відповідають змістові та характерові експресії повідомлення. Важливим для доречності є врахування ситуації, складу слухачів (читачів), естетичні завдання. Таким чином, висловлювання доречне, якщо внаслідок його використання досягається мета, яка висувалася мовцем, якщо його потреби реалізовані. У кожному стилі слово і фраза мають бути доречними, як доречними повинні бути й інтонація, колорит, тобто тональність мовлення.

Типи доречності: а) *контекстуальна* – виявляється в єдності змісту й форми. Контекст вимагає, щоб у ньому були гармонійно поєднані загальна тональність слова, інтонація, структура речень. В усному мовленні контекстуальна доречність забезпечується використанням неповних речень, звертань, інтонації, у писемному – складних речень, вставних слів тощо;

б) *ситуаційна* – залежить від ситуації спілкування; така доречність моделює форму спілкування (монолог, діалог, полілог, внутрішній монолог); форму звертання (авторська множина, пошанна множина, множина ввічливості, внутрішня множина, однина, офіційні, етично-нейтральні, фамільярні, інтимні формули звертання: *пане, добродію, колего, діти, друзі, Маріє Іванівно, Марійко, Марусенько, Марусю*). Від ситуації залежить темп і тональність мовлення, вибір слова, а в писемному мовленні – застосування схем, таблиць, графіків;

в) *стильова* – кожен стиль має закономірності відбору мовних засобів і певний реєстр цих засобів, якими він відрізняється від інших. Так діалектизми, канцеляризми, просторічні слова в художньому стилі виступають засобом стилізації та індивідуалізації персонажів. Для наукового стилю характерне й доречне використання наукових слів, термінів;

г) *психологічна* – мовний контакт співбесідників буде добрим, результативним, якщо будуть знайдені потрібні слова та інтонації. Адже співбесідники не повинні травмувати один одного словами, не принижувати один одного (або слухача). Треба завжди пам'ятати, що „шабля ранить тіло, а слово – душу”.

Доречність мовлення – якість дуже важлива в соціальному аспекті, адже вона регулює, в усякому разі повинна регулювати, всю нашу мовленнєву поведінку.

Тільки в сукупності перераховані основні комунікативні якості мови формують високий рівень культури мовлення суспільства й кожного його члена зокрема. Сьогодні добре освічена людина вживає 6 – 9 тисяч слів у мовленні, а в мовній скарбниці народу є понад 200 тисяч слів.

Прості кроки до своєї мови
(поради від Тетяни Зінченко):

- Вчитися, не боятися робити помилок, запитувати, цікавитися.
- Читати книжки *українською мовою*, дивитися фільми *українською мовою*, слухати *українську музику*.
- Писати *українською мовою* в соцмережах.
- Знайти друзів, які хочуть *перейти на українську, взаємно мотивувати*.
- Запровадити *українську* в родині, вчитися разом.
- Із незнайомими людьми, в крамницях, на касах, у сфері обслуговування *говорити українською мовою*.
- Почати говорити з *друзями українською мовою*.
- Говорити *на роботі українською мовою*.
- *Налаштувати українською* мову сайтів та техніки.
- Творити *український простір*.
- Підтримувати *українську культуру та медіа*.
- Запросити інших робити те саме.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 1

Тема: *Мовна норма – основне поняття теорії культури мови*

*Рідна мова – то сила культури, а культура – сила народу
(Іван Огієнко).*

Контрольні питання:

1. Мова й мовлення. Функції мови.
2. Мовна норма як лінгвістична категорія. Суспільний характер мовних норм.
3. Мовна норма і літературна мова. Варіативність літературної норми.
4. Сучасна українська мова як цілісна система. Мовні рівні й норми. Типологія мовних норм: орфоепічні, лексико-фразеологічні, словотворчі, граматичні (морфологічні й синтаксичні), стилістичні. Причини порушення мовних норм.
5. Спілкування як основний вид комунікативної діяльності суспільства. Форми й види спілкування. Вербальні й невербальні способи комунікації.
6. Явище білінгвізму.
7. Мова й територіальні діалекти.
8. Престиж мови.

Основна література

1. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо. Київ : Вид. дім „Academia”, 1991. 254 с.
2. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення. Львів : Світ, 1990. 232 с.
3. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови : навч. посіб. Львів : Світ, 2003. 432 с.
4. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація. Дрогобич : Відродження, 1994. 218 с.
5. Клещова О. Є. Іван Огієнко про культуру української літературної мови. *Вісник Луганського державного педагогічного інституту ім. Т. Г. Шевченка*. 1997. № 5. С. 29–32.

6. Клещова О. Є., Кравчук О. М. Культура мовлення – одна з основних ознак справжнього українця. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. Львів, 1998. № 4. С. 86–91.
7. Кравчук О. М. Мовні проблеми : матеріали наук.-практ. конференції „Ми всі – українці”. Кам’янець-Подільський, 2002. С. 40 – 42.
8. Кравчук О. М. Мовні проблеми Слобожанщини. *Слобожанська бесіда* : м-ли II регіон. наук. конф. Вип. II. Луганськ : ЛНУ імені Тараса Шевченка. 2009. С. 27–29.
9. Культура української мови : довідник / Єрмоленко С. Я. та ін. ; за ред. В. М. Русанівського. Київ : Либідь, 1990. 304 с.
10. Пилинський М. М. Мовна норма і стиль. Київ : Наук. думка, 1976. 286 с.
11. Пилинський М. М. Суспільний характер літературної норми в мові. *Укр. мова і л-ра в шк.* 1976. № 7. С. 25–33.
12. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика : пробний підруч. для гімназій гуманіт. профілю. Київ : Вежа, 1994. 240 с.

Додаткова література

1. Ботвина Н. Міжнародні культурні традиції : мова та етика ділового спілкування : навч. посіб. Київ : АртЕк, 2000. 192 с.
2. Бибик С. Ситуативні „відхилення від норм” у сучасному радіоінтерв’ю. *Культура слова*. Вип. 78. Київ : Вид. дім Дмитра Бурого. 2013. С. 163–168.
3. Зінченко Тетяна Наша мова – наша незалежність. Відстоїмо мову, за яку розстрілювали! URL: https://espresso.tv/article/2020/02/19/krayina_vilnykh_lyudey_chy_krayina_mertvoyi_movu_slovo_za_namy_ukrayinci
4. Клещова О. Є. Національне мовомислення пісенної творчості Андрія Кузьменка. *Zwiastowac. Nauki i praktyki* : Monografia pokonferencyjna Science, Research, Development. Philology, Sociology and Culturology. London (30.10.2019-31.10.2019). Warszlawa : Wydawca : Sp. Z o.o „Diamond trading tour”, 2019. № 22. С. 99–103. URL: http://xn--e1aaifpcds8ay4h.com.ua/files/94_5_s.pdf
5. Клещова О. Є. Публіцистичний доробок Івана Багряного у формуванні національної свідомості української людини.

Педагогіка і психологія професійної освіти. Львів, 1998. № 4. С. 103–110.

6. Косенко Н. Я., Вакуленко. Т. М. Як правильно говорити українською : практич. посіб. Харків : Книжковий клуб „Клуб сімейноо дозвілля”, 2007. 237 с.
7. Сердюк М., Потоцька Т. Чи потрібні Україні дві державні мови? *Дивослово.* 1999. № 12.
8. Сучасна українська літературна мова : підручник для студ. філол. спец. вищ. навч. закладів / за ред. М. Я. Плющ. 4-те вид., стереотип. Київ : Вища шк., 2005. 430 с.
9. Таланчук П. Наша державна мова – українська. *Дивослово.* 2000. № 9.
10. Тараненко О.О. Українська мова і сучасна мовна ситуація в Україні. *Мовознавство.* 2001. № 4.
11. Татаревич Г. Етикет і ментальність. *Дивослово.* 1998. № 3.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: мовна норма, літературна мова, варіативність, білінгвізм, суржик.

Мовна норма – це сукупність загальноприйнятих у суспільно-мовленнєвій практиці правил, якими користуються мовці в усному й писемному мовленні.

Літературна мова – відшліфована форма загальнонародної мови, що обслуговує всі сфери суспільної діяльності людей.

Завдання для самостійної роботи:

1. Опрацювати рекомендовану літературу. Підготуватися до висвітлення контрольних питань.
2. Виписати визначення основних понять теми.
3. На прикладі поданих слів подумайте, чим зумовлена поява варіантних лексем у мові? Яким є Ваше ставлення до цього явища?

Фотографія – фото – знімка – світлина; аеропорт – льотовище; процент – відсоток; спортсмен – спортсевць.

4. Чи взаємозамінні між собою слова заступник і замісник? Чому? Доведіть це.
5. Які рівні мовної норми властиві художньому стилю? Назвіть його підстилі.

6. Доведіть, що мовна норма має історичний і змінний характер, підтвердіть свої думки прикладами. Які сучасні періодичні видання вміщують публікації на теми мовної культури? Які лексикографічні джерела фіксують мовну норму? Назвіть їх.
7. Допишіть іменники до поданих прикметників. Свій вибір аргументуйте.
Аграрні, виробничі, господарські, ворожі, класові, грошові, естетичні, сімейні, міжнародні, ідеологічні, торговельні, родинні, промислові, земельні, товарні.
Слова для вставок: відносини, відношення, взаємини, стосунки.
8. На якому рівні порушується мовна норма в наведених реченнях?
1. У честь ювілею йому було вручено вітальну адресу. 2. Увечері поїзд під'їжджав до Кривого Рога. 3. На протязі тижня до установи надійшло чимало пропозицій від громадян. 4. Близько шестидесяти абітурієнтів вступили на бюджетні місця. 5. Чимало студентів заборгували книжки в бібліотеці. 6. До редакції надійшли листи з Запоріжжя, Львову, Луганську, Херсону. 6. Провідник зайшов у вагон і запропонував свіжі газети й журнали. 7. Ми приймаємо активну участь у підготовці до цього свята. 8. Він займає цю посаду вже кілька років. 9. Учні люблять і вірять своєму вчителю.
9. Доберіть до поданих слів українські відповідники. У яких випадках уживання іншомовних слів є виправданим?
Анархія, апелювати, аргументи, брокер, дебати, конвенція, приватизація, дефекти, лімітувати, конфіденційний, пріоритет, репрезентація, реєструвати, компетентність, ігнорувати, фіаско.
10. Утворіть від поданих дієслів особові форми однини теперішнього часу. Чи такі форми вживаються у вашому населеному пункті? Які форми є нормативними?

Сидіти, знаходити, белькотіти, носити, просити, проїздити, возити, ходити, котити, водити, лазити, мостити.

11. Поясніть різницю у значенні таких слів. Як називаються такі слова? Складіть з ними речення.

Класний – класовий, талан – талант, дипломат – дипломант, формувати – формулювати, диктант – диктат, контакт – контракт, афект – ефект, мимохіть – мимохідь, тактовний – тактичний.

12. Відредагуйте речення, поясніть, на якому рівні допущено помилки. Запишіть правильний варіант.

По всім питанням ти дав правильну відповідь. Навіть самі кращі учні не рішили цієї задачі. Ти попутав усі правила. Докажи свою думку. Допишіть два нуля. Напишіть дві строчки. Завдяки запізненню одержав зауваження. Не мішайте працювати в класі. Тихше! Переверніть сторінки. Розкрийте книжку на сторінці 25. Відкрийте у класі вікно! Не стійте на сквозяку. Закрийте двері – сквозяк! Треба стерти дошку. Говори далше. Коротше кажучи. Висловлюю мою власну думку. Не виконав завдання із-за хвороби. Виконав це по дорученню вчителя. Мені повезло: мене не визивали до дошки. Моя автобіографія потрібна? Коли здаєте екзамен? Було два семінара. Провели три конкурсних екзамена. Лекції починаються в вісім годин. Учбовий корпус недалеко. Чи маєте пропуск до учбового корпусу? Завтра в інституті день відчинених дверей. Більша половина студентів. Завтра залік по медицині. Дисертант по цій темі має декілька статей.

13. Прокоментуйте висловлювання І.Франка й укажіть, які слова чи вирази, на Вашу думку, змінили свій нормативний статус.

„Українська мова наслідком свого історичного розвою має загалом мало діалектів. На великім просторі між Кубанню, Доном та Сяном протягом усієї історії українського народу йшли рухи людності то зі сходу на захід, то з заходу на схід, і в тім ненастаннім руху, що тягся аж до половини ХІХ віку, ніяк і ніде було виробитися діалектам, що постають лише в місцях, відокремлених і відірваних від руху. От тим-то бачимо, що властиві діалекти української мови проявляються в немногих

забутих кутах: у болотах Пінщини та в Карпатських горах і на Закарпатській Русі...”

14. Пригадайте, що таке діалектизми і які вони бувають. До якої групи діалектизмів (лексичні, семантичні, фонетичні, морфологічні) належать наявні в тексті діалектні слова.

Гостей у Івана повна хата, газди і газдині. Іван спродав усе, що мав, бо сини з жінкою наважилися до Канади, а старший мусив у кінці податися. Спросив Іван ціле село.

Стояв перед гостями, тримав порцію горівки у правій руці і, видко, каменів, бо слова не годен був заговорити. – Декую, вам файно, газди і газдині, щосте ні мали за газду, а мою за газдиню... (В. Стефаник).

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 2

Тема: Орфоепічні та акцентуаційні норми сучасної української літературної мови

*Для одного народу мусить
бути тільки одна літературна
мова й вимова, тільки один
правопис (І.Огієнко).*

Контрольні питання:

1. Суспільний характер орфоепічних норм.
2. Особливості вимови ненаголошених і наголошених голосних в українській мові.
3. Особливості вимови приголосних звуків в українській мові:
а) приголосні тверді й м'які;
б) приголосні дзвінкі й глухі;
в) окремі сполучення приголосних звуків.
4. Особливості вимови слів іншомовного походження.
5. Поняття акцентуаційної норми.
6. Джерела спотворення акцентуаційних норм.
7. Наголос в українській мові.
8. Словники наголосів.
9. Фонетична транскрипція.

Основна література

1. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення. Львів : Світ, 1990. 232 с.
2. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови : навч. посіб. Львів : Світ, 2003. 432 с.
3. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика : пробний підруч. для гімназій гуманіт. профілю. Київ : Вежа, 1994. 240 с.
4. Пономарів О. Д. Культура слова : мовностилістичні поради : навч. посіб. Київ : Либідь, 1999. 240 с.

Додаткова література

1. Акуленко В. Сучасна лінгвістична наука та деякі завдання культури української мови. *Культура слова*. Київ, 2000. Вип. 53–54. С. 43–52.
2. Гальчук І. Ю. О. О. Потебня як акцентолог. *Мовознавство*. 2010. № 4–5. С. 122–131.
3. Дорошенко С. І. Про звук [в]. *Культура слова*. Київ, 1993. Вип. 44. С. 50–52.
4. Залеський А. М. Причини ствердіння шиплячих в українській мові. *Мовознавство*. 1982. № 5. С. 48–58.
5. Кравчук О. М. Культура мовлення й наголошування слів у студентському середовищі. *Слобожанська бесіда* : м-ли міжнар. наук.-практ. конф. Вип. III. Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2009. С. 28–30.
6. Омельчук С. Практикум з правопису української мови : написання приголосних. *Дивослово*. 2008. № 4. С. 29–34.
7. Омельчук С. Практикум з правопису української мови : написання голосних. *Дивослово*. 2008. № 5. С. 29–34.
8. Проценко Т. Основні випадки чергування у/в, і/й. *Дивослово*. 2010. № 1.
9. Сергеева Н. Вироблення орфоепічних і акцентуаційних навичок у майбутніх учителів. *Дивослово*. 2008. № 7. С. 22–24.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: орфоепія, акцент, голосні звуки, приголосні звуки, милозвучність (*евфонічність*), наголос, типи наголосу, інтонація.

Орфоепічні норми – сукупність правил літературної вимови, які повинна опанувати кожна людина.

Акцент – сукупність особливостей вимови, характерної для певної мови або діалекту.

Наголос – виділення в слові одного складу за допомогою артикуляційних засобів, властивих даній мові.

Інтонація – основні виражальні засоби мовлення, які дають можливість відтворити ставлення мовця до певного предмета чи співбесідника.

Завдання для самостійної роботи:

1. Опрацювати рекомендовану літературу. Підготуватися до висвітлення контрольних питань.
2. Виписати визначення основних понять теми.
3. З'ясуйте, у яких випадках сполучення літер *дж* і *дз* позначають африкати [*дж*], [*дз*], а в яких – окремі звуки.

Джаз, підживити, Джакарта, дзвінкий, джгут, джем, підзахисний, джемпер, підземелля, джентльмен, джерело, джеркотати, джигнути, підзолистий, піджачок, піджарювати, підзаголовок, джигун, джміль, джунглі, дзвеніти, дзвіниця.

4. Розставте наголос у запропонованих словах.

Бесіда, верба, веретено, вітчим, дихання, дочка, загадка, колесо, коромисло, кропива, літопис, обруч, вільха, параліч, петля, перепис, показ, приріст, приятель, столяр, успіх, фартух, циган, локшина, морозище, бажаність, човгати, жага, шовковий, шелеснути, дощечка, дощомір, щілина.

5. Порівняйте пари заперечних займенників *ніхто* – *ніщо* у відмінкових формах. Акцентуйте увагу на залежності відтінків лексичного значення від наголосу. Уведіть у речення 5–7 пар займенників.

Взірець:

1. Нікого нам звинувачувати в тому, що сталося в колективі.

2. В аудиторії після дзвінка нікого не залишилось.

Нікого — нікого (жодної людини)

Нікому — нікому (жодній людині тощо)

Ніким — ніким

Нічого — нічого

Нічим — нічим

Ні з кого — ні з кого
Ні з ким — ні з ким
Ні на кому — ні на кому
Ні з чим — ні з чим
Ні на чому — ні на чому

6. Прочитайте текст. Поставте наголос у кожному слові.

Велика загадка природи

Те, що восени птахи відлітають, а навесні прилітають, — знають усі. Більшість людей над цим не замислювалася: ну, вміють птахи літати, от і відлітають із настанням холодів туди, де тепло і багато їжі, а потім, як прийде тепло в наші краї, повертаються. Але навіть той, хто цікавився цим питанням, не міг уявити собі, куди ж саме відлітають птахи.

Вивченням пташиних перельотів займаються спеціалісти-орнітологи, які кільцюють птахів. Це величезна робота, нелегкий труд. І тільки завдяки цій роботі багато чого дізналися про пташині перельоти.

Атласи і карти розказують про шляхи перельотів птахів, про маршрути, місця зимівлі й відпочинку птахів і ще багато дечого. Дивлячись на таку карту, ми вже зараз можемо простежити шлях дуже багатьох птахів. Завдяки кільцюванню можемо простежити, наприклад, переліт кібчика, який живе на Далекому Сході: він зимує у Південній Африці. Взагалі, в Африці зимує багато наших птахів. Але не всі. Деякі зимує значно ближче, наприклад, в Англії, Голландії, Німеччині. Це, звичайно, не жаркі країни, але там зима тепліша, ніж у нас. А до нас на зиму прилітають снігурі, омелюхи, чечітки — їм, що живуть у суворих північних краях, наші зими видаються теплими (За Ю. Дмитрієвим).

7. Виберіть та запишіть слова, які мають подвійний наголос.

Запитання, новина, подання, виразний, ненависть, алфавіт, літопис, листопад, випадок, помилка, чорнослив, кілометр, чотирнадцять, батьківщина, перепис, приязнь, черговий, розруб, фаховий, донька, гребелька, магістерський,

зокрема, довідник, рукопис, одинадцять, показник, бавовниковий, договір.

8. Зі словника термінів Вашого фаху випишіть 10 слів із дублетним наголосом і 10 слів, наголос у яких є смислорозрізняльним. Поясніть лексичне значення цих слів та введіть у самостійно складені речення.

9. Поставте наголоси у словосполученнях, що вживають в аудиторських документах та бухгалтерській справі.

Договірні зобов'язання, надання аудиторських послуг, дотримуватися спеціальних вимог, відомості про користувачів, господарсько-фінансова діяльність, штрафні санкції, найважливіший чинник, аналіз показників, показник об'єктивності, заняття аудиторською діяльністю, експертний висновок, громадська організація, неодноразові порушення, податкова інспекція, ринкові відносини, численні послуги, шляхом перерозподілу, придбання облігацій.

10. Випишіть зі словників слова, у яких наголос виконує смислорозрізняльну функцію. Уведіть ці слова у речення попарно.

Взірець: приклад – приклад, замок – замок.

11. Користуючись орфоепічним словником, поставте наголоси у поданих словах.

Діалог, запитання, ознака, предмет, похвала, показник, корисний, вимоги, компроміс, вигода, налагодження, найважливіший, співбесідник, сприйняття, завдання, різновид, визнання, обмін, новий, податковий, приятель, завжди, винагорода, загально визнаний, безпомилковий, джерело, експерт, квартал, договір, мережа, неприязнь, ознака, примірник, хаос, центнер, посланець, пізнання, переїзд, маркетинг, випадок, помилка.

12. Утворіть словосполучення, додавши числівник два у називному та родовому відмінках. Зверніть увагу на акцентування іменників.

Платник, закон, кредит, корпус, вакансія, експеримент, етап, штраф, право, вимога, референдум, підпис, підсудний, відмова, інспектор, вигода, кілометр, експерт, бюлетень, варіант, автори, довідник, коледж, обмін, перепустка, інструктор, об'єднання, вказівка.

13. Простежте і запам'ятайте залежність наголошення від лексичного значення кожної пари.

Взірець: духовий клавішний музичний інструмент – частина рослинного та тваринного організмів (орган – орган).

Зручність – користь (вИгода — вигОда); прийом їжі – частина колеса (обІд – Обід); зразковий – характерний (типОвий – тИповий); той, що довго триває, – незавершений (нескінчЕнний – нескінчений); установа – парі (зАкклад – заклАд); заборонений – недопустимий (недозвОлений – недозволЕнний); рослина з терпкуватими плодами – певне місце в суспільному процесі (тЕрен – терЕн); птах – іграшковий пістолет (пугАч – пУгач); досягнення злагоди – лагідність, умиротворенність (примИреність – примирЕнність); позвати – вигукувати (поклИкати – покликАти); порахований – який може бути перерахований (зліЧений – злічЕнний).

14. Перепишіть, добираючи із дужок потрібні букви. Обґрунтуйте свій вибір.

Легка атлетика є одним з основних видів спорту (в, у) системі фізичного виховання. (В, У) останні десятиріччя легка атлетика як вид спорту стрімко розвивається. Уявлення спеціалістів про техніку виконання численних легкоатлетичних (в, у)прав, про методику навчання постійно поповнюють результати наукових досліджень. (У, В) Стародавній Греції атлетами називали тих, хто змагався (у, в) силі (і, й) спритності. (У, В) підготовці спортсменів до виступів, (у, в) техніці (і, й) умовах змагань греки багато (у, в) чому випереджали свій час. Сучасний легкоатлетичний

спорт (в, у) своєму розвитку пройшов довгий шлях. Раніше, ніж (у, в) інших країнах, легка атлетика почала культивуватися (в, у) Англії. (В, У) США атлетичний клуб організований був (у, в) Нью-Йорку (в, у) 1868 році. Широкий розвиток сучасної легкої атлетики пов'язаний з відродженням Олімпійських ігор (в, у) 1896 році (3 підручника).

15. Випишіть із орфоепічного словника по кілька слів із африкатами [дж], [дз] і стільки ж слів, де дж і дз становлять збіг двох приголосних. Поясніть характер вимови.

16. Користуючись орфоепічним словником, поставте наголос у словах.

Апостроф, новий, гуртожиток, адже, читання, одинадцять, сімдесят, ознака, везти, веземо, рукопис, середина, шовковий, столяр, дошка, дрова, живопис, кухонний, ненавидіти, подруга, решето, перепис, тонкий, черствий, приятель, машинопис, агрономія, феномен, спина, псевдонім, перенести, понеділок, усмішка, навскіс, до смаку, разом, посаджу, курятина, скажу, потовариському, бюрократія, вимога.

17. До поданих слів доберіть синоніми, які закінчувались би на м'який приголосний.

Оратор, свідок, сторож, криця, вистава, недуга, сінокіс, педагог, хист.

18. Пригадайте улюблений вірш або прозовий уривок (поза шкільною програмою) і прочитайте його напам'ять, дотримуючись орфоепічних норм.

19. Підготуйте 3 – 7 скоромовок на відпрацювання вимови голосних та приголосних звуків.

20. Запишіть слова в дві колонки: у першу ті, у яких **дз**, **дж** позначають один звук, у другу ті, у яких **дз**, **дж** позначають два звуки.

Бджоли, піджарити, кукурудза, підземний, дзвінко, піджак, ходжу, дзьобик, народжений, задзвенять, дзига, гудзик, дзеркало, підзолистий, надзвичайний, підживлення, раджу, підзвітний.

21. Подані слова запишіть українською мовою. З'ясуйте відмінності наголошення в обох мовах.

Крапива, ольха, колесо, доска, дрова, конопля, комната, нарост, стихотворення, фарфор, алфавит, дочь, ворота, центнер, живопись, одинадцять.

22. Випишіть слова з дублетним наголосом.

Маслити, ідете, помилка, завдання, молодик, вередливий, гідрометрія, мабуть, алфавит, дипломатія, заголовок, читання, новий.

23. Запишіть слова у дві колонки: 1) ті, що вимовляють чітко; 2) ті, що вимовляють з наближенням.

Підписується, безпартійний, парламентський, нагорода, звинувачення, безпрецедентний, розкулачення, природжений, іммігрантський, розжитися, солдатчина, найближче, право, дзвіниця, злочин, презирство, звільняється, рецидив, політика, навмисність, компетентно, відроджується, приречений, заблокований, конспірація, бойкотування, нагромадження.

24. Запишіть фонетичною транскрипцією. Відпрацюйте вимову. Запишіть на магнітофонну плівку найдосконаліший варіант вимови. Оцініть свою артикуляцію.

Дзвінкий, дзвіночок, дзюркіт, дзелень, дзвоник, дзеленчати, дзенькати, дзенькотіти, дзеркало, дзига, дзиглик, дзижчати, дзьоб, приїжджати, попередження, відрядження, саджу, броджу, нагороджений, відзнака, підземний.

25. Запишіть прізвища українською мовою, дотримуючись чинних правил правопису. Повправляйтесь у вимові.

Грибачев, Тихонов, Беликов, Дворников, Пыркін, Татищев, Вениаминов, Чижиков, Марьянович, Мельников, Климук,

Виноградов, Рыбников, Тропкин, Широков, Фонкич, Ситник, Никитин, Ключиков, Таиров, Ярошевич, Масленников, Синицын, Щипачев, Николаев, Голубьев, Соловьёв, Львов, Потёмкин, Нечаев, Хвостиков, Беляев, Гранкин.

26. Запишіть слова фонетичною транскрипцією. З'ясуйте, коли [o] наближається до [y].

Колорит, споруда, колун, цоколь, хомут, колонка, брошура, огудина, ропуха, повітряний, жолудь, вологість, горнути, модулятор, котушка, конфуз, сортувати, лопух, голубка.

27. Затранскрибуйте слова, звертаючи увагу на спрощення приголосних.

Студентський, гігантський, у звістці, шістдесят, п'ятсот, дилетантський, пропагандистський, агентство, у пастці, колективістці, монополістський, парламентський, університетський, у кістці, лаборантці, індивідуалістський, аспірантський, лауреатський, монополістський, фашистський.

28. Подані дієслова провідмініайте у всіх формах теперішнього й минулого часу. Чи такі варіанти вживають у вашій місцевості.

Везти, нести, косити, сидіти, примовляти, мастити, мокнути, гасити, вести, водити, держати, грозити, стригти, мазати, бігти.

29. Запишіть наведені сполуки слів, вибравши з дужок потрібні сполучники і прийменники. Якщо можливі варіанти, наведіть їх.

Він (і, й) вона, вийти (з, із, зі, зо) автобуса, бути (у, в) Америці, вогонь (з, із, зі, зо) димом, Іван (і, й) Микола, дивитись (у, в, уві) вічі, козуля (і, й) олень, визирнув (у, в) вікно, ти (з, із, зі, зо) мною, сосна (і, й) ялина, вітати (з, із, зі, зо) святом, разів (з, із, зі, зо) три, спалахує (і, й) горить, пірнути (у, в) озеро, прибрати (у, в) хаті, зошит (з, із, зі) сучасної мови, повернутись (з, із, зі, зо) школи, бачити (у, в, уві) сні.

30. Визначте можливі логічні наголоси в реченнях, зробіть висновки.

1. Усе залежить від людських зіниць: у широких відіб'ється вся епоха, у звужених – збіговисько дрібниць (Л. Костенко).

2. Усе на світі минає: підуть марно царства і панства, трони й корони, а любов щира останеться навіки (С. Васильченко).

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 3

Тема: Словотвірні та правописні норми

Словотворення української мови – це могутня сила, що зберігає і примножує словникове багатство мови. Воно відповідає за спадковість родоводу слів, озброює мовців засобами називання нових надбань думки і працьовитих мозолястих рук народу

(Н. Клименко).

Контрольні питання:

1. Словотвірні норми сучасної української літературної мови.
2. Способи словотвору і вживання деяких афіксів при діловому спілкуванні
3. Утворення і правопис складних слів.
4. Абревіація. Запис складноскорочених слів і абревіатур.
5. Правопис префіксів пре-, при-, прі- залежно від лексичного значення. Розрізнення частки і префікса не- (частка не заперечує; префікс не- у складі слова констатує факт).
6. Розрізнення суфіксів дієприслівників -учи, -ючи, -ачи, -ячи (*контролюючи процес зміцнення державної влади...*) від дієприкметників (*контролюючі органи державної влади*).
7. Правила переносу слів залежно від поділу на склади або морфеми (*міськ-ви-кон-ком*).

Основна література

1. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови : навч. посіб. Львів : Світ, 2003. 432 с.

2. Горпинич В. О. Українська словотвірна дериватологія : навч. посіб. для студ. філолог. фак. Дніпропетровськ : ДДУ, 1998. 223 с.
3. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові. Київ : Наук. думка, 1984. 252 с.
4. Клименко Н. Ф. Морфеміка сучасної української мови : монографія. Київ : Укр. мова та літ., 2000. 95 с.
5. Мацько Л. І., Кравець Л. В. Культура української фахової мови : навч. посіб. Київ : ВЦ „Академія”, 2007. 360 с.
6. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика : пробн. підруч. для гімназій гуманіт. профілю. Київ : Вежа, 1994. 240 с.
7. Пономарів О. Д. Культура слова : мовностилістичні поради : навч. посіб. Київ : Либідь, 1999. 240 с.
8. Сербенська О. А. Культура усного мовлення. Практикум : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 216 с.
9. Українська ділова і фахова мова : практ. посіб. на щодень / за ред. М. Д. Гінзбурга. Київ : Фірма „ІНКОС”, Центр навчальної літератури, 2007. 672 с.
10. Українська мова. Енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови : В. В. Русанівський та ін. Вид. 2-ге, випр. І допов. Київ : Вид-во „Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2004. 820 с.
11. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. Київ : Наук. думка, 2019. 398 с.
12. Український правопис. 2019. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/05062-019-onovl-pravo.pdf>
13. Стилий огляд основних змін у Новій редакції „Українського правопису” (2019). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/osnovn-i-zminy%202019.pdf>

Додаткова література

1. Карпіловська Є. А. Кореневий гніздовий словник української мови : гнізда слів з вершинами – омографічними коренями.

- Київ : „Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2002. 912 с.
2. Клименко Н. Ф. Словник афіксальних морфем української мови / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, В. С. Карпіловський, Т. І. Недозим. Київ : УкрНДІПСК, 1998. 434 с.
  3. Полюга Л. М. Морфемний словник. Київ, 1983. 148 с.
  4. Полюга Л. М. Словник українських морфем. Львів : Світ, 2001. 448 с. URL: https://gramotiy.co.ua/slovník_morfem/
  5. Сікорська З. С. Сучасна українська літературна мова : словотвір і морфеміка. Луганськ : Альма-матер, 2000. 174 с.
  6. Сікорська З. С. Українсько-російський словотворчий словник. 2-е вид., перероб. і допов. Київ : Освіта, 1995. 256 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0001440
  7. Яворська С. Будова слова і словотвір (Робота з орфографії). *Дивослово*. 1997. № 5–6. С. 39–42.
  8. Яценко І. Т. Морфемний аналіз : словник-довідник : у 2 т. Київ : Вища школа, 1980. Т. 1. А–Н. 1980. 355 с.
  9. Яценко І. Т. Морфемний аналіз : словник-довідник : у 2 т. Київ : Вища школа, 1981. Т. 2. О–Я. 1981. 352 с.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: словотворення, словотвір, способи словотворення, словотвірний тип, словотвірна модель, афікси, орфографічні норми.

Словотворення – це процес, механізм, система і результат творення похідних (вторинних) слів, що знаходяться між собою в типових структурно-семантичних зв'язках.

Словотвір – розділ мовознавчої науки, що вивчає процес творення слів, його механізм (правила, способи, моделі), словотвірну структуру слова й словотвірну систему мови.

Завдання для самостійної роботи:

1. Опрацювати рекомендовану літературу. Підготуватися до висвітлення контрольних питань.

2. Виписати визначення основних понять теми.

3. З поданих словосполучень утворіть складні прислівники, поясніть їх написання, поставте в новоутворених словах наголос.

Йти босими ногами. Рoste з лівого боку. Тренуватися кожного дня. Поводитись як християни. Каятися при всіх. Бігти когось доганяючи. Брати обома руками. Випити ліки на голодний шлунок. Виконати дуже швидко руками. Посміхнутися мимо проходячи. Знаходилась з правого боку. Бігти дуже швидко. Йти нічого не бачачи. Розрізати на чотири частини. Бачитися кожного тижня. Купили два роки тому. Відпочивати кожного року.

4. Доберіть слова, утворені за допомогою запозичених елементів. Поясніть лексичне значення та правопис утворених слів.

Агро-, анти-, мікро-, теле-, аеро-, архі-, авто-, альфа-, біо-, віце-, етно-, кіно-, контр-, мікро-, міні-.

5. Запишіть чоловічі та жіночі імена по батькові.

Микола, Георгій, Віталій, Максим, Євген, Валер'ян, Григорій, Матвій, Онисій, Корній, Василь, Данило, Роман, Степан, Йосип, Геннадій, Михайло, Бенедьо, Кирило, Євгеній.

6. Вставте малу або велику букву. Поясніть правопис.

Київська (Р,р)усь, (Н,н)обелівська (П,п)ремія, (С,с)оціал-демократична (П,п)артія України, (З,з)бройні (С,с)или ООН, (Р,р)ектор університету, (К,к)абінет (М,м)іністрів (У,у)країни, (У,у)країнська (Ф,ф)ондова (Б,б)іржа, (К,к)ієво-(П,п)ечерський заповідник, місто (В,в)еликі (Л,л)уки, член (Р,р)ади (Б,б)езпеки ООН, (А,а)сканія-(Н,н)ова, (К,к)иївські (В,в)ійські училища, (Л,л)уганщина, (І,і)ванківська (С,с)ередня (Ш,ш)кола (Б,б)ориспільського (Р,р)айону (К,к)иївської (О,о)бласті, (Б,б)рестський (М,м)ир, (Л,л)ьвівська (П,п)лоща, (К,к)оран, (Ф,ф)ілологічний (Ф,ф)акультет, (Б,б)іловезька (П,п)уща,

(П,п)салтир, (В,в)елика (В,в)едмедиця, (С,с)півдружність
(Н,н)езалежних (Д,д)ержав, (С,с)пасівка, (Д,д)алекий (С,с)хід.

7. Перепишіть слова, позначаючи рискою всі можливі переноси з рядка в рядок.

Мовознавство, зайти, пригнічена, східнослов'янський, підживлення, Мар'ян, намагання, назвати, зайченятко, підірвати, загострення, видавництво, восьмигранний, власноручний, надходження, знайомий, волосся, об'єднання, роз'яснити, професор Мацько, російська, передбачення, зіставлений, щонайкращий, район, А. В. Головка, 48 га, суцвіття, майка.

8. У поданих словах напишіть з або с. Слова розподіліть у дві колонки: 1) зі вставленою буквою з; 2) зі вставленою буквою с.

Ро..пис, вро..сип, ..кат, ..цементувати, ро..чин, ..формувати, ..тискач, ..чепити, ро..кис, ..прожогу, ..пад, бе..крилість, ..ковзко, ..сох, ро..сунув, ..чавити, ..хов, ро..сіл, ..шити, не..проста, ро..тин, бе..платно.

Ключ. З останніх букв виписаних слів прочитаєте вислів Й.-В.Гете.

9. У наведених словах допишіть потрібні префікси **пре-, при-, прі-, пере-, з- (с-)**.

..старий, ..звисько, ..вчити, ..забутий, ..кордонний, ..явитися, ..зирливий, ..жорстокий, ..пихнути, ..шкодити, ..чудовий, ..ставити, ..пекти, ..тиснути, ..погано, ..формований, ..плив, ..звище, ..коликхнутися, ..їхати, ..фарбувати, ..ліпити, ..орати, ..вітати.

10. Розподіліть слова й словосполучення в три колонки залежно від того, як пишеться слово, що в дужках: 1) окремо, 2) разом, 3) через дефіс.

Намалював (би), неначеб (то), (який) небудь, економимо (чи) мало, сміється (що) разу, тепло (ізоляція), казна (що), робив (таки), емоційна (ж), майнув тільки (що), (а) (як) (же) зробити, експериментують з чимо (сь), аби (то), розкладає аби (як), ні (у)

кого, інсценізуй (же), пішов (аби) куди, (будь) куди, чого (б) небудь, (ні) звідкіля, скажи (бо), (он) куди, іди (що) найшвидше, (ген) далеко, тільки (но), ось (так), шелестить начеб (то), ото (ж), все (таки), отак (от), гнуть (ся), от (же).

11. Перепишіть приклади, розкриваючи дужки. Перевірте написання за „Орфографічним словником”. Поясніть наголос.

(Високо) якісний, ідейний, механізований, освічений, прибутковий, розвинений, художній.

(Військово) авіаційний, зобов'язаний, історичний, медичний, навчальний, політичний, полонений, спортивний.

(Музично) літературний, педагогічний, танцювальний, теоретичний, хоровий, драматичний, естрадний.

(Науково) виробничий, методичний, обґрунтований, педагогічний, розроблений, технічний, художній.

(Яскраво) білий, виражений, зелений, золотистий, освітлений, синій, фіолетовий, червоний.

12. До поданих позалітературних слів доберіть літературні відповідники. З п'ятьма словами складіть речення.

Болільник, бувший, командировка, кофе, лишній, любій, міроприємство, надодати, обжалувати, одіяло, одобрити, піднос, повод, співпадати, співставляти, справа, творог, учбовий.

13. Від поданих слів утворіть назви людей (чоловічої та жіночої статі) за місцем проживання.

Алупка, Бердянськ, Біла Церква, Високопілля, Вінниця, Гадяч, Джанкой, Донецьк, Запоріжжя, Івано-Франківськ, Калуш, Київ, Кременець, Кривий Ріг, Лисичанськ, Луганськ, Полтава, Харків, Рівне, Моршин, Одеса, Луцьк, Суми, Умань, Ялта, Мелітополь, Чернівці, Москва, Ніжин.

14. Перегляньте 2 – 3 сторінки періодичного видання та прокоментуйте, чи витримані там правила переносу слів з рядка в рядок (видання принести із собою на заняття).

15. Подані словосполучення перетворіть в абрєвіатури, поясніть їх правопис.

Юний натураліст. Організація Об'єднаних Націй. Сільська рада. Міський виконавчий комітет. Львівський автобусний завод. Електронно-обчислювальна машина. Вищий навчальний заклад. Вищий заклад освіти. Вища школа. Спеціальний кореспондент. Співдружність Незалежних Держав. Українські телевізійні новини. Військовий комітет. Колективне господарство.

16. Запишіть утворені словосполучення, розкривши дужки. Поясніть правопис.

Комбінат: (м'ясо) молочний, (дерево) обробний, (рибо) консервний, (гірничо) збагачувальний, (східно) слов'янський.

Інститут: (науково) дослідний, (фізико) математичний, (музично) педагогічний, (історико) літературний, (сільсько) господарський, (військово) авіаційний, (художньо) промисловий.

Управління: (трамвайно) тролєйбусне, (адміністративно) фінансове, (військово) інженерне, (соціал) демократичне, (механіко) математичне, (південно) східне, (авто) транспортне.

17. Перекладіть слова українською мовою. Поясніть правопис.

Многовековой, многолетний, многоголосие, многогранный, многодетность, многоотраслевой, многоэтажный.

Шестидесятилетний, шестилепестковый, шестидесятник, шестимесячный, шестизначный, шестигранный.

Противопозказание, противоречие, противовоспалительный, противоправительственный, противогаз, противообщественный, противоракетный, противозаконность, противогриппозный.

18. Напишіть твір-опис на тему „Барви осені”, максимально використовуючи складні слова.

19. Перекладіть словосполучення українською мовою. Поясніть свій вибір.

Желаемый результат, анализируемое стихотворение, занимаемая должность, употребляемый всеми, применяемый на практике, заключаемый договор, записываемый протокол,

освещаемый в прессе, приобретаемые навыки, засохший хлеб, разомлевшие туристы, договаривающиеся стороны, следующая остановка, окончивший вовремя, наболевший вопрос, слудующим образом, заведующий кафедрой.

20. Від поданих слів і словосполучень утворіть, де можливо, складні слова; перевірте правопис за „Орфографічним словником”, поясніть написання.

Висока кваліфікація, добувати сіль, подібний до м'яча, культура і побут, історія й етнографія, північний схід, обернена пропорція, рожевий і золотий, Біла Церква, двадцять чотири поверхи, скло і бетон, сільське господарства, мовний стиль, фізика і математика, народна поезія, військовий і спортивний, гіркуватий і солоний, загальна освіта, східні слов'яни, Чорне море.

21. За допомогою яких суфіксів передається: а) пестливість, б) згрубілість? Наведіть приклади.

22. Наведіть приклади слів студентського жаргону, визначте спосіб творення таких лексем.

23 Укажіть способи творення наведених okazіональних слів.

Дитинячі (літа), злечене (життя), закукурічений (політик), літяна (пора), сніговічність, легкодух, продайдуша, манкуртизм.

24. Наведіть по 5 – 7 назв людей за родом їхньої професійної діяльності, до складу структурної моделі яких входили б суфікси: -ар (аптекарь ...), -ор (інспектор ...), -ир (бригадир ...), -ер (інженер ...), -тель (вихователь ...), -іст (програміст ...), -ець (жнець ...), -яр (вугляр ...), -ник (двірник ...).

25. Виберіть із сучасних періодичних видань 10 абревіатур різного способу творення і 10 з цифровими та буквеними позначеннями. З п'ятьма з них складіть речення.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 4

Тема: Лексикологічні норми

*Слово – прізвище думки тепер,
а частіше – її псевдонім (Л. Костенко).*

Контрольні питання:

1. Лексикологічні норми сучасної української літературної мови.
2. Синоніми у фаховому мовленні.
3. Пароніми у фаховому мовленні.
4. Фразеологія ділової української мови.

Основна література

1. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення. Львів : Світ, 1990. 232 с.
2. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови : навч. посіб. Львів : Світ, 2003. 432 с.
3. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності : стилістика та культура мови. Київ : Довіра, 1999. 431 с.
4. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика : пробний підруч. для гімназій гуманіт. профілю. Київ : Вежа, 1994. 240 с.
5. Пономарів О. Д. Культура слова : мовностилістичні поради : навч. посіб. Київ : Либідь, 1999. 240 с.
6. Сербенська О. А. Культура усного мовлення. Практикум : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 216 с.
7. Українська мова. Енциклопедія / за ред. В. В. Русанівського. Київ : Укр. енцикл., 2000. 752 с.
8. Українська ділова і фахова мова : практ. посіб. на щодень / за ред. М. Д. Гінзбурга. Київ : Фірма „ІНКОС”, Центр навчальної літератури, 2007. 672 с.

Додаткова література

1. Бабич Н. „Сила божа” в народній фразеології. *Культура слова*. 1996. Вип. 48–49. С. 129–135.
2. Багмут І. Синонімічні зв'язки (на матеріалі лексичних одиниць із значеннєвим компонентом „звук”). *Дивослово*. 2000. № 10. С. 42–46.
3. Братусь М. Давні й нові фразеологізми в художній прозі Євгенії Кононенко. *Культура слова*. 2010. Вип. 72. С. 60–66.
4. Бурківська Л. Історизми в повісті Богдана Лепкого „Мотря”. *Культура слова*. 2000. Вип. 53. С. 83–93.

5. Золотарьова А. Роль фразеологізмів у мовленні. *Дивослово*. 2008. № 2. С. 17–20.
6. Клещова О. Є. Одоративна лексика в поетичній творчості Андрія Кузьменка („СКРЯБІНА”). *Лінгвістика* : збірник наук. праць. № 2 (39). Старобільськ : ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2018. С. 143–149. URL: <http://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/3275/%E2%84%962%2839%29%202018.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
7. Клещова О. Є. Актуалізовані, семантично оновлені слова у пісенній творчості Андрія Вікторовича Кузьменка („Скрябіна”). *Zwiastowac. Nauki i praktyki. Zbiór raportów naukowych. Konferencji Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej „Literatura, socjologia i kulturoznawstwo. Aktualne naukowe problemy. Rozpatrzenie, decyzja, praktyka”* (Gdańsk 29.06.2015 – 30.06.2015). Warszawa : Wydawca : Sp. z o.o. „Diamond trading tour”, 2015. S. 78–82. URL: http://xn--e1aajfpcds8ay4h.com.ua/files/file/scientific_conference_42/zbornik_42_5_Gda%C5%84sk_30.06.2015.pdf
8. Клещова О. Є. Мова сучасної української пісні (на матеріалі пісенних текстів Андрія Кузьменка). *Образне слово Луганицини* : матеріали XVI Всеукр. наук.-практ. конф. імені Віктора Ужченка (26 травня 2017 р., м. Старобільськ) / за заг. ред. проф. А. В. Нікітіної ; Держ. закл. „Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка”. Вип. 16. Старобільськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2017. С. 107–113. URL: <http://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/2189/Slovo2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
9. Клещова О. Є. Теорія перифрази в публіцистичному доробку Івана Багряного. *Вісник Луганського державного педагогічного університету імені Тараса Шевченка*. 1999. № 5. С. 113–122.
10. Клещова О. Є. Заголовки-перифрази в публіцистичному доробку Івана Багряного. *Вісник Луганського державного педагогічного університету імені Тараса Шевченка*. 1999. № 10. С. 75–80.

11. Клещова О. Є. Стилістичне використання фразеологічних одиниць у публіцистиці Івана Багряного. *Вісник Луганського державного педагогічного університету імені Тараса Шевченка*. 2000. № 4. С. 141–148.
12. Кочерган М. Словник російсько-українських міжмовних омонімів. Київ : Академія, 1997. 400 с.
13. Коць Т. А. До проблеми лексичної норми сучасної української літературної мови. *Мовознавство*. 2009. № 1.
14. Кравчук О. Про підступність деяких паронімів. *Образне слово Луганщини* : м-ли VIII регіон. наук-практ. конф. Вип. 8. Луганськ : ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2009. С. 143–145.
15. Красавіна В. Неологізація лексики в час пандемії корона вірусу (на матеріалі інтернет-видань та соціальних мереж). *Культура слова*. 2020. Вип. 1 (92). С. 203–215.
16. Леснова В. Іронічні вислови як засіб вираження оцінки в діалектному тексті. *Культура слова*. Вип. 78. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго. 2013. С. 182–187.
17. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови: Семантична структура слова. Харків : Вид-во Харків. ун-ту, 1977. 116 с.
18. Лисиченко Л. А. Лексико-семантична система української мови. Харків : Харків. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, 1997. 129 с. С. 4–16.
19. Лисиченко Л. А. Структура картини світу. *Мовознавство*. 2004. № 5–6. С. 36–41.
20. Матвіяс І. Діалектизми в мові творів Антона Крушельницького. *Культура слова*. Вип. 78. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго. 2013. С. 177–182.
21. Мацько О. Іншомовні слова у дипломатичних текстах. *Культура слова*. 2000. Вип. 53. С. 133–138.
22. Мех Н. Багатозначність слова у поетичному тексті Лесі Українки. *Культура слова*. 2000. Вип. 53. С. 78–83.
23. Мовчун А. Етимологія граматичних термінів. *Дивослово*. 2000. № 7. С. 24–26.
24. Непийвода Н. Синонімія виражальних засобів наукового стилю. *Дивослово*. 1997. № 2. С. 18–22.

25. Нечитайло О. І. Синоніми у перекладних словниках. *Мовознавство*. 1982. № 1. С. 60–66.
26. Подранецька Н. Лексика української мови. *Дивослово*. 2008. № 10. С. 26–30.
27. Полюга Л. М. Словник антонімів української мови : словник / Нац. Акад. Наук України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, Укр. мовно-інформ. фонд. 2-ге вид., допов. і випр. Київ : Довіра, 2001. 275 с.
28. Прадід Ю. Фразеологічні засоби вираження емоційного стану страху. *Культура слова*. 1996. Вип. 48–49. С. 135–141.
29. Словник іншомовних слів : 23 000 слів та термінологічних словосполучень / укл. Л. О. Пустовіт та ін. ; ред. Л. О. Пустовіт. Київ : Довіра, 2000. 1017 с.
30. Словник-довідник вживання літери Г. Львів : Б-ка укр. націоналіста, 1993. 16 с.
31. Стишов О. Як позбутися кальок? *Культура слова*. 2000. Вип. 53. С. 103–106.
32. Сучасна українська літературна мова : підруч. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. / за ред. М. Я. Плющ. 4-те вид., стереотип. Київ : Вища шк., 2005. 430 с.
33. Сучасна українська літературна мова : підруч. [для студ. філол. спец. вузів] / за ред. А. П. Грищенко ; М-во освіти України. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Вища шк., 1997. 493 с.
34. Сучасна українська літературна мова : лексика. Фразеологія / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР ; за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1973. 439 с.
35. Томіленко Л. Експресивна лексика на позначення назв осіб у романі Василя Шкляра „Залишенець. Чорний ворон”. *Культура слова*. Вип. 78. Київ : Вид. дім Дмитра Буряго. 2013. С. 77–81.
36. Ужченко В. Д., Авксентьев Л. Г. Українська фразеологія : навч. посіб. для студ. філ. фак. ун-тів. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Основа, 1990. 167 с.
37. Ужченко В. Д. Фразеологічний словник східнословобожанських і східностепових говірок Донбасу Луганськ : Альма-матер, 2002. 263 с.

38. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови : навч. посіб. Київ : Знання, 2007. 494 с.
39. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т укр. Мови НАН України. Київ : Наук. думка, 2019. 392 с.
40. Цимбалюк-Скопненко Т. Фраземна норма та джерела української фразеології українською мовою: кодифікаційний та узуальний аспекти. *Культура слова*. 2018. Вип. 2 (89). С. 189–196.

Завдання для самостійної роботи:

1. Зі словника синонімів української мови випишіть 5 груп слів-синонімів, що стосуються Вашої майбутньої професії.

2. Доберіть синоніми до лексем на позначення понять, які часто використовують у діяльності економістів.

Перевірка, конфіденційність, компетентність, об'єктивність, достовірність, незалежність, ймовірність, ерудованість, адекватність, доброзичливість, ефективність, ідентичний, лаконічний, неординарний, хронічний, повідомляти, рекомендувати, ліквідувати, стимулювати, гарантувати, лімітувати

3. Замініть синоніми стрижневим словом, яке є носієм основного значення, спільного для всього синонімічного ряду. Використовуйте слова з довідки.

Ощадливість, бережливість — ... Хотіння, жадання, прагнення — ... Цінність, значущість, ціна, значення — ... Притаманний, характерний — ... Злагоджений, одностайний — ... Самозадоволений, гордовитий, самозакоханий — ... Неодмінний, неухильний, неминучий — ... Спеціаліст, професіонал, майстер — ... Поліпшувати, підвищувати — ...

Довідка: властивий, обов'язковий, фахівець, вартість, зарозумілий, бажання, економія, дружний, удосконалювати, експеримент.

4. Перепишіть слова, групуючи їх за синонімічними рядами.

Рахування, агресивний, абсолютний, безпідставний, випадок, відмінність, цілковитий, різниця, лічба, випадковість,

експансіоністський, необґрунтований, пригода, відхилення, інтервенціоністський, лік, несхожість, загарбницький, недоказовий, всеосяжний, всеохоплюючий, голослівний, несхожість, інцидент, завойовницький, числення, завойовний, лічення, подія, повний, невмотивований, тотальний, неаргументований.

5. Доберіть до прикметників синоніми, використовуючи слова з довідки. Складіть декілька речень, зміст яких має бути пов'язаний з професією менеджера.

Абстрактний підхід — ...

Ґрунтовні знання — ...

Відповідальний крок — ...

Благородна людина — ...

Глибокі думки — ...

Економна людина — ...

Надійний партнер — ...

Пильний погляд — ...

Постійне бажання — ...

Систематичний контроль — ...

Складна людина — ...

Довідка: уважний, глибокий, важливий, важкий, постійний, вірний, ошадливий, мудрий, порядний, незмінний, неконкретний.

6. Погрупуйте синоніми за розрядами (лексичні, стилістичні, абсолютні).

Здобуток — досягнення, завоювання; розуміти — осягати, метикувати; іти — ступати, прямувати; площа — майдан; процент — відсоток; стислий — короткий; аплодисменти — оплески; оскільки — тому що, через те що; шеф — керівник; століття — сторіччя; відомий — видатний; тільки — лише; атлет — силач; змагання — чемпіонат.

7. До слів доберіть синоніми, використовуючи слова з довідки. Підкресліть ті слова, які можуть уживатися в офіційно-діловому стилі.

Юрист, формально, екземпляр, інвентар, дикція, недолік, вигідний, мешкати, приголомшувати, інструкція, конфронтація, монумент, рівнозначний, адвокат, зустріч, кидати, гарантія, інцидент, ознаки, батьківщина.

Довідка: жити, побачення, запорука, симптоми, де-юре, жбурляти, захисник, правник, примірник, реманент, вада, зручний, вимова, вражати, пам'ятник, протистояння, пам'ятка, еквівалентний, випадок, вітчизна.

8. Перепишіть речення, підкресліть іншомовні слова та з'ясуйте доцільність заміни цих слів власне українськими синонімами.

1. Парламентська асамблея Ради Європи, що відбулася 25–29 січня 1999 року, розглянула проблему адаптування України до правових принципів. 2. Останнім часом активізувалися українсько-британські стосунки. 3. Відсутність власної держави, прогресуюча втрата національної еліти, церковний розкол, наростаюче закріпачення селянства не лише помітно гальмували в середині XVII ст. суспільний розвиток українського народу, а й робили цілком реальною загрозу втрати ним національної самобутності, асиміляції та зникнення. 4. Участь української сторони в міжнародній акції „Дзвони для собору Св. Мартіна” проходила під патронатом Президента України. 5. У Черкаському національному університеті імені Богдана Хмельницького було організовано презентацію нового посібника з історії України. 6. Форс-мажорні обставини стали причиною перенесення зустрічі між керманічами держав. 7. Систематичні пропуски занять, як правило, впливають на показники успішності та створюють проблемні ситуації для байдужих студентів.

9. Встановіть синонімічну відповідність між словами та словосполученнями із першої та другої колонок.

Приходити до висновку	Згідно з
Ознайомитися	Надмір
Знаходити прискорення	Зауважити

Не можна	Благодійність
З огляду на викладене	Обчислювати прискорення
Дійти взаєморозуміння	Робити висновок
Зробити зауваження	Здійснити знайомство
Доброчинність	Порозумітися
Надлишок	Зважаючи на викладене
Відповідно до	Неможливо

10. Слова погрупуйте в синонімічні ряди та запишіть. У кожному ряду підкресліть опорне слово.

Змагання, енергійний, силач, ввічливий, правдивий, небокрай, з'являтися, веселий, виднокруг, рухливий, виникати, чемний, горизонт, істинний, гречний, чемпіонат, богатир, овид, жвавий, непідробний, мажорний, небосхил, життєрадісний, турнір, утворюватися, бадьорий, справжній, раунд, здоровило.

11. З'ясуйте лексичне значення паронімів. Із декількома з них складіть речення.

Корінний – докорінний; коректувати – коригувати; лавровий – лаврський; листопадний – листопадовий; лікарський – лікарняний; комфортабельний – комфортний; натуралістичний – натуралістський; музикальний – музичний; ополонка – ополоник; особовий – особистий; пам'ятник – пам'ятка; погідний – погодний; дипломант – дипломник; упроваджувати – запроваджувати .

12. Замініть визначення словами-паронімами. Користуйтеся довідкою.

1. а) Найважливіший, вирішальний, остаточний, головний; б) який стосується генерала, належний, властивий

йому. 2. а) Який сильно звучить, якого добре чути тощо; б) який має сильний, дзвінкий голос; дзвінкий, гучний. 3. а) Відчувати перевагу в чомусь над кимсь, пишатися; б) бути гордим, вихвалитися, гордитися, з погордою ставитися до інших. 4. а) Агресивний рух епохи Відродження; б) Властивість гуманного. 5. а) Призначений для оздоблення, прикрашання; б) який стосується декоратора, належний йому. 6. а) Який міститься, живе, здійснюється за рубежем; б) який стосується закордону. 7. а) Наповнений інформацією, відомостями; б) який містить, опрацьовує, видає інформацію. 8. а) Той, кого намічено для обрання, призначення або прийому кудись; учений ступінь; б) особа, названа або висунута як кандидат; право або можливість для когось виступати як кандидат. 9. а) Який стосується комунікації — шляхів сполучення, транспорту; б) який стосується комунікації як спілкування, інформації. 10. а) Який дає добрі наслідки, користь; який використовується за певним призначенням; б) який прагне власної вигоди, наживи; який ґрунтується на користі.

Довідка: гордувати/гордитися; гуманність/гуманізм; генеральний/генеральський; закордонний/зарубіжний; інформаційний/інформативний; корисливий/корисний; декоративний/декораторський; кандидатура/кандидат; голосистий/голосний, комунікативний/комунікаційний.

13. Визначте помилки у словосполученнях у використанні паронімів. Виправте їх і запишіть правильний варіант.

Бавовникова фабрика, бавовняне поле; олійна барва, симфонія фарб; бджолиний рій, бджільницькі крила; больова рана, болісний удар, болючий зуб; болотна вода, болотисте поле, болотяна трава; будинок посольства, будівля книги; відділ міліції, відділення кадрів; військовий потенціал, воєнний оркестр; вітамінний мед, вітамінізована продукція; гармонічний голос, гармонійний слух.

14. Розподіліть слова на дві колонки: 1) синонімічні пари; 2) паронімічні пари.

Аргументувати/аргументація; апостроф/апострофа;
асиміляційний/асимілятивний; батьківщина/рідний край;
бавовна/бавовник; базар/ринок; птах/птиця; банкет/бенкет;
верес/вереск; бережливий/бережний; вимикач/вмикач;
друк/преса; екзальтація/збудження; дельфінарій/дельфіній;
декоративний/декораційний; кабінетний/кабінетський;
комунікативний/комунікабельний; звичайний/звичний;
діалект/говірка; жирний/жировий.

15. Користуючись словником паронімів української мови, поясніть значення близьких за звучанням слів.

Фанатичний, фантастичний; світило, світоч; розумний, розумовий; міфічний, міфологічний; ефективний, ефектний; дружний, дружній; досвідчений, освічений; громадський, громадянський.

16. Запишіть на місцях пропусків у реченнях один із наведених синонімів або паронімів.

1. У виконанні цього завдання активну участь повинні ... всі члени колективу (брати, прийняти, взяти).
2. Лекція була цікавою, і всі присутні ... її до кінця (вислухати, заслухати, прослухати).
3. Слід ... темпи виробництва продукції (підвищити, збільшити, підняти).
4. Згідно з договором ви повинні ... за навчання до початку наступного семестру (заплатити, сплатити, оплатити).
5. Керуючись наказом № 56 від 15.10.08, комісія ... перевірку наявності будівельних матеріалів на складі (здійснити, зробити).
6. Просимо ... нам інформацію про зміни умов договору (вислати, прислати, надіслати, послати).
7. Нарешті ми ... будівництво головного корпусу університету (завершити, закінчити).
8. Було вирішено ... курси для поглибленого вивчення української мови (утворити, створити).

17. Перепишіть речення, вибравши з дужок правильний варіант слова.

1. В акціонерному товаристві посада голови (виборна, виборча). 2. Злочин було скоєно у стані (ефекту, афекту). 3. Студенти нашої групи охоче виконували (громадянські, громадські) доручення. 4. Мій товариш працює в страховій (компанії, кампанії). 5. Ця земельна (дільниця, ділянка) передана у власність громадянам. 6. Ми повинні дотримуватися не лише правил, але й знати (виключення, винятки) з них. 7. Після перемоги над фашистськими загарбниками цю людину (ославлювали, уславлювали) всі селяни. 8. Для проведення перевірки було створено (авторитарну, авторитетну) комісію. 9. У столиці України дуже багато (пам'ятників, пам'яток) архітектури. 10. Рятувальниками було запропоновано (виключити, вимкнути) двигун.

18. Перекладіть словосполучення українською мовою, поясніть відмінності вживання паронімів в українській та російській мовах.

1. Отношение к судебному делу — гражданско-правовые отношения — взаимоотношения; перевод в другую местность — перевод с русского языка — денежный перевод; определение меры наказания — кассационное определение — определение (как термин); осведомлять подзащитного — осведомляться (справляться) о чем-либо; военная кафедра — военный конфликт — воинские почести; документы в личном деле — личные привязанности.

19. Виправте помилки, допущені внаслідок сплутування паронімів.

1. Цей університет був оснований у 1948 році й дав країні понад 200 докторів наук та близько 300 кандидатів наук. 2. У день виборів на виборній ділянці було досить людяно. 3. Показником успіхів наших студентів стала відмінно складена сесія. 4. На засіданні кафедри Степаненкові Віталію Сергійовичу було вручено вітальну адресу з нагоди ювілею. 5. На думку фахівців, цей метод дуже ефектний. 6. Під час

проведення судово-медичної експертизи є досить важливим встановлення степеня і виду отруєння. 7. Досить часто процес у справах про стягнення недоїмок і штрафів навмисне затягується, тому в нагоді стає досвід попередніх поколінь.

20. Доберіть до слів-паронімів синоніми, складіть з ними речення.

Авторитарний — авторитетний, гармонійний — гармонічний, фамільний — фамільярний, виборний — виборчий, вдача — удача, відносини — відношення, привітальний — привітний, настійливий — настійний, розбещений — розпещений, здатний — здібний, економний — економічний, тактовний — тактичний, таємний — таємничий.

21. Поясніть лексичне значення фразеологізмів. Складіть речення з фразеологізмами (на вибір).

В один голос, наживати п'ятами, як дві краплі води, бабине літо, повісити носа, аби день до вечора, крокодилячі сльози, берегти як зіницю ока, без року тиждень, бути на сьомому небі, біла ворона, битися об заклад, грати роль, мати значення, зелена вулиця, водою не розіллеш, зарубати на носі, гедзь кусає, грати (ламати) комедію, гратися з вогнем, давати по шапці, кидати якоря, пальця в рот не клади, клепати язиком, кований на всі чотири ноги, ламати списи, погано лежить, лити воду, не лишилося каменя на камені, мазати медом по губах, набити оскому, оббивати пороги, підносити на блюдечку, по своєму пір'ю, плавати мілко, показати пазурі, придавити комара, протерти з пісочком, пускати ману, рвати вудила, підбитий риб'ячим пухом, розпустити пір'я, сидіти на шії, підводна течія, укоротити язика, шитий білими нитками, зязк свербить.

22. Знайдіть українські відповідники до російських фразеологізмів.

Бабьи сказки, белыми нитками шито, важная шишка, вогнать в краску, гроша ломаного не стоит, длинный рубль, крутиться как белка в колесе, лыка не вяжет, не видеть

дальше свого носа, плакати в три ручья, бити баклуши, камінь преткновения, ні к селу ні к городу, с глазу на глаз, с глаз долой із серця вон, рука даючого не оскудеєт, де багато слів, там мало діла, на всякий випадок, старий друг краще нових двох, бабка надвоє гадала, два сапога пара.

23. Розподіліть фразеологізми за стилями мовлення, у яких вони можуть вживатися.

На адресу, вивести на орбіту, закладати основу, очна ставка, сфера визначення, лакмусовий папір, провести паралель, стати на фініш, від'ємний знак, згідно із законом, бути в нокауті, перевести мову, сіли за стіл переговорів, стояти рангом вище, мати рацію, дати реванш, побити рекорд, зняти з порядку денного, дійсний спосіб, рівнобедрений трикутник, прийняти рішення, взяти до уваги, оголосити догану, єнотовидний собака, ланцюгова реакція, вийти на фінішну пряму, передати естафету, абсолютний нуль, вийти в тираж, хід конем, гра за правилами.

24. Випишіть нормативні варіанти стійких словосполучень, часто вживаних у професійному мовленні.

Брати участь, розділяти думки, складати іспити, користуватися авторитетом, продовжити контракт, дотримуватися правил, договірні обов'язки, об'єм виробництва, підводити підсумки, взяти до уваги, мати за мету, рахувати за необхідне, вступити в переговори, приймати участь, поділяти думки, здавати іспити, мати авторитет, продовжити контракт, дотримувати правил, договірні зобов'язання, обсяг виробництва, підбивати підсумки, прийняти до уваги, мати на меті, вважати за необхідне, розпочати переговори.

25. Стійкі словосполучення (термінологічні, офіційно-ділові і фразеологічні) розподіліть відповідно до класифікації.

Поточний рахунок, доводити до відома, пропускати повз вуха, брати участь, точити яси, орендна плата, додана вартість, узяти верх, вжити термінових заходів, штрафні санкції,

дебіторська заборгованість, згідно з графіком, пекти раки, наріжний камінь, піймати облизня, мати на меті, розрахунковий рахунок, трудові спори, довготерміновий кредит, содом і гоморра, внести пропозицію, мати авторитет.

26. Утворіть стійкі словосполучення, дібравши до дієслів потрібні іменники. Користуйтеся довідкою.

Докласти, ставити, взяти, приділяти, навести, поділяти, завдати, доходити, брати, підбивати, надавати, складати, надсилати, мати, укладати.

Довідка: участь, висновок, іспит, договір, запитання, перевага, приклад, увага, зусилля, слово, лист, підсумки, думка, нагода, шкода.

27. Перекладіть стійкі словосполучення українською мовою.

Ввиду того, что; согласно инструкции; в связи с изложенным; в соответствии с графиком; довести к сведению; должен соответствовать; надлежащее исполнение; направление деятельности; немедленно известить; несвоевременное исполнение; нести ответственность; окончательное решение; о нижеследующем; подвести итоги; по согласию; по этому договору; с согласия; является неотъемлемой частью; в порядке вещей; повестка дня; сойти на нет; будьте любезны; нанести удар; потерпеть поражение; занять первое место; верный проигрыш; сбиваться с толку; значительное большинство; брать (одержать) верх; одним махом; указанное время; вниз головой; переводит дыхание; ехать рысью; как можно быстрее; приобрести известность; задачи механики; сводиться к движению; вокруг некоторого центра; материальная точка; центр выделен тем...; направлены к центру; центральные силы; пример движения; движение планет вокруг Солнца; изучение движения; под действием сил; механический вращательный момент.

28. Запишіть слова-синоніми до стійких словосполучень.

На лопатки покласти, носом рибу вудити, їздити верхи, скрутити в'язи, зловити на гачок, метати іскри, ловити рибу в каламутній воді, на кулачки битися, птах високого польоту, брати за душу, ловити гав, відбитися від рук, хоч у око стрель, кіт наплакав, на сьомому небі, пройти крізь вогонь і воду, давати березової каші, обливатися потом, одним миром мазані, купатися в золоті, нога за ногою, не бачити смаленої сови, дерти кирпу, як на пожар, як чорна хмара, попасти в тенета, хоч свічки ліпи.

29. Запишіть фразеологізми у три колонки: 1) іменні, 2) дієслівні, 3) прислівникові.

Гра з вогнем, смертельний бій, переймати естафету, хоч греблю гати, обігати очима, холодний прийом, втрачати форму, хоч у воду стрибай, перша ракетка, гонки за лідером, метати іскри, держати першість, олімпійський спокій, мов по команді, натискати на всі педалі, як з гори бігти, китайські церемонії, хоч гопки скачи, покласти на обидві лопатки, стиль гри, прохід під кільце, взяти висоту.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 5

Тема: Образність і виразність мови

Найбільше й найдорожче добро в кожного народу – це його мова, ота жива схованка людського духу, його багата скарбниця, у яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, розум, досвід, почування (Панас Мирний).

Контрольні питання:

1. Визначення поняття образності й виразності мови.
2. Метафоризація як один із найбільш поширених прийомів створення образності.
3. Використання в текстах різнотипних порівнянь і епітетів.
4. Уживання в художній літературі метонімії та синекдохи, їх функції.
5. Алгоритм, антитеза, перифрази, евфемізми в текстах.
6. Мовні засоби створення урочистості та іронічного колориту.

Основна література

1. Бибик С. П., Єрмоленко С. Я., Пустовіт Л. О. Словник епітетів української мови. Київ : Довіра, 1998. 431 с.
2. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Вища шк., 1985. 360 с.
3. Бибик С. П., Єрмоленко С. Я., Тодор О. Г. Українська мова : короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів ; за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ : Либідь, 2001. 224 с.
4. Коломієць М. П., Регушевський Є. С. Короткий словник перифраз. Київ : Рад. шк., 1985. 152 с.
5. Коломієць М. П., Регушевський Є. С. Словник фразеологічних синонімів. Київ : Рад. шк., 1988. 200 с.
6. Літературознавчий словник-довідник / Гром'як Р. Т. та ін. Київ : ВЦ „Академія”, 1997. 752 с.
7. Лесин В., Пулинець О. Словник літературознавчих термінів. Київ : Рад. шк., 1971. 234 с.

Додаткова література

1. Андрейченко О. Вибори вчора, сьогодні, завжди (метафора на позначення поняття „вибори” у мові сучасних ЗМІ). *Культура слова*. 2010. Вип. 72. С. 107 – 112.
2. Бибик С. Концепт „ярмарок” в українській сміховій культурі. *Культура слова*. 2019. Вип. 2 (91). С. 87–103.
3. Братусь М. Епітетні словосполучення як характеристика стану людини (за прозовими творами Івана Багряного). *Культура слова*. 2000. Вип. 53. С. 99 – 102.
4. Бурляй Н. Г. Прислівники у ролі епітетів. *Культура слова*. 1985. Вип. 25.
5. Віват Г. Сакральні числа та геометричні фігури як образні засоби (за творчістю Василя Стуса). *Дивослово*. 2006. № 7.
6. Висоцька З. „Моя любове, я перед тобою...” (словесний образ любові у поезії Ліни Костенко). *Культура слова*. 2020. Вип. 1 (92). С. 101–113.
7. Вознюк Т. Граматичні групи авторських метафор (на прикладі поезій Володимира Базилевського та Петра Перебийноса). *Дивослово*. 2010. № 9.
8. Голоюх Л. Порівняння в романі Ліни Костенко „Маруся Чурай”. *Культура слова*. 2010. Вип. 73. С. 36–39.

9. Гоцул Л. В. Колористичні епітети в оповіданнях О. Кобилянської. *Культура слова*. 1990. Вип. 30.
10. Клещова О. Є. Метафори в публіцистичному доробку І. Багряного. *Вісник ЛДПУ*. 1998. № 9. С. 56–60.
11. Клещова О. Теорія перифрази і її використання в публіцистиці Івана Багряного. *Вісник ЛДПУ*. 1999. № 5. С. 113–122.
12. Клещова О. Заголовки-перифрази в публіцистичному доробку Івана Багряного. *Вісник ЛДПУ*. 1999. № 10. С. 75–80.
13. Клещова О. Є. Стилiстичне використання фразеологiчних одиниць у публіцистиці Івана Багряного. *Вісник ЛДПУ імені Тараса Шевченка*. 2000. № 4. С. 142–148.
14. Клещова О. Є. Максимально естетично наповнені мовні одиниці в публіцистиці Івана Багряного (образ України та лексико-семантичне поле „СРСР – тюрма народів”. *Вісник ЛДПУ ім. Тараса Шевченка*. 2001. № 3 (35). С. 166–172.
15. Клещова О. Є. Мовні засоби створення образу України в публіцистиці Івана Багряного. *Південний архiв. Фiлологiчнi науки* : зб. наук. праць. Херсон : Айлант, 2001. Вип. IX. С. 118–120.
16. Клещова О. Є. Публіцистичний стиль та його жанри й різновиди. *Матеріали по русско-славянському языкознанию* : міжнародний сб. науч. трудов. Вип. 26. Воронеж, 2003. С. 175 – 181.
17. Клещова О. Є. Кольороназви як засіб авторських оцінок у публіцистичних текстах І. Багряного. *Вісник ЛДПУ ім. Тараса Шевченка*. 2003. № 5. С. 234 – 239.
18. Клещова О. Є. Мотив „крилатості”, символічність образу крил (на матеріалі пісенних текстів гурту „LAMA” та поезії Ліни Костенко). *Zwiastowac. Nauki i praktyki* : Monografia pokonferencyjna „Science, Research, Development. Philology, sociology and culturology”. Baku 29.06.2018 – 30.06.2018. Warszawa : Wydawca : Sp. z o.o. „Diamond trading tour”, 2018. № 6. С. 19–26. URL: http://xn--e1aajfpcds8ay4h.com.ua/files/scientific_conference/78/78-05.pdf
19. Клещова О. Є. Мовна палітра сучасної української пісні (на матеріалі пісенних текстів Андрія Кузьменка). *Zwiastowac. Nauki i praktyki. Zbiór artykułów naukowych*. Warszawa :

Wydawca : Sp. z o.o. „Diamond trading tour”, 2017. S. 57–60.
URL: http://xn--e1aajfpcds8ay4h.com.ua/files/file/scientific_conference_62/62-5.pdf#PAGE=57

20. Клещова О. Є. Мовностилістичні особливості пісень українського гурту „Океан Ельзи”. *Лінгвістика* : збірник наукових праць. № 3 (30). Луганськ : ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. С. 122–129.
21. Клещова О. Є. Лінгвокультуреми у пісенному тексті Андрія Кузьменка „Львів то є Львів”. *Образне слово Луганицини* : матеріали XIII Всеукр. наук.-практ. конф. імені Віктора Ужченка. Вип. 13. Луганськ : ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2014. С. 152–159.
22. Клещова О. Є. Символіка образу КРИЛ у пісенних та поетичних текстах. *Образне слово Луганицини* : матеріали XVII Всеукр. наук.-практ. конф. імені Віктора Ужченка (20 квітня 2018 р., м. Старобільськ) до 80-річчя Луганської області / за заг. ред. проф. А. В. Нікітіної ; Держ. закл. „Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка”. Вип. 17. Старобільськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2018. С. 99–107.
23. Клещова О. Є. Авторські пісенні тексти Jerry Neil (як феномен сучасної талановитої молоді). *Філологія та лінгводидактика в умовах євроінтеграції: сьогодення і перспективи* : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (19–20 травня 2020 р.). Херсон, 2020. С. 65–72.
24. Кравець Л. „І десь над гранями свідомості є те, чого іще нема” (метафора Ліни Костенко). *Культура слова*. 2010. Вип. 73. С. 43–49.
25. Кравець Л. Метафора вітру в українській поезії ХХ ст. *Культура слова*. 2010. Вип. 72. С. 94–100.
26. Кравчук О. М. Лінгвістичний аналіз поезії Сергія Жадана „Музика, очерет...” *Образне слово Луганицини* : XVII Всеукр. наук.-практ. конф. імені Віктора Ужченка м. Старобільськ) / за заг. ред. проф. А.В.Нікітіної ; Держ. закл. „Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка”. Вип. 17. Старобільськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2018. С. 117–120.

27. Кравчук О. М. Мовні особливості уривка з оповідання Б. Грінченка „Украла” *Образне слово Луганщини* : XVIII Всеукр. наук.-практ. конф. імені Віктора Ужченка (15 травня 2019 р., м. Старобільськ) до 80-річчя присвоєння імені Тараса Шевченка Луганському національному університету / за заг. ред. проф. А.В.Нікітіної ; Держ. закл. „Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка”. Вип. 18. Старобільськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2019. С. 197–200.
28. Могильницька Г. Розрізняймо порівняння, порівняльні звороти і підрядні речення з порівняльним змістом. *Дивослово*. 2010. № 11.
29. Мойсієнко К. Перифраза в Шевченковому тексті. *Дивослово*. 1997. № 3.
30. Регушевський С. С. Перифрази в українській мові. *Укр. мова і л-ра в шк.* 1984. № 4.
31. Пилинський Л. М. Порівняння як засіб творення народнопісенного стилю. *Культура слова*. 1987. Вип. 32.
32. Сидоренко О. „Є слова, що білі-білі...” / епітет білий у Олександра Олесья. *Культура слова*. 1996. Вип. 48–49. С. 64–67.
33. Сидяченко Н. Крилаті метафори Станіслава Шевченка. *Культура слова*. 2000. Вип. 53. С. 93–98.
34. Сидяченко Н. Про особливості мовотворчості Ліни Костенко. *Культура слова*. 2010. Вип. 73. С. 64–68.
35. Харчук Р. Що таке метафора? *Дивослово*. 2010. № 4.
36. Шевченко Л. Ю. Роль метафори і метонімії у творенні фразеологічних одиниць. *Укр. мова і л-ра в шк.* 1995. № 10.
37. Шутова Л. І. Семантико-стилістична характеристика епітета в поезії В.Сосюри. *Вісник ЛДПУ*. 1998. № 9. С. 196–200.
38. Януш О. Евфемізми і мовна естетика. *Культура слова*. 1997. Вип. 50. С. 88–92.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: образність мови, виразність мови, метафоризація; виразне читання, епітет, порівняння, метафора, метонімія, синекдоха, алегорія, антитеза, перифрази, евфемізми.

Виразним називається мовлення, яке здатне збуджувати увагу, викликати цікавість людей до сказаного (чи написаного). Образність мовлення передбачає вживання слів і словосполучень у незвичному метафоричному значенні, що дає можливість образно, художньо відтворити дійсність.

Завдання для самостійної роботи:

1. Опрацювати рекомендовану літературу. Підготуватися до висвітлення контрольних питань.
2. Виписати визначення основних понять теми, навести приклади.
3. З текстів народних українських пісень дібрати приклади стійких епітетів, з текстів народних казок – метафор та алегорій. Пояснити їх стилістичні функції.
4. Із сучасних газет виписати 10 перифраз, які найчастіше використовуються журналістами, а з текстів художньої літератури – перифрази на позначення осіб.
5. Складіть художній опис зимового /літнього/ дня, використовуючи засоби образності /епітети, метафори, порівняння /.
6. Напишіть і виразно прочитайте:
  - а) вітання вчителів з нагоди дня народження;
  - б) розмову друзів по телефону;
  - в) двох сусідок у крамниці.
7. Перекладіть текст українською мовою. Доберіть відповідні тропи, щоб зберегти емоційно-ліричний настрій автора.

Идет человек по серебряно-зимнему лесу. Кругом сугробы, на деревьях тяжелые снеговые шапки. Но елки стоят прямо, сильные еловые лапы держат снег. А березки, прекрасные белые, согнулись дугой под тяжестью снега, уткнувшись головой в сугроб. Да так низко, что и не пройти, только заяц может

пробежать под ним. Так идет этот человек и освобождает одно дерево за другим. Это ходит по лесу со своей волшебной палкой писатель-ведун Михаил Михайлович Пришвин (Л.Воронкова).

8. Написати твір-мініатюру (у худ. стилі) про одну з рослин: „Чорнобривців насіяла мати”, „Стелися, барвінку”, „Рожі цвітуть край вікна”, „Маки червоні”, „Не ламай калину”, „Ой на городі верба рясна”, „Соняшник б'є у золоті литаври”.

Випишіть розповідь про обрану вами рослину з наукової літератури, зробіть висновок.

9. Підібрати з дужок лексичні ідентифікатори (відповідники) до наведених перифраз, пояснити функції перифраз, їх стилістичну маркованість.

Лісова принцеса. Любителі тихих світанків. Любителі дармової юшки. Другий хліб. Перлина Карибського моря. Машина клімату. Лижна Мекка. Конструктори зерна. Сталевий землекоп. Сонячний камінь. Інженери полів. Інженери людських душ. Нектар гір. Мандрівні Гомери. Українська Сапфо. Біле золото. Зелене золото. Чорне золото. Легені планети. Зелений цех.

(Рибалки. Агрономи. Маруся Чурай. Буритин. Кобзарі. Ліс. Ліси. Письменники. Косуля. Картопля. Браконьєри. Арктика. Екскаватор. Куба. Селекціонери. Бавовна. Вугілля. Ворохта. Мед).

10. До кожного слова доберіть синонімічний ряд. Поясніть стилістичне використання слів-синонімів.

Повага – ..., виручити – ..., необхідний – ..., інтрига – ..., демагогія – ..., багрянний – ..., безлюддя – ..., істинний – ..., анонсувати – ..., сумний – ..., думати – ..., добрий – ..., горе – ..., недотепний – ..., проникливий – ..., тривога – ..., шелест – ..., доречний – ..., перемагати – ..., скаржитися – ...

11. Опишіть свій найяскравіший дитячий спогад, використовуйте якомога більше засобів образності.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 6–7

Тема: *Морфологічні норми й поширені відхилення від них*

Як про духовну зрілість окремої особи, так і про зрілість цілого народу судять найперше з культури його літературної мови (І.Огієнко).

Контрольні питання:

1. Морфологічні норми в професійному мовленні.
2. Відмінювання іменників, числівників, займенників.
3. Використання повних та коротких форм прикметників, синтетичних та аналітичних форм вищого й найвищого ступенів порівняння якісних прикметників.
4. Уживання активних і пасивних дієприкметників в українській мові.
5. Синонімія дієприкметникових та дієприслівникових зворотів і підрядних речень.
6. Норми вживання числівників у фаховому мовленні.
7. Літературне вживання дієслів.

Основна література

1. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення. Львів : Світ, 1990. 232 с.
2. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови : навч. посіб. Львів : Світ, 2003. 432 с.
3. Венжинович Н. Ф. Сучасна українська літературна мова : навч. посіб. для студентів вузів. Вид. 3-є, випр. і допов. Київ : Знання, 2008. 304 с.
4. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності : стилістика та культура мови. Київ : Довіра, 1999. 431 с.
5. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика : пробний підруч. для гімназій гуманіт. профілю. Київ : Вежа, 1994. 240 с.
6. Пономарів О. Д. Культура слова : мовностилістичні поради : навч. посіб. Київ : Либідь, 1999. 240 с.

7. Сербенська О. А. Культура усного мовлення. Практикум : навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 216 с.
8. Сучасна українська літературна мова : підручник для студентів вузів ; за ред. М. Я. Плющ. Вид. 7-е, стер. Київ : Вища шк., 2009. 430 с.
9. Українська мова. Енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови : В. В. Русанівський та ін. Вид. 2-ге, випр. і допов. Київ : Вид-во „Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2004. 820 с.
10. Ющук І. П. Українська мова : підручник для студентів вузів. Київ : Либідь, 2004. 640 с.

Додаткова література

1. Акуленко В. Сучасна лінгвістична наука та деякі завдання культури українського мовлення. *Культура слова*. 2000. Вип. 53. С. 43–52.
2. Бацевич Ф. Комунікативні особливості вигука **ну** в сучасному українському мовленні. *Дивослово*. 2008. № 6. С. 31–33.
3. Дільна О. „Такі свої чужіші чужини” (виражальні можливості морфологічних категорій у романі Ліни Костенко „Берестечко” *Культура слова*. 2020. Вип. 1 (92). С. 230–241.
4. Задорожний В. Як сталося, що українці встигають поспівати. *Культура слова*. 2003. Вип. 63. С. 93–97.
5. Клещова О. Кличний відмінок іменників. *Образне слово Луганщини* : м-ли V Регіон. наук-практ конф. Вип. 5. Луганськ : Альма-матер, 2006. С. 73–75.
6. Клещова О. Українська палітра звертання „мамо”. *Слобожанська бесіда* : м-ли міжнар. наук.-практ. конф. Вип. III. Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2009. С. 98–100.
7. Клещова О. Типові відхилення від норми в сучасному українському мовленні. *Образне слово Луганщини* : м-ли IX Регіон. наук-практ. конф. з укр. мови. Вип. 9. Луганськ : ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2010. С. 127–130.
8. Матвіяс І. Іменникові варіанти в українській мові. *Культура слова*. 2003. Вип. 63. С. 73–80.

9. Мейзерська І. До питання про нормативне вживання складених приєдників у сучасній українській мові. *Культура слова*. 2010. Вип. 73. С. 133–137.
10. Співак О. Про керування дієслів. *Культура слова*. 1997. Вип. 50. С. 92 – 95.
11. Сучасна українська літературна мова : підруч. для студ. філол. спец. вузів / А. П. Грищенко та ін.; за ред. А. П. Грищенка. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Київ : Вища шк., 1997. 493 с.
12. Сучасна українська літературна мова : морфологія ; за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1973. 583 с.
13. Шевчук Н. Граматичні особливості об'єкта при дієсловах на позначення творення. *Культура слова*. 2010. Вип. 72. С. 126 – 132.
14. Юносова В. Кличний відмінок іменників чоловічого роду II відміни в сучасній українській мові. *Дивослово*. 2008. № 4, 5.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: мовна норма, повні та короткі прикметники, активні й пасивні дієприкметники, кількісні й порядкові числівники, складні й складені числівники.

Мовна норма – це сукупність загальноприйнятих у суспільно-мовленнєвій практиці правил, якими користуються мовці в усному й писемному мовленні.

Повні (членні) прикметники – це прикметники, які вживаються в усіх стилях і жанрах сучасної української мови й мають у всіх відмінкових формах закінчення.

Короткі (нечленні) прикметники – це прикметники без закінчення, які вживаються лише у формі називного відмінка однини чоловічого роду.

Складені числівники – числівники, до складу яких входить два й більше слів.

Активні дієприкметники виражають ознаку діючого предмета й виступають у формах теперішнього й минулого часу.

Кількісні числівники означають абстрактно-математичну кількість або кількість предметів при лічбі.

Завдання для самостійної роботи:

1. Опрацювати рекомендовану літературу. Підготуватися до висвітлення контрольних питань.

2. Поставте іменники у формі місцевого відмінка однини, укажіть варіанти. З'ясуйте, чи змінюється форма при використанні різних прийменників (*в, на, по, при*).

Проект, бік, будинок, документ, край, селище, місто, море, стіл, пальто, журнал, адреса, сусід, доповідь, вікно, конференція, річка, серце, факультет, університет, довідник, службовець, протокол, інструкція, положення, установа, статут, звіт, контроль, мета, гриф, діяльність, ліквідація, апарат.

3. Утворіть, де можливо, від форм однини іменників множинні форми.

Політика, глибина, біль, нежить, реакція, згода, земля, асфальт, шлях, співробітництво, дисципліна, погляд, вогонь, ватра, освіта, центр, поезія, якість, покіс, здібність, нахил, хід, відпочинок, допомога, бавовна, століття, бюлетень, інформація, конституція, інструмент, цвіт, радість, страх, хвилювання, вистава, час, малюнок, музей, турбота, газон, жир, оксамит, асортимент, читач, покриття.

4. Провідмініайте прізвища, імена, по батькові.

Наталя Миколаївна, Тетяна Володимирівна, Олесь Петрович Боженко, Ілля Васильович Нестеренко, Микола Дерійко, Олег Ернестович Поташ, Любов Сергіївна Балануха, Андрій Вікторович Вереміїв, Галина Василівна, Анатолій Іванович, Юрій Пантелеймонович, Марія Фролівна, Тарас Лаврентійович, Ігор Дмитрович

5. Утворіть усі форми ступенів порівняння прикметників.

Гарячий, близький, гарний, демократичний, дужий, радісний, успішний, крилатий, тонкий, блакитний, дешевий, теплий, спокійний, вишуканий, серйозний, розкішний, ошатний, легковажний, головний, коштовний, синій, темний, солодкий, активний, прибутковий.

6. Поставте слова у формі орудного відмінка однини, правопис поясніть.

Височінь, вісь, вість, галузь, доповідь, жовч, загибель, любов, мідь, подорож, промисловість, радість, тінь, черствість, цілісність, якість.

7. Поставте слова у формі родового відмінка однини і погрупуйте за двома колонками:

1) із закінченнями *-а, -я*;

2) із закінченнями *-у, -ю*.

I. Ансамбль, апарат, барельєф, батальйон, вид, віск, гвинт, город, долар, мед, міст, замок, землетрус, іменник, іменинник, інструмент, інтерес, карниз, коридор, магазин, малюнок, мільйон, настрій, ніж, овес, оратор, оркестр, понеділок, півень, пісок, принцип, рис, ритм, сад, синтаксис, спорт, текст, учитель, хлопець, хор, футбол.

II. Андрій, Байкал, Берлін, Богдан, Вашингтон (штат), Відень, Вовк (прізвище), Воронеж, Донець, Дунай, Єгипет, Ірак, Іртиш, Казахстан, Каїр, Київ, Китай, Миргород, Мороз (прізвище), Нью-Йорк (місто), Париж, Санкт-Петербург, Тетерів, Харків, Остап.

8. Від поданих прикметників утворіть вищий і найвищий ступені порівняння.

Авторитетний, активний, багатий, бадьорий, високий, вірний, вразливий, грубий, густий, дешевий, довгий, дрібний, люб'язний, малий, міцний, ніжний, обдарований, радісний, розумний, тихий, урочистий, цікавий, чистий, широкий, щасливий, яскравий.

9. Випишіть словосполучення, у яких правильно утворено форму родового відмінка в іменниках чоловічого роду.

Відкриття рахунку — відкриття рахунка; до акту додається — до акта додається; вручення диплому — вручення диплома; пам'ятного знаку — пам'ятного знака; до призначеного

терміну — до призначеного терміна; структурного підрозділу — структурного підрозділа; переїхати до Нового Бугу — переїхати до Нового Буга; направити до Львова — направити до Львова; політичного блока — політичного блоку; незаперечного факту — незаперечного факта; працівники апарату — працівники апарата; важливого об'єкта — важливого об'єкту; своєчасного контролю — своєчасного контролю; ділового папера — ділового паперу.

10. Утворіть від поданих дієслів (де це можливо) усі можливі форми дієприкметників.

Цікавитися, говорити, співати, бігати, стрибати, білити, червоніти, встигати, терпіти, довіряти, виконувати, писати, усміхатися, висунути, заганяти, допомагати, реалізовувати, зберігати, планувати, гріти, сідати, дякувати, повідомляти, вишивати, звертатися, вживати, звільнити, споживати, їсти.

11. Уважно прочитайте текст, перепишіть. Виберіть правильні граматичні форми прикметників, подані в дужках.

Ринкова економіка є (більш складнішою, більш складною) й (більш вимогливішою, більш вимогливою), ніж адміністративна. За умов вільного потоку капіталу, ресурсів, ноу-хау і сучасної продукції більшості наших підприємств із (застарівшими, застарілими) системами управління, технологіями, товарами на ринку робити нічого. Тому керівникам у (самі короткі, найкоротші) строки треба буде пройти шлях через науку, практику до (найвищого, самого високого) мистецтва управління. Без опанування сучасної теорії та мистецтва менеджменту вітчизняними підприємствами не зупинити наростання (кризисних, кризових) процесів в Україні.

12. Доповніть речення необхідними дієсловами.

1. Юридичні сторони ... відповідальність згідно із законодавством. 2. Фахівець ... участь у виконанні взятих зобов'язань. 3. Матеріально відповідальна особа ... на себе відповідальність за збереження матеріальних цінностей. 4. Цей договір ... чинності з моменту його підписання.

5. Для проведення ревізії ... спеціальну комісію. 6. Доповідач ... чимало переконливих фактів. 7. Ми ... на вашу підтримку.

13. Перекладіть словосполучення українською мовою.

Исполняющий обязанности директора; нашумевшее дело; неосознаваемый поступок; штраф, взыскиваемый на месте; эксплуатируемый в течении длительного времени; функционирующий два месяца; присвоенный товар; привлеченный к ответственности; прерванный отпуск; потерпевший поражение; потребляемый населением; востребованная профессия; действующее законодательство; смягчающие обстоятельства; руководящий состав; занимаемая должность; недостающие документы.

14. До поданих іменників доберіть прикметники, узгоджуючи їх у роді, числі та відмінку.

Авеню, Ай-Петрі, конферансьє, ДАІ, цунамі, рефері, торнадо, торі, аташе, кюре, ДПА, міс, протезе, ЗМІ, альма-матер, поні, бандероль, дріб, путь, нежить, шампунь, покуть, ступінь, Сибір, біль, рукопис, ярмарок, криза, розкіш, тюль, барель, адрес, тунель, псалтир, папараці, МЗС, ЮНЕСКО.

15. Утворіть чоловічі та жіночі імена і по батькові від поданих імен. Поставте їх у кличному відмінку. Доберіть моделі офіційних звертань з цими іменами.

Взірець: Світлана, Іван – Світлано Іванівно.

Оксана, Петро; Марія, Володимир; Ігор, Степан; Олександра, Ігор; Михайло, Леонід; Євген, Ярослав; Валентина, Микола; Оксана, Григорій; Віталій, Іван; Олександр, Віктор; Леонід, Данило; Валерій, Андрій; Марія, Кузьма; Інна, Яків.

15. Перепишіть речення, займенники в дужках поставте в правильній формі.

(Наше) університет має (свій) базу відпочинку, оздоровчо-профілактичний санаторій. Експеримент (ваш) фірми не дав (жодний) результатів. Інформація – це відомості про (чому-небудь), стан і хід подій, нові відомості про навколишній світ, передані в часі й просторі. Інформація – це здобування чи передавання відомостей або (вони) різноманітностей; пізнання суті, що береться (ми) із зовнішнього світу. Інформація – це довільна фізична дія, яку супроводжує дія психічна, або процеси, у яких (їй) задіяна: передання, перетворення та збереження або спосіб і системи оброблення даних. Досить власникам японських мінікомп'ютерів потиснути руки або поплескати один одного по плечу – і (цих) комп'ютери обмінюються інформацією про імена (свій) власників, електронні адреси, номери телефонів тощо.

17. Утворіть словосполучення числівників з іменниками.

2 (завідувач); 4 (директор); 5 (секретар); 3,5 (грам); 6,8 (кілограм); 2,7 (тиждень); 7 (документ); 6,89 (тонна); 29 (підручник); 543 (метр); 68 (аркуш); 4 (відсоток); 2,4 (літр).

18. Перепишіть, замінивши цифри словами.

А) на 37 кілометрі; 12 класу; 37 учня; 69 дня; 36-го року; на 235 аркушах; у 567 документах; 894 сторінка; 13 жовтня 1978 року; 49-мільйонний народ; 120-тисячний дохід; 78-ма хвилина; у II половині XX століття; 45 місяць; 59 метр; зустрівся з 5 друзями; у 36 номері; на 27 га посаджено пшеницю; у 117 книгах; з 9 спроб; посаджено приблизно 500 дерев; згідно з наказом № 94; працювали приблизно 2,5 млн осіб; впроваджено в 138 ЗВО; на відстані 4-5 метрів;

б) до 376 додати 7; від 292 відняти 24; до 3624 додати 9; від 3 112 383 відняти 11; від 1632 відняти 4; скласти 23 з 2873; сума чисел дорівнює 203; визначити добуток від множення 535 на 7; скільки разів 8 міститься в 72; скільки разів 11 міститься в 187.

19. Складіть таблицю „Уживання відмінкових форм іменників у сполученні з числівниками (кількісними, збірними, дробовими)”. Доберіть власні приклади.

20. Перекладіть речення українською мовою. Поясніть уживання числівників.

1. Обычно продолжительность пребывания в гостях составляет 2 - 2,5 часа, когда приглашают к завтраку, обеду или на чашечку кофе, и 3 - 4 часа – к ужину. 2. Английская система расстановки посуды – линия рюмок образует тупой угол (более 90°) с краем стола. 3. Белое вино в бокал наливают на 3/4, а красное на 2/3 бокала. 4. Если фуршет происходит в зале или большой комнате, то столы ставят так, чтобы расстояние между столами и от столов до стен было не менее 1,5 м для свободного перемещения гостей (*Энциклопедия этикета*).

21. Випишіть словосполучення, у яких ужито числівники. Складіть з ними речення.

П'ять комбайнів, п'ятеро комбайнерів; десяток фірм, десятки господарств, десять бригад; два комплекси, другий комплекс; дванадцятигодинний робочий день; перша сотня; чотириповерховий будинок; п'ятирічний план; у двох школах, виконати вдвох, по друге липня, по-друге, троє практикантів;

22. Виберіть правильне словосполучення.

Приблизно сто виробів, біля ста виробів; половина працівників, одна друга працівників; троє фірм, троє установ, три фірми, три установи; два фахівця, два фахівці; чотири відсотка, чотири відсотки; п'ятдесятирічний стаж, п'ятидесятирічний стаж.

23. Відредагуйте речення, у яких порушено правила сполучення числівників з іменниками.

1. Зібрали всього по 23 центнера зернових з гектара. 2. За пару днів розпочнуться жнива. 3. Приблизно 1/3 студентів першого курсу поїхала на практику в ЗАТ „Ольвія”. 4. Одна друга випускників школи вступила до закладів вищої освіти.

5. Дирекція привітала всіх жінок з Восьмим березням.
6. Передбачається перевиконання плану у два з половиною рази.
7. За півтора роки ми досягли бажаних результатів.
8. Ювіляра привітали з шестидесятиріччям.

24. Перепишіть речення. Числа і скорочення запишіть словами, поставивши числівники в потрібному відмінку.

1. У людини більше 600 м'язів. 2. Глибина дихання в спортсменів у стані спокою становить від 700 до 800 мл, хвилинний об'єм дихання – від 6–8 л/хв. 3. Біологічна еволюція людини зупинилася на рівні кроманьйонської людини, яка жила понад 100 тисяч років тому до кам'яного віку. 4. Рекорд Черкащини на 10 000 м, установлений Іваном Єремійовичем Чернявським у 1955 році, досі не перевершений. 5. Дистанцію 110 м з бар'єрами спортсмен долає за 51–52 кроки. 6. Висококваліфікований бар'єрист може пробігти дистанцію за 49 бігових кроків, вигравши тим самим 0,15–0,18 с; для цього необхідно виконати 7 кроків бігу зі старту до першого бар'єра і подолати фінішні 14,02 м за 5 кроків. 7. Земля разом з іншими планетами рухається навколо Сонця; відстань її до Сонця змінюється від 147,1 млн кілометрів на початку січня до 152,1 млн кілометрів на початку липня.

25. Прочитайте хронологію винаходів, нормативно виголошуючи історичні дати.

3200 років до н. е. з'явилися найперші колісні візки.
Приблизно 450 років до н. е. з'явилися рахівниці на основі десяткової системи.

85 років до н. е. було застосовано водяні млини для помолу зерна на борошно.

Приблизно 1300 року з'явився перший механічний годинник, що рівномірно відраховував час.

Приблизно 1642 року Блез Паскаль винайшов першу механічну обчислювальну машинку.

1877 року Томас Едісон виготовив фонограф для запису звуку.

1994 року відкрито рух найдовшим підводним тунелем завдовжки 50 км, прокладеним під Ла-Маншем.

2001 року створено нове покоління атомних годинників, точність яких у 100 або навіть 1000 разів перевищує наявні аналоги.

26. Відредагуйте запропоновані речення.

1. Студенти один за другим залишили аудиторію. 2. Під час перегонів вони вийшли один на один, забувши, що колись разом здобували освіту й працювали на одному підприємстві. 3. Усі колеги вважали, що одне другому не заважає, і вони можуть продовжити проведення експерименту. 4. Наше видавництво може налагодити випуск трьохмовних словників. 5. Сьогодні колеги привітали пана Семенова М. С. із п'ятидесятиріччям. 6. У прес-конференції взяли участь двоє президентів. 7. Ректор виступив перед стами тисячами студентів. 8. Цими днями наше місто святкує восьмисотлітній ювілей.

27. Запишіть паралельні форми вживання прийменникових конструкцій.

Більш від норми — ...; про всякий (всяк) випадок — ...; відповідно до закону — ...; порівняно з минулим роком — ...; за браком доказів — ...; щодо кадрових питань — ...; з ініціативи керівника — ...; у звітний період — ...; з дня опублікування — ...; відпустка через хворобу — ...; від початку роботи — ...; з наказу директора — ...; на кінець року — ...; згідно зі штатним розписом — ...; за допомогою дослідів — ...; у зв'язку зі скороченням штатів — ...; під редакцією Іванчука — ...; після закінчення терміну — ....

28. Перепишіть речення, з'ясуйте смислові відношення, на які вказують прийменники.

1. Ця угода, щойно вона набере чинності, залишиться відкритою так довго, скільки буде потрібно для приєднання до неї інших країн світу. 2. Предметом дослідження історії

первісного суспільства є початковий період історії людства з часу виникнення самої людини і суспільства до створення перших політичних структур. 3. Повідомлення греко-римських авторів про Єгипет не завжди достовірні, тому ставитися до них потрібно критично. 4. Релігійне життя в Давньому Єгипті не було безхмарним, вільним від еретичних учень, навіть елементів релігійного скепсису. 5. Зміни, що відбулися в суспільному житті східних слов'ян у VI–IX ст., сприяли створенню фундаменту, на якому у IX ст. зросла могутня будова Давньоруської держави. 6. Наукове товариство імені Тараса Шевченка співпрацювало з Інститутом археології України для ретельнішого вивчення знахідок зарубинецької культури.

29. Відредагуйте словосполучення.

Працювати по сумісництву; посол по особливим дорученням; по способу утворення; по стану здоров'я; по власному бажанню; по старій звичці; по тарифу; по телеграфу; по тій причині, що...; по умові; по статуту; по запрошенню; по професії; працюю по гнучкому графіку; магазин по продажу молокопродуктів; проректор по навчальній роботі; екзамен по українській мові; зупинка по вимозі; некоректно по відношенню до мене; учитель по покликанню.

30. Перекладіть українською мовою іменники з прийменниками і складіть з ними речення.

По собственному желанию; по вине директора; комиссия по вопросам контроля; благодаря общим усилиям; в случае невыполнения; в противном случае; по истечении срока; согласно графика; принять во внимание; принять к сведению; в адрес дирекции; не по силам выполнение задания; прийти по делу; по поручению инспекции; по требованию комиссии; на следующий день; на протяжении дня; несмотря на трудности; оценить по достоинству; по возможности скорее; победа по преимуществу; не по адресу; по имеющимся сведениям; передвигаться по рингу; по настоянию; инструкция по использованию; по обоюдному согласию; по поручению; по усмотрению начальства; по

болезни; выслать по почте; по всем правилам; по истечении времени; работать по схеме; прийти по делу; не по силам.

31. Порівняйте вживання словосполучень із прийменником *по* в російській і українській мовах. Складіть з україномовними словосполученнями речення.

Комиссия по спорту — комісія зі спорту; лыжня по кругу — лижня колом; маневр передвижения по ковру — маневр пересування по килиму; лазанье по канату без помощи ног — лазіння по канату без допомоги ніг; мастер по шахматам — майстер із шахів; попасть по мячу головой — вдарити м'яч головою; передвижения по дну бассейна — пересування по дну басейну; перевес по количеству бросков — перевага за кількістю кидків.

32. Перекладіть речення українською мовою, зауваживши особливості перекладу прийменників.

1. Любовь к механике определила судьбу Джеймса Ватта. По наставлению руководства университета в Глазго Д. Ватту поручили отремонтировать модель паровой машины.

2. Кросс и велогонки по горным дорогам обычно проводят в сельской местности.

3. Виртуальная реальность – это способ иммитации мира с помощью видеоряда и звуков, воспроизводимых компьютером. Для компьютерных игр и прогулок по специальным тематическим паркам можно создать фантастический виртуальный мир.

4. Кроме нашей Галактики, есть еще много других галактик, рассыпанных по всей Вселенной.

5. Древние египтяне узнавали время по водяным часам.

6. В 1826 г. Г. Ом в работе „Определение закона, по которому металлы проводят электричество” сформулировал основной закон электрической цепи.

33. До поданих географічних назв додайте прикметник, узгодивши його в роді, числі й відмінку.

...Марокко, ... Конго, ...Тбілісі, ...Гаїті, ...Сочі, ... Онтаріо, ...
Осло, ... Замбезі, ...Колорадо, ...Капрі.

34. Запишіть подані іменники у формі родового відмінка однини. Поясніть закінчення.

Париж, Кривий Ріг, сир, текст, синтаксис, займенник, очерет, долар, мед, інститут, жанр, гопак, вальс, Дон, Донбас, край, роман, Роман, ганок, страх, портфель, барвінок, ситець, вогонь, футбол, конверт, Харків, коридор, мороз, борщ, ведмідь, хліб.

35. Наведені нижче іменники поставте в орудному відмінку однини та в родовому множини. Поясніть, чому не всі іменники мають форму множини. З'ясуйте лексичне значення виділених слів.

Подорож, зустріч, **нехворощ**, вість, радість, повість, **дерть**, ртуть, честь, повінь, мати, пам'ять, молодість, **теплінь**, **купіль**, скатерть, любов, ніч, мідь, бадьорість, жовч, сіль, вічність.

36. Перекладіть словосполучення, визначте рід іменників в обох мовах.

Умный человек, широкая степь, острая боль, горячий кофе, домашняя собака, распахнутая дверь, дальний путь, густая накипь, цыганский шатер, государственный филиал, белый тюль, увлекательное путешествие, черная вуаль.

39. З преси випишіть текст (100-120 слів), насичений числівниками. Перекладіть його українською мовою, записавши числівники словами. З'ясуйте особливості відмінювання числівників у російській та українській мовах.

38. Числівники два, три, чотири напишіть з поданими нижче іменниками.

Перехід, берег, мікрофон, стіл, день, центнер, птах, метр, аркуш, кілограм, місяць, кілометр, карбованець, гектар, відсоток, студент, явір, міліграм, дуб, диван, викладач, телефон, пенал.

39. Укажіть на неправильні форми числівників. Де можливо, назвіть паралельні форми.

П'ятьмастами, сорока одними, двадцятьма дев'ятьма, трьохсот двадцяти сімох, п'ятдесятьох, п'ятьох, чотирьохсот шестидесяти, сороками вісьма, семидесятитисячний, п'ятдесяти сьоми, восьмидесятий, шестистами, дев'яносто трьома, п'ятдесятьох шістьох, восьмисот трьох, п'ятдесятимільйонний.

40. Відредагуйте речення. Аргументуйте свою відповідь.

Моя сукня бордовіша за твою. Вітер сьогодні більш північніший. Цей хлопчина там самий активніший. Жінка чекала більш конкретнішої відповіді на своє питання. Вітчим став для неї самою близькою людиною. Сама найвища в світі трава – бамбук, деревоподібний злак. Він був більш вищий.

41. Провідмініяйте подані слова й словосполучення.

Ця каша, усе місто, чий куш, чийсь олівець, хто-небудь, ці коні, чие пальто, вона, чийсь діти, воно, моя пташка, кожний день.

42. Перекладіть словосполучення. Поясніть відмінності в написанні українських і російських слів.

Обслуживающий персонал, улыбающаяся девушка, треснувший кувшин, предупреждающая надпись, портящиеся продукты, бывший студент, маринованные огурцы, порывевшие листья, потерпевший аварию, квалифицированный врач, заочневшие руки, плывущий корабль, прислушиваясь к ответу, взлетая в облака, следующий через станцию поезд, следующие вопросы, соответствующий закону, следующий советам врача пациент, движущийся состав, окружающий мир, следующий абзац.

43. До поданих ненормативних дієприкметників доберіть нормативні. Складіть з ними речення.

Галопуючий, наступаючий, спонукаючий, вимірюючий, допомагаючий, виконуючий, інакодумаючий, потрясаючий, снідавший, писавший, починаючий, служачий, вступаючий, перемигший, засохший, помігший.

44. Від поданих прикметників, де це можливо, утворіть усі форми вищого та найвищого ступенів порівняння. З трьома утвореними прикметниками складіть речення.

Багатий, стрункий, гарний, вороний, лисий, відомий, великий, сліпий, легесенький, старезний, важкий, велетенський, активний, залізний, лисячий, маленький, ефективний, добрий, величезний, каштановий, пречудовий, високий, філологічний, сонячний, милий.

45. Напишіть Ваш улюблений кулінарний рецепт, записавши числівники словами.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 8

Тема: Синтаксичні норми й поширені відхилення від них

Чіткість мовлення, дохідливість висловлення, якість, прозорість думки великою мірою залежить від достатньої грамотної узгоджуваності слів, словосполучень і речень (А. Бортняк).

Контрольні питання:

1. Норми використання порядку слів у реченнях. Роль порядку слів у вираженні змісту речення.
2. Побудова простих речень, ускладнених однорідними й відокремленими членами речення, вставними словами й словосполученнями.
3. Синонімія сполучників і сполучних слів у складнопідрядних реченнях.
4. Уживання цитат та речень з прямою й непрямою мовою.

Основна література

1. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення. Львів : Світ, 1990. 232 с.
2. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови : навч. посіб. Львів : Світ, 2003. 432 с.
3. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності : стилістика та культура мови. Київ : Довіра, 1999. 431 с.

4. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика : пробний підруч. для гімназій гуманіт. профілю. Київ : Вежа, 1994. 240 с.
5. Пешак М. М. Комунікативний синтаксис. Київ : Довіра, 2000. 151 с.
6. Пономарів О. Д. Культура слова : мовностилістичні поради : навч. посіб. Київ : Либідь, 1999. 240 с.
7. Сербенська О. А. Культура усного мовлення : практикум : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 216 с.
8. Сучасна українська літературна мова : підручник для студентів вузів ; за ред. М. Я. Плющ. Вид. 7-е, стер. Київ : Вища шк., 2009. 430 с.
9. Українська мова. Енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови : В. В. Русанівський та ін. Вид. 2-ге, випр. і допов. Київ : Вид-во „Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2004. 820 с.
10. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. Київ : Наук. думка, 2019. 392 с.
11. Ющук І. П. Українська мова : підручник для студентів вузів. Київ : Либідь, 2004. 640 с.

Додаткова література

1. Дацюк І. І. Формування культури мовлення учнів під час вивчення теми „Речення зі звертаннями”. *Дивослово*. 1992. № 7 – 8.
2. Кващук А. Г. Формування культури мовлення учнів під час вивчення синтаксису складного речення. *Дивослово*. 1991. № 2.
3. Козловська Л. Експресивний синтаксис епічних творів М. Стельмаха. *Культура слова*. 1996. Вип. 48–49. С. 67–72.
4. Непийвода Н. Про національні особливості українського синтаксису. *Культура слова*. 1998. Вип. 51. С. 79–87.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: порядок слів, однорідні члени речення, відокремлені члени речення, пряма мова, непряма мова, сполучник, сполучне слово.

Порядок слів – це засіб вираження зв’язків між словами в реченні.

Однорідні члени речення – це члени речення, які виконують однакові синтаксичні функції й об'єднуються однаковими синтаксичними відношеннями до одного й того ж члена речення.

Відокремлені члени речення – це другорядні члени, виділені в реченні інтонаційно для посилення їх змісту і значення.

Пряма мова – це точно відтворений чужий вислів із збереженням його лексичних, синтаксичних та інтонаційних особливостей.

Непряма мова – це чуже мовлення, уведене автором розповіді в текст у формі з'ясувальної підрядної частини складнопідрядного речення.

Завдання для самостійної роботи:

1. Опрацювати рекомендовану літературу. Підготуватися до висвітлення контрольних питань.

2. Запишіть синтаксичні синоніми до словосполучень.

Взірець: вхід заборонено — вхід заборонений.

Роботу виконано; площу відреставровано; вхід заборонено; завдання вказано; думку висловлено; план перевиконано; рішення прийнято; техогляд пройдено; за дітьми доглянуто; уроки зроблено; район забудовано; звіт підготовлено; страву подано; борщ зварено; гостей запрошено; яблука продано; нараду проведено; виставку підготовлено; ухвалу скасовано.

3. Відредагуйте речення, у яких порушений порядок слів.

1. Наведені в цьому розділі, типові форми документів використовуватися можуть для укладання науково-технічної продукції. 2. За цим договором несе відповідальність за неналежне виконання обов'язків орендар. 3. Через свого представника з числа співавторів ознайомитися з усіма матеріалами мають право автори. 4. Сторони за взаємною згодою достроково мають право розірвати договір. 5. Під час перебування делегації з офіційним візитом неофіційні зустрічі організовують також. 6. За взаємною домовленістю

визначається місце і час проведення переговорів. 7. Якщо цього не вимагає ситуація, ділові листи не повинні бути надто довгими.

4. Уведіть у речення нормативний варіант фразеологічної сполуки.

Кидатися в очі (впадати в очі); день у день (з дня у день); ніякої поблажки не давати ледарям (ні в чому не потурати ледарям); спало на думку (прийшло в голову); збити з толку (збити з пантелику); як торішний сніг (як вчорашній сніг); на всі чотири дороги (на всі чотири сторони); хоч лобом в стіну вдаряться (хоч лобом в стіну битися); переливати з пустого в порожнє (переливати з пустого в пусте); пильнувати очима (нишпорити очима); ледве дихати (на ладан дихати).

5. Випишіть словосполучення, у яких слова пов'язані зв'язком узгодження. Вибір обгрунтуйте.

1. Американський і український славісти [Ю.Шевельов і Г.Півторак] займають спільну позицію щодо використання мовознавчих досліджень, підкреслюючи важливість матеріалів писемних пам'яток. 2. Принесена християнством візантійська перекладна література заклала перші підвалини для виникнення в Україні-Русі своєї оригінальної літератури. 3. Крім сюжетів, на становлення руської літератури й літературної мови помітний вплив справляли також багаті виражальні можливості старослов'янської мови і її лексичне багатство.

6. Відредагуйте речення.

1. По відношенню до всього сказаного я хочу сказати, що не треба вмішуватися в особові справи кожного з нас. 2. Думки майже всіх присутніх на засіданні співпали, обговорюючи проблему текучості кадрів. 3. По відзначенню цього свята серед міроприємств були слідуочі: конкурси, вікторини, виступи цікавих музикантів. 4. За порушення конфіденційності фізичними та юридичними особами сторони також несуть відповідальність. 5. Про готовність виготовлених

зразків виконавець зобов'язаний повідомити замовника в термін.

7. Назвіть типи синтаксичного зв'язку у виділених словосполученнях.

1. Г. Півторак стверджує, що **давньоруська мова і справді існувала**, але тільки на літературно-писемному рівні.

2. **Виникнення** руської оригінальної літератури київського періоду розпочалося з різноманітних за змістом і способом творення компіляцій: одні з них робилися на основі вже відомих творів, інші – під час перекладання з **грецьких оригіналів** шляхом **додавання сцен** та сюжетів з **інших книг** або своїх власних домислів (Г. Півторак).

3. Народ стояв купками і **гуторив усюди** на одну тему: цього дня мав приїхати до Нового Самбора **черемиський владика** Стецько Брилинський зі Спаського монастиря, куди він у той час, не почувавши себе безпечним **на владичому престолі** в Перемишлі, перебрався жити (А. Чайковський).

4. Саме за твори, що **увійшли до збірки** „Три літа”, Шевченка було покарано: за вироком, підписаним царем, **його відправили** з України **рядовим солдатом у казахські степи**, заборонивши писати і малювати (за книгою „Вічний як народ”).

5. **Виникнення письма** значною мірою вплинуло на подальший розвиток цивілізації, оскільки думки, які **раніше виражалися** за допомогою мови і **зберігалися лише в пам'яті**, стало можливим **зберігати довше** й надійніше в камені, на глиняній табличці, на пергаменті або папері (І. Томан).

8. Із пар слів утворіть прикметникові словосполучення.

Взірець: *бухгалтерія, облік – бухгалтерський облік.*

Економіка, ефект; економіка, становище; доба, приріст; оренда, підряд; земля, ділянка; село, господарство; управління, апарат; прибуток, господарство; аудитор, перевірка; тиждень, курси; відповідальність, керівник; альтернатива, варіант; стратегія, план; зміст, зв'язок; посада, інструкція.

9. Відредагуйте переклад синтаксичних конструкцій.

Предвзято относится — упереджено відноситися; в зависимости от форм собственности — у залежності від форм власності; получить лицензию — одержати ліцензію; предоставление аудиторских услуг — надання аудиторських послуг; соблюдать правила профессиональной этики — дотримуватися правил професіональної етики; являются юридическим лицом — являтися юридичною особою; на общественных началах — на суспільних началах; на основании действующего сертификата — на підставі діючого сертифікату; в случае выявления фактов хищения — у разі виявлення фактів розкрадання; со стороны клиента — зі сторони клієнта; при выполнении профессиональных обязанностей — виконуючи професійні обов'язки.

10. Визначте порядок слів у поетичному творі, обґрунтуйте свою відповідь.

В дитинстві що давно, давно колись
Я вибіг з хати в день майовий.
Шумів травною степ шовковий,
Сміявся день, пісні лились.
Весь божий світ сміявся, радів.
Раділо сонце, ниви, луки.
і я не виніс щастя-муки,
і розітнувся мій перший спів (О.Олесь).

11. Укажіть на недоліки в поданих реченнях. З'ясуйте причину їх виникнення. Виправте речення.

Фабрика освоїла випуск дитячого, жіночого та вовняного одягу. Око вабили блакитні ромашки, троянди, нарциси. Керівники делегації відвідали Женеву й Вашингтон, Великобританію й Китай. У наші дні п'єса „Наталка Полтавка” ставиться на багатьох сценах і театрах. На ці історичні події А. Називко відгукнувся новими поезіями, віршами, творами. У святковий вечір багато людей було на площах, бульварах,

вулицях, провулках. У магазин завезли молоко, картоплю, продукти. Бібліотека одержує газети, журнали, періодику.

12. Перекладіть подані вирази. Обґрунтуйте свій вибір.

Спеціаліст по мові, відпустка по хворобі, по святках, називати по прізвищі, іспит по логіці, по порученню друга, по замовленню, по закінченні школи, під редакцією, при будь-якій погоді, по моєму вині, завдяки чому, в час перерви, по обоєму згоді, купувати в кредит, на листівок дня, працювати по співробітничеству, по ініціативі, по вихідним дням, ательє по обслуговуванню фотолюбовників, скучати по дітям, по стану здоров'я, дежурний по поверсту, важливий по значенню, тоска по домі, послати по пошті, незвичайний по смаку.

13. Скласти п'ять речень (художній стиль) для змалювання природи, використовуючи відокремлені додатки.

14. Замініть сполучники й сполучні слова синонімами. Якого забарвлення набули речення?

Проміння проривається у воді, ніби чарівник сипле золотом. Хлопець побіг туди, звідки почувся голоси. Картина, котру побачив Олег, дуже вразила його. Сергій був з тих, що слова дотримується. Любив я дні, коли вдома збиралися гості. Вона швидко зашебетала, наче боялася, що її переб'ють.

15. З поданими словами придумайте речення, щоб у першому випадку вони виступали вставними словами, а в другому – членами речення.

Здається, нарешті, справді, навпаки, звичайно.

16. З наукової літератури або преси випишіть 5 цитат про культуру української мови.

17. Виправте (де це необхідно) речення з відокремленими обставинами, пригадавши правила про суб'єкт і предикат у таких реченнях.

Читаючи роман, серце наповнюється болем. Повернувшись зі школи, його радісно зустрів собака. Будучи перевірені часом, їх почуття стали міцнішими. Шукаючи того будинку, нас застала ніч. Пропустивши багато занять, нам не вдається так швидко наздогнати прогаяне. Змагаючись між собою, бригадам вдалося закінчити завдання достроково. Закінчивши інститут, він був сповнений бажання працювати. Розробляючи цей проєкт, мені було надано можливість попрацювати в лабораторії.

18. Напишіть прислів'я, поставивши на місці крапок розділові сполучники, де можна, вживайте синонімічні заміни.

- 1.... рада, ... не рада, гайда громада!
- 2.... дай, ... видеру.
3. ... pomoже, ... не pomoже, а ти дай, небоже.
4. ... зиск, ... сирота.
5. ... сядь та плач, ... стоячи кричи.
6. ... грай, ... гроші вертай.
7. ... сире, ... чорне, та все своє добре.

19. Визначте, у якому з речень допущено граматичну помилку, поясніть свій вибір.

1). Що вища культура народу, духовна та матеріальна, то вища й міцніша позиція його мови. 2). Відомо, що творча своєрідність художника найповніше виявляється в його книгах. 3). Коли маєш дар, успадкований від матері, від рідного народу, то обов'язок твій – народові його й повернути. 4). Остап Вишня палко захоплювався та змальовував на сторінках своїх творів дивовижну українську природу. 5). Коли заповіт Альфреда Нобеля оприлюднили, виникли найсуперечливіші чутки та судження.

20. Поясніть, у якому з речень не можна замінити дієприслівниковий зворот підрядною обставинною частиною.

А) Вийшовши з густого соснового лісу, ми побачили велике поле маків. Б) Євген Черниш сидів на траві оддалік, спершись

підборіддям на руки. В) Квіти згортали пелюстки, відчуваючи наближення нічної прохолоди. Г) Почувши про приїзд театру мініатюр, учні зібралися в актовому залі. Д) Працюючи в сучасних лабораторіях, потрібно мати глибокі знання.

21. Укажіть, яких відмінкових форм (у дужках напишіть відмінок) вимагають наведені слова; доберіть приклади, щоб утворились словосполучення.

Адекватно .., адресувати ..., апелювати ..., вибачити ..., вибачатися ..., вчитися ..., ґрунтуватися..., дякувати ..., завідувач ..., запобігати ..., захворіти ..., знущатися ..., оволодівати ..., одружуватися ..., оженитися ..., опановувати ..., основанийий ..., перепросити ..., піклуватися ..., потерпати ..., припуститися ..., присвятити ..., пробачити ..., свідомий ..., сміятися ..., страждати ..., телефонувати ..., турбуватися ..., уболівати ..., увімкнути ..., цуратися ..., чекати ..., щастити ...

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Заняття № 1

Тема: Основи культури української мови

Належна культура мовлення – це свідчення розвинутого інтелекту й високої загальної культури особистості. Тільки через високу культуру мовлення проявляються невичерпні потенції мови, гармонія її функцій (В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький).

Контрольні питання:

1. Культура мови як окрема лінгвістична дисципліна.
2. Предмет і завдання, значення курсу. Зв'язок з іншими науковими дисциплінами: сучасною українською літературною мовою, історією мови, стилістикою, виразним читанням, риторикою, психологією, педагогікою.
3. Культура мови і шкільний курс української мови.
4. Традиції українського красномовства. Вклад українських лінгвістів, визначних діячів літератури й культури в розробку теорії й практики культури мови.
5. Ораторське мистецтво і його місце в житті людини.

Література:

1. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо. Київ : Вид. дім „Academia”, 1991. 254 с.
2. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення. Львів : Світ, 1990. 232 с.
3. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови: навч. посіб. Львів : Світ, 2003. 432 с.
4. Барановська Л. Засвоєння студентами знань про вербальне спілкування. *Дивослово*. 2001. № 6.
5. Барановська Л. Сутність основних знань, умінь і навичок вербального спілкування. *Дивослово*. 2000. № 5.

6. Біляєв О. Культура мовлення вчителя-словесника. *Дивослово*. 1995. № 1.
7. Васильєв С. Сила і слабкість Цицерона. З історії ораторського мистецтва. *Трибуна лектора*. 1969. № 12.
8. Гриценко Т. Б. Українська мова та культура мовлення : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 536 с.
9. Жовтобрюх В. Ф., Муромцева О. Г. Культура мови вчителя : курс лекцій. Харків : Гриф, 1998. 208 с.
10. Іванишин В., Я. Радевич-Винницький Мова і нація. Дрогобич: Відродження, 1994. 218 с.
11. Капська А. Й., Сагач Г. М. З історії розвитку мистецтва красномовства. *Педагогіка й психологія*. 1995. № 2.
12. Карнегі Д. Як здобувати друзів і впливати на людей / пер. з англ. В. М. Грузина. Київ : Молодь, 1990. 168 с.
13. Клещова О. Є. І. Огієнко про культуру української літературної мови. *Вісник ЛДПУ ім. Т. Г. Шевченка*. 1997. № 5. С. 29 – 32.
14. Кочан І. М., Токарська А. С. Культура рідної мови : зб. вправ і завдань. Львів : Світ, 1996. 232 с.
15. Кравчук О. М., Клещова О. Є. Культура мовлення – одна з основних ознак справжнього українця. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 1998. № 4. С. 86 – 91.
16. Культура української мови : довідник / Єрмоленко С. Я. та ін.; за ред. В. М. Русанівського. Київ : Либідь, 1990. 304 с.
17. Марун М. Чи є тотожними поняття мова і мовлення / *Дивослово*. 1999. № 6.
18. Мацько Л. І., Кравець Л. В. Культура української фахової мови : навч. посіб. Київ : ВЦ „Академія”, 2007. 360 с.
19. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика : пробний підруч. для гімназій гуманіт. профілю. Київ : Вежа, 1994. 240 с.
20. Пономарів О. Д. Культура слова : мовностилістичні поради : навч. посіб. Київ : Либідь, 1999. 240 с.
21. Сагач Г. М. Ораторське мистецтво: роди, види, практика. *Рідна шк.* 1996. № 4.
22. Сікорська З. С. та ін. Яка це прекрасна наука – мовознавство! Луганськ, 1997.

23.Томан І. Мистецтво говорити / пер. з чес. В. І. Романця. 3-є вид. Київ : Україна, 1996. 269 с.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: культура мови, спілкування, вербальні й невербальні способи комунікації.

Культура мови – це володіння нормами літературної мови, уміння користуватися її виражальними засобами в різних умовах спілкування відповідно до мети й змісту мовлення.

Спілкування – це обмін інформацією, передача певної інформації одній людині іншій.

Завдання для самостійної роботи:

1. Опрацювати рекомендовану літературу. Підготуватися до висвітлення контрольних питань.
2. Виписати визначення основних понять теми.
3. З'ясувати, як ви розумієте такі вирази:
  - мова – засіб спілкування;
  - мова – засіб інтелектуальної діяльності людей;
  - мова – енциклопедія людського досвіду;
  - мова – засіб навчання й виховання людини;
  - мова – характерна ознака нації.Доведіть правильність цих слів і аргументуйте свою відповідь прикладами.
4. Напишіть твір-мініатюру або публіцистичну статтю про культуру української мови.
5. Назвіть імена дослідників з проблем культури мовлення.
6. Прочитайте працю І. Огієнка „Наука про рідномовні обов'язки”. Випишіть „Десять найголовніших заповідей свідомого громадянина”. Законспекуйте XII і XIII розділи „Школа і рідна мова”, „Учитель і рідна мова”.

Заняття № 2

Тема: *Культура ведення дискусії та наради.*

Види усного спілкування

Наради корисні лише тоді, коли добре організовані й дають можливість досягти певної економії робочого часу (І. Томан).

Контрольні питання:

1. Дискусія. Основні правила ведення дискусії.
2. Народа. Передумови проведення успішної наради.
3. Роль голови наради (дискусії).
4. Види усного спілкування.
5. Жанри публічних виступів: мітингова промова, ділова промова, звітна доповідь, лекція, наукова дискусія, ювілейна промова.

Література:

1. Волкотруб Г. Й., Венцковський А. М. Українська ділова мова : практикум. Київ : МАУП, 2003. 156 с.
2. Гриценко Т. Б. Українська мова та культура мовлення : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 536 с.
3. Гуць М. В., Олійник І. Г., Ющук І. П. Українська мова у професійному спілкуванні : навч. посіб. для студентів вузів. Київ : BeeZone, 2004. 329 с.
4. Ділова українська мова : навч. посіб. ; за ред. О. Д. Горбула. Київ, 2002.
5. Етика ділового спілкуванн : навч. посіб. для студентів вузів / В. Г. Воронкова та ін. Львів : Магнолія, 2009. 311 с.
6. Карнегі Д. Як здобувати друзів і впливати на людей / пер. з англ. В. М. Грузина. Київ : Молодь, 1990. 168 с.
7. Кацавець Г. М., Паламар М. Р. Мова ділових паперів. Київ, 2004.
8. Тимошенко Н. Л. Корпоративна культура : діловий етикет : навч. посіб. для студентів вузів. Київ : Знання, 2006. 392 с.
9. Томан І. Мистецтво говорити. Київ, 1996. С. 160–172.
10. Шевчук С. В. Українське ділове мовлення. Київ, 2003.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: дискусія, нарада, голова, дебати, диспут, полеміка, словесний бій.

Дискусія – широке публічне обговорення якого-небудь спірного питання.

Дебати – обговорення якого-небудь питання, обмін думками, полеміка, дебатування, дискутування.

Полеміка – суперечка в пресі, на зборах, диспуті тощо при обговоренні яких-небудь наукових, політичних, літературних і т. ін. питань; диспут, дискусія, обговорення.

Нарада – один із найефективніших способів обговорення животрепетних питань і прийняття рішень у всіх сферах громадського й політичного життя.

Завдання для самостійної роботи:

1. Опрацювати рекомендовану літературу. Підготуватися до висвітлення контрольних питань.
2. Доповнити список рекомендованої літератури новими джерелами.
3. Прокоментувати поради Іржі Томана щодо проведення нарад.
4. Самостійно сформулювати основні правила ведення дискусії /письмово/.
5. Тезами записати передумови проведення успішної наради.
6. Підготувати дискусію на запропоновану викладачем тему.
7. Провести нараду. Тему обрати самостійно.
8. Запишіть правильно.

Представляється право позачергового встановлення телефону, споживача введено в заблудження, отриманий значний економічний ефект, певну долю витрат приймає на себе власник, експертиза повинна бути проведена на протязі 12 місяців, впровадження в оборот, винахід за своїм змістом протирічить суспільним інтересам, зложити свої повноваження, створено сітку підприємств, продовження буде, в остаточному рахунку, президентом приноситься присяга, потрібна моя автобіографія.

Заняття № 3

Тема: *Культура ділового мовлення*

Мова є засобом не виражати готову думку, а створювати її, – вона не відображення світогляду, який уже склався, а діяльність, що його складає (О. Потебня).

Контрольні питання:

1. Суспільна функція мови в житті.
2. Що передбачає культура ділового мовлення?
3. Ділові папери: побудова та мовні засоби (лексичні, морфологічні, синтаксичні).
4. Основні вимоги до оформлення ділових паперів.
5. Особливості усного ділового мовлення.

Література:

1. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення. Львів : Світ, 1990. 232 с.
2. Волкотруб Г. Й., Венцковський А. М. Українська ділова мова: практикум. Київ : МАУП, 2003. 156 с.
3. Глушик С. В., Дяк О. В., Шевчук С. В. Сучасні ділові папери. Київ : „А.С.К.”, 2001.
4. Гриценко Т. Б. Українська мова та культура мовлення : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 536 с.
5. Гуць М. В., Олійник І. Г., Ющук І. П. Українська мова у професійному спілкуванні : навч. посіб. для студентів вузів. Київ : BeeZone, 2004. 329 с.
6. Ділова українська мова : навч. посіб. ; за ред. О. Д. Горбула. Київ, 2002.
7. Етика ділового спілкуванн : навч. посіб. для студентів вузів / В. Г. Воронкова та ін. Львів : Магнолія, 2009. 311 с.
8. Карнегі Д. Як здобувати друзів і впливати на людей / пер. з англ. В. М. Грузина. Київ : Молодь, 1990. 168 с.
9. Кацавець Г. М., Паламар М. Р. Мова ділових паперів. Київ, 2004.
10. Ленець К. Проблеми мовної культури. *Слово. Стиль. Норма* : зб. наук. праць / відпов. ред. Н. Сологуб. К., 2000.
11. Потелло Н. Я. Українська мова і ділове мовлення. Київ : МАУП, 2002. 248 с.

12. Тимошенко Н. Л. Корпоративна культура : діловий етикет : навч. посіб. для студентів вузів. Київ : Знання, 2006. 392 с.
13. Томан І. Мистецтво говорити / пер. з чес. В. І. Романця. 3-є вид. Київ : Україна, 1996. 269 с.
14. Шевчук С. В. Українське ділове мовлення. Київ, 2003.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: офіційно-діловий стиль, ділові папери: заява, анкета, наказ, договір, довідка, постанова, протокол, акт, розписка, доручення, автобіографія, характеристика, телефонна розмова, звіт, оголошення, доповідна записка, стандартизація,

Документ (слово латинського походження, що означає „доказ”) – це засіб закріплення на папері інформації про факти, події, явища дійсності і про діяльність людини.

Офіційно-діловий стиль – це стиль, який регулює офіційно-ділові стосунки мовців у державно-правовій і суспільно-виробничій сферах. Основна його функція – повідомлення. Офіційно-діловий стиль – це мова ділових паперів.

Телефонна розмова – це особлива форма ділового і побутового мовлення, яка може бути офіційною й неофіційною.

Завдання для самостійної роботи:

1. Опрацювати рекомендовану літературу. Підготуватися до висвітлення контрольних питань.
2. Підготувати зразки ділових паперів як наочні посібники для вчителя української мови.
3. Написати основні вимоги до оформлення документів офіційно-ділового стилю.
4. Які граматичні помилки зустрічаються в ділових документах?
5. Скласти речення з поданими словосполученнями. У яких ділових паперах можна використати ці вирази?

Черговий по класу, наказ по школі, комісія для складання резолюції, у вихідні дні, з багатьох причин, дослідження з хімії, за своїми масштабами, після закінчення строку повноважень, гурток для вивчення.

6. Перепишіть текст, вибравши нормативний варіант лексем. Обґрунтуйте свій вибір.

Доручення

Письмове право (повноваження), за яким організація чи окрема людина (особа, особистість, індивід) надає право іншій особистості (особі, індивіду) від її імені вчиняти (здійснювати, робити, виконувати) певні (які-небудь) юридичні дії або одержувати (отримувати) матеріальні цінності, називають дорученням.

Доручення можна видавати на розпорядження майном (речами, власністю), одержання (отримання, приймання) грошових і товарно-матеріальних цінностей, на ведення справ (роботи) у судових органах.

Залежно від того (в залежності від того), хто оформлює повноваження – підприємство чи окрема особистість (особа, індивід, людина), – доручення поділяють (розділяють, розподіляють, ділять) на офіційні та особисті.

7. Знайдіть у художньому творі, який ви читаете /прочитали/ характеристику на одного з героїв, випишіть її у зошит. Чим відрізняється художня характеристика від офіційної?

8. Перекладіть українською мовою.

Принести благодарность; принести вред; оставить под вопросом; заслуживать внимания; нуждаться в помощи; приняться за работу; в виду вышеизложенного; в виду того что; получают по счету; по нашей инициативе; по март включительно; отпуск по болезни; больничный лист.

9. Прочитайте текст. Дайте відповідь, яку роль відіграє етикет ділового мовлення.

Ділові документи відрізняються особливими мовними засобами, що відповідають нормам загальнолітературної мови, які не пов'язані з особливостями різних специфічних стилів. Основною вимогою до мовних засобів є їх доступність широкому читачеві. Це загальноновживані слова, терміни з різних галузей народного господарства, значення яких зафіксоване в словнику.

Залежно від характеру основного змісту документа /прохання, запит, подяка тощо/ добирають відповідні мовні структури з певним добором слів, що найточніше виражають зміст документа, роблять його найбільш дієвим і впливовим.

Ділове листування – відображення суспільних відносин. Ось чому постає питання про етикет ділових паперів. Найголовнішим виявом етикету є їх достовірність, переконливість, тактовність. У ділових паперах у звертанні до офіційної особи використовуються офіційні форми ввічливості: шановний, високошановний, вельмишановний.

Питання мовного етикету має важливе значення особливо тепер, коли відбуваються зміни у виробничих відносинах окремих підприємств та установ. Це стосується листів-прохань, листів-вимог, листів-претензій, бо від змісту таких документів залежать відносини між колективами та приватними особами.

Щоб не виказувати невдоволення діями партнера, рекомендуємо замінити активну форму дієслова на пасивну.

Наприклад: *Ви не висловили своїх пропозицій щодо випуску нашої спільної продукції. – Пропозиції щодо випуску нашої спільної продукції Вами ще не висловлені.*

Якщо ж важливо назвати конкретно виконавця, тоді пропонуємо вживати активну форму. Наприклад: *Міністерство зв'язку не гарантує оплату цієї роботи. Завод не гарантує забезпечення всіх робітників квартирами.*

Особливого значення набувають у ділових документах вставні слова, які пом'якшують тон листування.

Наприклад: *За такі результати праці ви не можете одержати премії. – На жаль, за такі результати праці Ви не можете одержати премії.*

До речі, займенник Ви в листах, офіційних документах тощо пишеться з великої літери. Цим підкреслюється повага до адресата.

Відокремлений дієприслівниковий зворот може надати документу характер повної інформації, вичерпної відповіді.

Наприклад: *Прочитавши Ваші оповідання, редакція журналу повідомляє, що вони потребують доопрацювання.*

З цією метою найчастіше використовуються дієприслівникові звороти типу: зважаючи на, беручи до уваги, враховуючи та ін.

Надмірна ввічливість, як: нав'язування своїх методів чи принципів у розв'язанні того чи іншого питання, не сприяють позитивному результату.

10. Дайте відповіді на запитання:

– Від чого залежить добір мовних структур?

– Що відображає ділове листування?

– Як приховати негативну спрямованість ділового документа?

– Яку роль може відігравати відокремлення в ділових документах?

11. Напишіть діловий документ з використанням відокремленої обставини, вираженої дієприслівниковим зворотом.

12. Напишіть текст офіційно-ділового стилю мовлення, використавши в ньому запропоновані фразеологічні сполуки.

Отже; точніше кажучи; мається на увазі; при цьому; річ у тім, що...; немає ніяких сумнівів у тому, що...; зрозуміло, що...; перш за все...; надалі...; у зв'язку з цим...; поділяємо точку зору...; якщо можна так висловитися...; на відміну від....

13. Підкресліть у запропонованому тексті фразеологічні засоби зв'язності офіційно-ділового тексту. З'ясуйте, чи є фразеологія характерною ознакою офіційно-ділового стилю мовлення.

Як організувати прийом закордонної делегації

Мета візиту загалом може бути такою: з'ясування можливостей встановлення контактів; проведення переговорів; підписання документів; організація семінару, ярмарку, виставки. Зрозуміло, що під час перебування делегації з офіційним візитом організують також неофіційні зустрічі.

Основними протокольними правилами зустрічі закордонної делегації є такі: по-перше, ранг і посада голови делегації, що зустрічає, повинні відповідати рангові й посаді керівника делегації, що приїжджає. По-друге, якщо гість приїжджає разом із дружиною, то його зустрічає голова нашої делегації також із дружиною. Голова делегації, що приймає, звичайно прибуває в супроводі 2–3-х осіб. Зрозуміло, що першим представляється голова делегації, що приймає. Далі представляється гість.

14. У документах з бухгалтерського обліку часто плутають поняття: „нестача” і „недостача”; „виручка” і „виторг”; „лишок” і „надлишок”; „становить” і „складає”. Дайте письмові відповіді на запитання, зробивши правильний вибір вказаних вище слів.

Що було виявлено під час перевірки бухгалтерією низки продовольчих магазинів?

Як Ви назвете гроші, одержані від продажу продукції?

Як називають надмір товару, що потребує реалізації?

Чи прибуток від реалізації ... суму 475 тис. грн.?

15. Відредагуйте речення та словосполучення. Поясніть допущені помилки.

Повістка дня слідує. Я виступаю з докладом. Приступаємо до обговорення (до роботи). Я лишаю вас слова. Нарада по проблемам. Збори відбудуться в три години. Міністерство дає добро. На цьому питанні зупинюсь більш конкретніше. У цьому питанні ми розберемось. Саме основне питання. Першим ділом треба вирішити це питання. На ділі получається щось друге. Ви правий (не правий). Ітак будемо сумувати наші прибутки. Я не відказуюсь від своїх слів. Це мое

особисте враження. Це сама відповідальна задача. Про це говорити не приходиться.

Заняття № 4

Тема: Точність мови

Точність мовлення – одна з найважливіших його властивостей, яка характеризує насамперед зміст висловлювання. Точність мовлення – це ввічливість, чемність, мовна етика в усіх сферах спілкування (М. Пентилюк).

Контрольні питання:

1. Точність мови як одна з основних її комунікативних ознак.
2. Точність предметна й понятійна.
3. Відтінки значення полісемантичних лексем. Розширення й звуження семантики слів.
4. Поняття синонімії мови й точності мовлення.
5. Слова-терміни. Точність їх уживання.
6. Пароніми й точність мовлення.
7. Причини порушення смислової й стилістичної точності мови та специфіка роботи вчителя над подоланням цього порушення в мові учнів.

Література:

1. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо. Київ : Вид. дім „Academia”, 1991. 254 с.
2. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення. Львів : Світ, 1990. 232 с.
3. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови: навч. посіб. Львів : Світ, 2003. 432 с.
4. Вихованець І. Р. У світі граматики. Київ, 1987. С. 50 – 64.
5. Гринчишин Д. Г., Сербенська О. А. Словник паронімів української мови. Київ, 1986.
6. Дудик П. С. Стилiстика української мови. Київ : Вид. центр „Академія”, 2005. 368 с.

7. Кочан І. М., Токарська А. С. Культура рідної мови : зб. вправ і завдань. Львів : Світ, 1996. 232 с.
8. Культура української мови : довідник / Ермоленко С. Я. та ін. ; за ред. В. М. Русанівського. Київ : Либідь, 1990. 304 с.
9. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика : пробний підруч. для гімназій гуманіт. профілю. Київ : Вежа, 1994. 240 с.
10. Струганець Л. В. Культура мови. Словник термінів. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. 88 с.
11. Томан І. Мистецтво говорити / пер. з чес. В. І. Романця. 3-є вид. Київ : Україна, 1996. 269 с.
12. Чак Є. Д. Складні випадки вживання слів. Київ, 1984.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: точність мови, предметна точність, понятійна точність, мовна норма, предметно-понятійна точність, емоційно-експресивна точність, синоніми, омоніми, пароніми, багатозначні слова, слова-терміни.

Точним називається таке мовлення, у якому вжиті слова повністю відповідають своїм значенням і смислу висловленої думки.

Завдання для самостійної роботи:

1. Опрацювати рекомендовану літературу. Підготуватися до висвітлення контрольних питань.
2. Із Словника української мови (в 11-ти томах) випишіть 5 багатозначних слів і введіть їх у речення.
3. Із сучасних газет випишіть 5 – 10 перифраз (у контексті), поясніть точність цих назв і їх стилістичні функції.
4. Уведіть подані словосполучення в речення. Поясніть їх значення і вживання.

Туалетний стіл, письмовий стіл, вегетаріанський стіл, молочний стіл; іншомовне слово, вступне слово, художнє слово, заключне слово; гострий кут, гострий біль, гострий зір, гостра на язик.

5. Складіть словосполучення з поданими іменниками й прикметниками. Поясніть свій вибір.

Адрес // адреса – вітальний, підписаний, домашній, службовий, поштовий, старий, тимчасовий.

Афект // ефект – зовнішній, дешевий, гуманітарний, музичний, сильний, глибокий.

6. Розкрийте дужки, утворюючи словосполучення. Дотримуйтесь точності мовлення.

Школа, слух (музичний, музикальний).

(Житель, мешканець) будинку, України.

(Квиток, білет) на поїзд, на екзамен.

(Ставлення, відношення) до людей, між людьми.

(Пам'ятка, пам'ятник) архітектури, Т.Шевченку.

(Котрий, скільки) година?

(Дефекти, недоліки) у роботі, у приладі.

7. З'ясуйте значення омонімів і скадіть з ними речення.

Лама, туш, запливти, лава, бал, вид, батарея, баба, перекладати.

8. Прокоментуйте функцію паронімів у наведених рядках.

Невже мистецтво музики чи слова
на вимирання доля прирекла?

Адже, мовляв, краса – неприбуткова,

Тому й давно сумнівною була.

Усякі там сонети і сонати –

дають /це правда/ збитки нам давно.

Невже і небо мають з плану зняти,

оскільки нерентабельне воно? (А.Бортняк).

9. Знайдіть пароніми у вірші для дітей. Яке їх призначення?

Гава і кава

Гава дуже любить каву –

чорна гава.

Чорну каву,

чорна-чорна гава з гав –

чорну-чорну
каву з кав:
вже й у зернах уживала –
зерна кавові жувала.
Попила її, поїла!
З кави гава й почорніла (О.Орач).

10. Поясніть значення наведених фразеологічних паронімів.
- Пошити в дурні – пошитися в дурні;
на гачок ловити – на гачок ловитися;
бувати у бувальцях – бувалий у бувальцях;
збити з пантелику – збиватися з пантелику;
звихнутися розумом – звихнутий розумом.
11. Визначте допущені в реченнях мовні огріхи. виправте їх і поясніть.
- А) Кліщі – переносники біля сорок захворювань, враховуючи і таке важке, як енцефаліт.
Б) Цього року селяни отримали хороший урожай.
В) Станція, здавалося, була вже зовсім поруч.
Г) Розрізняємо словосполучення книжкового походження, з незвичайним емоційним забарвленням.
Д) У наведеному тексті наукового стилю переважають віддієслівні іменники.
Е) Стилі відрізняються між собою сферою застосування, а також метою спілкування і виражальними засобами.
12. Які слова відповідають значенню:
- А) сума відомостей, навичок, набута протягом певного часу...;
Б) спроба, експеримент, який роблять, щоб пізнати істину або перевірити набуті відомості...;
В) бути зарахованим до якогось навчального закладу, до якоїсь організації...;
Г) ритмічний рух вперед і назад з похитуванням...;

Для довідок: вступити, дослід, хитання, досвід, робити коливання, діяти, чинити.

13. Пояснити, як правильно сказати:

Житель чи мешканець України? Житель чи мешканець цього будинку? Рятівник чи рятувальник за професією? Поштова скринька чи поштовий ящик? Аптека працює круглу чи цілу добу? Двері відчинені чи відкриті? Сторінку книжки перевернути чи перегорнути? Котра чи яка тепер (чи зараз) година? Газети підписувати чи передплачувати? Туфлі одягати, взути чи обути? Плаття личить, до лиця, пасує чи підходить? Екзаменаційний білет чи квиток? На літак білет чи квиток? Дефекти, вади чи недоліки артикуляції? Ставлення чи відношення твоє до мене? Взаємини, стосунки чи відносини між державами? Прокидатися чи просипатися зі сну? Музикальна чи музична школа? Музично чи музикально обдарована дитина? Пам'ятка чи пам'ятник архітектури? Компанія чи кампанія виборча?

14. Доберіть нормативні варіанти, обґрунтуйте свою думку.

Відношення до нього, цікаве міроприємство, відчуття обов'язку, грудна дитина, бувший студент, відкрити очі, перевернути сторінку, прийшло в голову, поговорити по душах, мені повезло, повістка дня, приймати участь, слідуючий тиждень.

15. Ураховуючи, що *орто* (від грец. – прямий, вірний), поясніть значення поданих слів. Складіть з ними речення.

Ортодонт, ортодокс, ортодром, ортопед, ортоцентр, ортопедія, ортотропізм, ортогональний.

16. Поясніть значення слів способом введення їх у контекст, підберіть український відповідник, якщо він є.

Автобіографія, репрезентувати, преамбула, аксіома, феномен, дисгармонія, авітаміноз, апелювати, вокабула, вундеркінд, гайморит, дисиміляція, персоніфікація, ідіолект, глосарій, фонема, текстологія, риторика, асиміляція, ортологія, темпоральний, монолог.

Заняття № 5

Тема: *Логічність мови*

Людина, яка хоче навчитися говорити й писати логічно, повинна навчитися логічно мислити (М. Пентилюк).

Контрольні питання:

1. Логічність мови як відповідність семантичних зв'язків між словами й реченнями інтелектуальному змісту висловлювання. Зв'язок логічності мови з її точністю. Основні умови логічності.
2. Логічні паузи й правила їх розстановки: розмежування групи слів підмета і присудка; членування групи пояснювальних слів; зупинка перед сполучниками.
3. Розмежування логічних та психологічних пауз: пауза пригадування; пауза напруження; пауза замовчування чи перерваного мовлення.
4. Розділові знаки як основа членування мови, головні показники розстановки логічних пауз.
5. Виділення логічного наголосу: головний, другорядний, третьорядний.
6. Основні правила розстановки логічних наголосів: нове поняття; однорідні члени речення; виділення головного слова прямої мови та ін.
7. Аналіз поширених випадків порушення логічності мови, шляхи усунення їх.

Література:

1. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення. Львів : Світ, 1990. 232 с.
2. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови : навч. посіб. Львів : Світ, 2003. 432 с.
3. Вихованець І. Р. Усвіті граматики. Київ, 1987. С. 50 – 64.
4. Дудик П. С. Стилiстика української мови. Київ : Вид. центр „Академія”, 2005. 368 с.
5. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності : стилістика та культура мови. Київ : Довіра, 1999. 431 с.

6. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика : пробний підруч. для гімназій гуманіт. профілю. Київ : Вежа, 1994. 240 с.
7. Томан І. Мистецтво говорити / пер. з чес. В. І. Романця. 3-є вид. Київ : Україна, 1996. 269 с.
8. Чак Є. Д. Складні випадки вживання слів. Київ, 1984.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: логічність мови, логічні паузи, логічний наголос, предметна логічність, понятійна логічність.

Логічним називається мовлення, що забезпечує смислові зв'язки між словами і реченнями в тексті.

Логічність як ознака культури мовлення формується на рівні „мислення – мова – мовлення” і залежить від ступеня володіння прийомами розумової діяльності, знання законів логіки, і ґрунтується на знаннях об'єктивної реальної дійсності, тобто перебуває в тісному зв'язку з точністю.

Завдання для самостійної роботи:

1. Опрацювати рекомендовану літературу. Підготуватися до висвітлення контрольних питань.
2. Підготувати повідомлення на тему: „Мова в нашому житті” (для різних груп):
1 гр. – для учнів 1 – 4 класів;
2 гр. – для учнів старших класів;
3 гр. – для батьків.
3. Утворити всі можливі форми вищого й найвищого ступенів порівняння прикметників і прислівників.
Веселий, щедрий, гарний, гіркий, солодкий, добрий, здоровий, чорний, білий, синій, ласкавий; добре, гарно, точно, розумно, пізно, грубо, гірко, голосно, тихо, дзвінко, струнко, бадьоро, дорого.
4. З'ясуйте, чи логічно побудовані наведені конструкції, чи можливі вони граматично.

Трохи синюватий, дещо звичайнісінький, дуже здоровенний, сильно зеленуватий, дещо дорогуватий, дуже білесенький, трохи задовгий, сильно довгуватий, занадто добрий, трохи солодкуватий, солодкувато-кислий, суха вода, сухий спирт, мокра вода.

5. Поясніть специфіку алогізмів, виражених наведеними сполученнями слів, та стилістичні функції окремих із них.

Живий труп, убивчо гарний, жахливо щирий, солодка гіркота, страшно веселий, бідний багач, дзвінка тиша, раб волі, солодка музика, жахливо цікавий, страшенно мало, смертельно гарний, смертельно голодний, тиша береже музику, мовчання шуму водоспаду, осліплений темрявою, крик мовчання, крик німоти, сльози радості, беззвучне /німе/ ридання, скупа щедрість, багатий бідняк, багато дечого.

6. Побудувати по два речення з однорідними підметами, однорідними присудками, однорідними обставинами, однорідними означеннями, однорідними додатками. Пояснити, які логіко-граматичні помилки можуть трапитися в таких конструкціях і як можна цим помилкам запобігти.

7. Знайти в газетних текстах 10 прикладів алогізмів. Пояснити причини допущених помилок і побудувати речення правильно.

8. Написати твір на одну із запропонованих тем, продемонструвавши досконалість тричастинної його композиції:

а) Мово рідна, слово рідне,

Хто вас забуває,

Той у грудях не серденько,

Тільки камінь має (С. Воробкевич).

б) Ну що, здавалось би, слова ... (Т. Шевченко).

в) Мова – це генетичний код нації (В. Іванишин).

г) Мова – думка духу (М. Гайдеггер).

9. Накресліть таблицю „Причини помилок у логіці викладу”, доповнивши її власними прикладами:

- а) поєднання логічно несумісних слів /за винятком оксиморонів/:
жахливо гарний, страшно добрий;
- б) уведення у фразу зайвих слів /плеоназмів/, що структурно обтяжують фразу, наприклад: *місяць грудень, моя власна думка;*
- в) підміна особової форми дієслова активного стану стилістично неправомірною формою зворотно-середнього або навпаки, наприклад: *вибачте мені – вибачаюсь, перестань нервувати – нервуватись;*
- г) неправильна побудова однорідних рядів членів речення, коли в нього входять родові й видові поняття, наприклад: *письменники і поети; корови, свині, кури, птиця;*
- г) архаїчне утворення аналітичних форм: *буду писав, самий найкрасивіший, трохи синюватий;*
- д) неправильна координація дієслівного присудка зі складеним підметом, наприклад: *дехто з нас знали;*
- е) порушення порядку слів у реченні або порушення розташування його компонентів /частин/: *актор читав віри, якого ми вперше слухали;*
- є) недоречне вживання дієприслівникових зворотів замість підрядних речень: *Принісни цю книгу, йому дозволили взяти іншу. Повернувшись у село, їй обіцяли знайти роботу за фахом;*
- ж) неправильне використання сполучних засобів у складних реченнях: *Сьогодні світить яскраве сонце, і вчора була громовиця;*
- з) порушення смислового зв'язку між окремими висловлюваннями в тексті: *На факультеті п'ять гуртків, які працюють при кафедрах, вони функціонують вже понад 10 років;*
- и) невміння поділити текст на логічні частини /абзаци/.

10. Уважно прочитайте синонімічні ряди. Складіть словосполучення або речення з кожним зі слів.

Дзвінкий – лункий, голосний, гучний, розкотистий, гомінкий. Зосереджений – сконцентрований, замислений, заглиблений, зібраний. Коричневий – каштановий, брунатний.

11. З'ясуйте, чому подані сполучення слів вважаються помилковими. До якого типу помилок вони належать? Назвіть правильний відповідник.

Вільна вакансія, долоні рук, організували організацію, у січні місяці, моя автобіографія, кожна хвилина часу, пам'ятні сувеніри, свої страви власного виробництва, самий наймудріший, трохи чорнуватий, моя власна думка.

12. Прочитайте уривки й поясніть, якими мовними засобами досягається послідовність, несуперечність, взаємозалежність елементів думки, оформленої за допомогою мови.

Тобі подякувати, земле, треба,
Що ти відкрила день оцей мені:
Великий світ увесь і чисте небо,
І плин Дніпра в зеленій долині,
І силуети літаків над бором,
І відблиск світла в стиглих колосках,
Все те, що можна охопити зором,
І те, що можу бачити в думках (В.Ткаченко).

Мені доля вручила перстень
І сказала, що вже до смерті
Я розмічений і заверстаний
В наростаючу круговерть,
Що однині мені, ані вдень,
Ні вночі мені, ані вдень,
І життя моє піде боком,
А не так, як у всіх людей (Б. Олійник).

Заняття № 6

Тема: Чистота мови

Правильно й чисто говорити своєю мовою може кожен, аби тільки було бажання. Це не є перевагою вчених-лінгвістів, письменників або вчителів-мовників, це – обов'язок кожної культурної людини. Культурними в нас можуть бути всі, незалежно від того, працює людина розумово чи фізично (Б. Антоненко-Давидович).

Контрольні питання:

1. Визначення чистоти мови в широкому розумінні та в більш вузькому значенні.
2. Поняття чистоти мови на рівні орфоепічному й на рівні слововживання.
3. Уживання просторічних слів, жаргонізмів.
4. Умови й потреби використання діалектизмів у текстах художніх творів.
5. Доцільність уживання в текстах слів іншомовного походження.
6. Шляхи подолання помилок, зумовлених використанням канцеляризмів і слів-паразитів, мовних штампів.

Література:

1. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо. Київ : Вид. дім „Academia”, 1991. 254 с.
2. Аркушин Г. Л. Станьмо на сторожі слова. *Укр. мова і л-ра в шк.* 1990. № 5.
3. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення. Львів : Світ, 1990. 232 с.
4. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови : навч. посіб. Львів : Світ, 2003. 432 с.
5. Дудик П. С. Стилiстика української мови. Київ : Вид. центр „Академія”, 2005. 368 с.
6. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація. Дрогобич: Відродження, 1994. 218 с.

7. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика : пробний підруч. для гімназій гуманіт. профілю. Київ : Вежа, 1994. 240 с.
8. Томан І. Мистецтво говорити. Київ, 1989. С. 51 – 53.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: чистота мовлення; суржикове мовлення; орфоепічні, лексичні, стилістичні норми; просторічні слова; жаргонізми; діалектизми; канцеляризми; професіоналізми.

Чистота мовлення – це повна відповідність нормам літературної вимови, тобто це мовлення, позбавлене позалітературних елементів.

Завдання для самостійної роботи:

1. Опрацювати рекомендовану літературу. Підготуватися до висвітлення контрольних питань.
2. Прокоментуйте уривок із книги В. Іванишина, Я. Радевича-Винницького „Мова і нація”. Як ви його розумієте?
„Культура мовлення суспільства – це чи не найяскравіший показник стану його моральності, духовності, культури взагалі. Словесний бруд, що заповонив мовлення наших співгромадян, мовленнєвий примітивізм, вульгарщина, – тривожні симптоми духовного нездоров’я народу”.
3. Перепишіть. Знайдіть у наведених реченнях позалітературні елементи й поясніть, якими словами їх можна замінити. Чим пояснюється їхнє місце в тексті?
  - а) У селі, де я інструктував кооперативи, живе старий дивак, бувший дяк (В.Островський).
  - б) То не воликів б’ють, то не звіра цькують: то хоробрії воїни бузувірив січуть (М.Костомаров).
  - в) Буду я письма сльозами писати, буду вітрами письма присилати (Л.Боровиковський).
  - г) Друкарю! Не дремай – де треба, точку став (Л.Боровиковський).
  - г) В чересі кріс, в руках топір буяє...(М.Устиянович).
  - д) Бусьок сяде на хаті, ведмідь гавру розмече (М.Устиянович).

Для довідок: гавра – барліг, кріс – рушниця, черес – пояс.

4. Запишіть текст українською мовою, зверніть увагу на те, як співвідносяться слова в обох мовах, з'ясуйте можливості синонімічних змін.

Бывает пора: польнь пахнет так, что сдуреть можно. Особенно почему-то ночами. Луна светит тихо... Непокойно на душе, томительно. И думается в такие огромные, светлые, ядовитые ночи вольно, дерзко, сладко. Это даже – не думается, что-то другое: чудится, ждётся, что ли. Притаишься где-нибудь на задах огородов, в лопухах, –серце замирает от необъяснимой, тайной радости. Жалко, мало у нас в жизни таких ночей. Одна такая ночь запоминается на всю жизнь (В.Шукшин).

7. Пояснити вживання наведених пар слів, дати їм стилістичний коментар. Із трьома парами слів побудувати речення (за вибором студента).

З'ява – поява, знахідка – віднайдення, бажати – зичити, розвиток – розвій, гілка – галузь, цілунок – поцілунок, галузь – царина, згин – загибель, надрукувати – видрукувати, учитель – навчитель, познайомитись – зазнайомитись, знаходити – віднаходити, малюнок – замальовка, сповнитись – виповнитись, нерушимий – незламний, рішимість – рішучість.

8. Прочитайте назви телевізійних передач і висловте свою думку щодо їх досконалості й виправданості.

Від пацанки до панянки. Хата на тата. Орел і решка. Ключовий момент. Усе для тебе. Панянка-селянка Перехрестя. У гостях у Гордона. Смачна країна. Картата потата. Їмо вдома. Свобода слова. Найрозумніший. Таємне життя. Шиканемо! Квартирне питання. Корисна площа. Квадратний метр. Жертва моди. Клуб колишніх дружин. Доки всі вдома. Мелорама. Шанс. Караоке на майдані. Танці з зірками.

9. Знайдіть і выпишіть із тексту твору Івана Франка „Абу-Касимові капці” діалектизми, іншомовні та просторічні лексеми, поясніть їх стилістичні функції, доречність уживання.

У Багдаді, славнім місті
Тому літ не сто не двісті,
Як халіфи ще жили,
Був вдовець стара катряга,
Та такий був скупендряга,
Що шукать по всій землі,
Хоч багатий був, як рідко,
Та ходив брудний, як дідько,
І обдертий, як жебрак:
Сорочища чорна, груба,
Ледве руб держиться руба,
А штанищі, мов райтак,
Лисину замість тюрбана

Обвивала шмата драна,
Ветха й кольору не знать,
Плащ – верета – перетика,
Шпилька з терня, пояс з лика –
Хоч у просо шпаки гнать.
Звався дід той Абу-Касим,
Був купець собі не блазень,
Пахощами торгував.
Як по місті йшов часами,
Сякий люд за ним юрбами,
Біг і дивом дивував.
Та найбільше весь уваги
У старого скупендряги

Його капці знай тягли:
Але капці ж бо то капці!
Що, мабуть, ще дідьчій бабці
Шлюбним обувом були.
Відки Абу-Касим взяв їх,
Кілько літ уже вживав їх,
Сього не затямив світ;
Знали лиш шевці багдадські,
Що ті капці чудернацькі,
Латали вже десять літ (Іван Франко).

10. Запишіть текст. Якими мовними засобами досягається краса мовлення?

Добрий вечір тобі, господарю!
Стережи, Боже, твого товару.
Твого товару від всякого спадку,
Щоб не було якого припадку.
Хорошеньку господиню маєш,
Хорошенько її поважаєш:

Як чашечка у меду,
Як соловейко у саду,
Там барвінок в саду процвітає,
Там чоловік жону вихваляє (Нар. тв.).

Заняття № 7

Тема: Культура спілкування по телефону

Телефонну розмову не можна „переглянути” й стилістично виправити, відшліфувати, у ній „не працюють” міміка, жести, вона надзвичайно економна в одержанні й передачі інформації (Надія Бабич).

Контрольні питання:

1. Телефонна розмова – особлива форма ділового й побутового мовлення, її види.
2. Основні вимоги до мовця.
3. Етичні та загальномовні норми телефонної розмови.
4. Основні етапи телефонної розмови.
5. Правила ведення ділової телефонної розмови.
6. Психологія телефонної розмови.

Література:

1. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо. Київ : Вид. дім „Academia”, 1991. 254 с.
2. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення. Львів : Світ, 1990. 232 с.
3. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови : навч. посіб. Львів : Світ, 2003. 432 с.
4. Глущик С. В., Дияк О. В., Шевчук С. В. Сучасні ділові папери. Київ : „А.С.К.”, 2001.
5. Етика ділового спілкування : навч. посіб. / Грищенко Т. Б. та ін. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 344 с. <http://subject.com.ua/pdf/71.pdf>
6. Етика ділового спілкування / Чмут Т. К., Чайка Г. Л., Лукашевич М. П., Осечинська І. Б. Київ : МАУП, 2003. 203 с.
7. Казачінер О.С., Етика ведення телефонних переговорів, ХСШ № 87, м. Харків, <http://kazachiner.narod.ru/managetel.html>

8. Потелло Н. Я. Українська мова і ділове мовлення. Київ : МАУП, 2002. 248 с.
9. Стельмахович М. Український мовленнєвий етикет. *Дивослово*. 1998. № 3.
10. Томан І. Мистецтво говорити / пер. з чес. В. І. Романця. 3-є вид. Київ : Україна, 1996. 269 с.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: телефонна розмова, абонент, абонемент, телефонний етикет.

Абонент – той, хто користується абонементом.

Абонемент – право користуватися (за плату або безплатно) чим-небудь (телефоном, місцем у театрі, книжками в бібліотеці та ін.) протягом певного часу; документ, що посвідчує це право.

Завдання для самостійної роботи:

1. Опрацювати рекомендовану літературу. Підготуватися до висвітлення контрольних питань.
2. Поставте наведені слова й сполучення слів у форму кличного відмінка. Укажіть, де можливо, паралельні форми.
Ольга Миколаївна, Борис, Іван Ле, Наталя Шевченко, Василь Панченко, Лідія, пан президент, Гриць, колега Степан, товариш Онопрійчук, Ярослав Віталійович, друг, пані Оксана, сторож, лікар, братик Івасик, Галина Іллівна.
3. Виконати (письмово) телефонну розмову:
  - а) учителя з директором школи;
  - б) учителя з батьком (матір'ю) учня, який пропускає уроки;
  - в) студента з деканом факультету;
  - г) двох подруг.
4. Провідмініайте подані слова й словосполучення.
Телефон, слухавка, день, вечір, ваші справи, погода, тиждень, твій настрій, найдорожча ненька, ваше свято.
5. Знайдіть серед поданих нижче виразів вітання нейтральної тональності.

Доброго ранку. Вітаю. Добрий вечір. Добрий день. Вечір добрий. Здоров. Добридень. Привіт. Салют. Здрастуй. Здоровенькі були. Привіт. Я Вас вітаю. Скільки літ. Добривечір.

6. Змодельуйте такі телефонні розмови, у яких би використовувались подані мовленнєві вислови:
- а) скажіть, будь ласка,...;
  - б) будьте ласкаві, поясніть...;
  - в) дозвольте запитати...;
  - г) поясніть, будь ласка,...;
  - д) допоможіть, будь ласка.

Заняття № 8

Тема: Культура офіційного та приватного листування

Формування й формулювання – це два етапи „кристалізації” думки (Ю. Карпенко).

Контрольні питання:

1. Листування – особливий вид спілкування.
2. Основні правила написання листа (офіційного, приватного).
3. Орфографічні та технічні правила переносу слів.
4. Загальноприйняті умовні скорочення в листах.
5. Правила оформлення поштових відправлень (лист, бандероль, листівка).

Література:

1. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо. Київ : Вид. дім „Academia”, 1991. 254 с.
2. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення. Львів : Світ, 1990. 232 с.
3. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови : навч. посіб. Львів : Світ, 2003. 432 с.
4. Загнітко А.П., Данилюк І. Г. Українське ділове мовлення фахового і нефахового спілкування. Донецьк : БАО, 2010. 480 с.
5. Ильяхов М., Сарычева Л. Пиши, сокращай: Как создавать сильный текст. Изд. 2-е. Москва : Альпина Паблицер, 2017. 400 с.

6. Ильяхов М., Сарычева Л. Новые правила деловой переписки. Москва : Альпина Паблишер, 2018. 256 с.
7. Коваль А. П. Слово про слово. Київ, 1986. С. 166–168.
8. Кудрик Л. Г. Розвиток зв'язного мовлення : навч. посіб. з укр. мови для учнів 11 кл. Львів, 1997.
9. Ленець К. Б. Поговоримо про листування. *Культура слова*. Київ, 1973. Вип. 14. С.79–85.
10. Чак Є. Барви нашого слова. Київ, 1989. С. 71–72.
11. Чак Є. Мовний етикет: Дорогий друже! *Дивослово*. 1996. № 1.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: текст, лист, культура письма, виразність письма, чіткість літер, акуратність тексту, орфографічні та технічні правила переносу слів.

Культура письма – це віддзеркалення культури розумової й культури усного мовлення.

Текст /від лат. textus – тканина, зв'язок, побудова/ – повідомлення, яке складається з кількох чи багатьох речень, характеризується змістовою і структурною завершеністю і певним відношенням автора до змісту висловлення.

Лист – це писемно оформлений монолог, звернений до певної особи або осіб.

Завдання для самостійної роботи:

1. Опрацювати рекомендовану літературу. Підготуватися до висвітлення контрольних питань.
2. Виписати визначення основних понять теми.
3. Проаналізувати мовностилістичні особливості 2 – 3 листів українських письменників. Назвати основні ознаки самотності цих листів.
4. Написати листи /за вибором студента/:
  - а) матері (батькові);
  - б) молодшій сестрі (братові);
  - в) колишньому класному керівникові;

- г) наставнику групи;
- г) бабусі (дідусеві);
- д) шкільній подрузі.

5. Запишіть усі можливі формули вітання й прощання з близькими й малознайомими людьми. Поясніть різницю між цими виразами.

6. Подані слова й словосполучення поставте у форму кличного відмінка. Укажіть можливі паралельні форми.

Матуся, мама, мати, тато, татусь, татко, Юля, Юлія, дорогий друг, тітка Марія, тітка Оксана, Віталій Семенович, Анатолій Петрович, Андрій Михайлович, Катерина Дмитрівна, Тетяна Степанівна, Юлія Богданівна, Ірина Євгеніївна, Світлана Іванівна, пан Костянтин, пані Людмила, Катерина Олексіївна, Ольга, Оля, Олюня, сестра Оленка, сестричка Тетянка, Таня, Тетяна, брат Іванко, Івасик, братик Микита, Павлусь, Павло, баба Катря, бабуся Ганна, ректор Людмила Петрівна, директор Іван Миколайович, пані Тетяна, добродій водій, колега Віктор.

7. Перекладіть українською мовою подані вирази. Зробіть висновки.

Благодарить вас, написала ему, это к добру, давление упало, настроение упало, в следующий раз, слишком большой, всего вам доброго, добро пожаловать, другими словами, принимает участие, принять меры, приезжать зимой, во время перерыва, по собственному желанию, не по силам, важное мероприятие, тактичный человек.

8. Із тлумачного словника випишіть значення поданих слів. Уведіть їх у речення.

Листування, абонент, абонемент, передплата, адреса, адрес, покажчик, показник, винятково, виключно.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. *Укажіть рядок, у якому правильно визначено поняття „культура мови”:*

- а) лінгводидактична наука, яка вивчає стан і статус норм сучасної української літературної мови в конкретну епоху;
- б) мовознавча наука, яка на основі даних лексики, фонетики, граматики, стилістики формує критерії усвідомленого ставлення до мови й оцінювання мовних одиниць і явищ, виробляє механізми нормування і кодифікації;
- в) формування естетичної сприйнятливості до цінностей світової культури й осмислення серед них місця культури свого народу;
- г) правила літературно опрацьованого мовлення, яке є зразком писемної та усної форм спілкування.

2. *Знайдіть рядок, де всі слова вжито правильно:*

- а) слід відмітити, що в публікації йдеться мова про цікаві факти з життя рослин;
- б) до особового листка обліку кадрів додається довідка з місця роботи;
- в) моя автобіографія дуже цікава;
- г) дякую всіх, що прийняли участь у цікавому заході.

3. *Укажіть український відповідник до слова „ексклюзивний”:*

- а) ідеальний;
- б) винятковий;
- в) пишний;
- г) розкішний.

4. *Визначте рядок, у якому немає помилок у вживанні прийменників:*

- а) по дорученню, по непорозумінню, по ініціативі;
- б) за бажанням, з питання, на замовлення;
- в) з алгебри, з примусу, по адресу;
- г) по вимозі, через помилку, по закінченню.

5. *Укажіть, у якому рядку допущено граматичну помилку:*

- а) складати екзамен;
- б) складати шану;
- в) складати конструктор;
- г) складати більшість.

6. *З'ясуйте, з яким словом може сполучатися слово „лікарняний”:*

- а) мораль, етика, засіб;
- б) заклад, установа, режим;
- в) харчування, доза, процедура;
- г) трава, халат, таємниця.

7. *Визначте іменник, з яким прикметник „злісний” утворює словосполучення:*

- а) погляд; б) характер; в) ворог; г) вигляд.

8. *Виберіть рядок, у якому всі слова є паронімами:*

- а) дипломант, дипломник, динаміка;
- б) комунікабельний, комунікативний, комунікаційний;
- в) значення, знаменитий, знаменний;
- г) одинокий, ординарний, одноосібний.

9. *Виберіть рядок, у якому всі слова є синонімами:*

- а) кохати, дбайливо доглядати, любити;
- б) кооперування, кооперація, кооператив;
- в) корисний, корисливий, корінний;
- г) звичайний, звичний, звичаєвий.

10. *Укажіть рядок, у якому правильно утворено дієприкметники:*

- а) панівний, руйнівний, гальмівний, керований;
- б) відмінюваний, пізнаваємий, управляємий, навколишній;
- в) пануючий, руйнуючий, оточуючий, виробляємий;
- г) недосяжний, незгасний, координуючий, лежачий.

11. *Укажіть рядок, у якому правильно утворено форми прикметників:*

- а) наймиліший, самий короткий, важчий, найбільш чистий;
- б) солодший, якнайкращий, прудкіший, найбіль невдалий;
- в) менш розкішний, тепліший, менш свіжий, вищий від усіх;
- г) бездарніший, м'якший, золотіший, самий доглянутіший.

12. *Укажіть речення, у якому немає помилок у слововживанні:*

- а) голова оголосив порядок денний зборів;
- б) акт являється документом, який ґрунтується на конкретних доказах;
- в) більшість абітурієнтів, які успішно здали екзамени, будуть прийняті до інституту;
- г) у місті розпочалася підписка на газети та журнали.

13. *Укажіть рядок, у якому всі слова є синонімами:*

- а) хворий, хворобливий, хоровий;
- б) плести, вити, скручувати;
- в) адреса, адресант, адресат;
- г) лісник, лісничий, лісовод.

14. *Зазначте, у якому рядку є синоніми до слова „тракт”:*

- а) трактир, ресторан, кафе;
- б) дорога, шосе, путь;
- в) трактор, автомобіль, мотоцикл;
- г) лан, плесо, плай.

15. *З'ясуйте, з якими словами може сполучатися слово „показчик”:*

- а) дороги;
- б) зрілості;
- в) культури;
- г) даних.

16. *Визначте речення, у якому не порушено логічність мовлення:*

- а) мене не тільки цікавлять тварини, а й собаки;
- б) ці квіти пахнуть ніжно і духмяно;

- в) повернувшись додому, у мене знову з'явився настрій;
- г) усі школярі повернулись із занять, які вчилися у другу зміну.

17. Назвіть рядок, у якому порушено точність мовлення в словосполученні:

- а) громадянський шлюб;
- б) особовий характер;
- в) показник зрілості;
- г) передплата журналів.

18. Назвіть рядок, у якому не порушено точність мовлення в словосполученні:

- а) показові змагання;
- б) марочний альбом;
- в) земляний фонд;
- г) квиток на екзамен.

19. Зазначте, у якому рядку збережено логічність мовлення в словосполученні:

- а) дуже далеченько;
- б) цукрова сіль;
- в) дуже приємний;
- г) моя автобіографія.

20. Зазначте, у якому рядку збережено логічність мовлення в словосполученні:

- а) забагато добрий;
- б) змалював образ;
- в) сильно смугастий;
- г) солодкувата кислота.

21. Зазначте рядок, у якому всі назви спеціальностей утворено правильно:

- а) апаратник, двірник, закройщик, заправник;
- б) каменщик, кружевниця, мотальник, швачка;
- в) шпалерник, мармурник, формувальник, різьбяр;
- г) підрядчик, розкатчик, зборщик, сушильник.

22. *Виберіть рядок, де всі конструкції є етикетними формулами прохання:*

- а) пробачте, вибачте, до побачення, дякую, доброго здоров'я;
- б) дуже прошу, прийміть моє прохання, будь ласка, будьте добрі, дозвольте;
- в) добрий день, прощайте, зичу вам щастя, будьте люб'язні, дуже вдячний вам за...;
- г) перепрошую, даруйте на слові, щиро дякую, вітаю вас з ювілеєм, доброго вечора.

23. *Визначте рядок, у якому всі слова мають наголос на другому складі:*

- а) надлишок, ополудні, поновлений, вимога, етнічний, єпископ;
- б) єпархія, навчений, паритет, параметр, рентабельно, тризубець;
- в) трилітній, соціум, спасибі, спонтанний, текстолог, тевтонський;
- г) спідлоба, селити, сейсмограф, вимова, випадок, перевертень.

24. *Укажіть, у якому рядку всі слова як вимовляються, так і пишуться:*

- а) голова, король, дорога, Відень, душман, злити;
- б) отець, полум'я, сивий, легко, спокуса, суржик;
- в) роззброєння, сурма, текст, повноважний, зменшення;
- г) бричка, анотація, акцентологія, імпровізація, скопіювати, контрастний.

25. *Зазначте рядок, де всі пари слів є синонімами:*

- а) юрист — правник, інцидент — випадок, громадянство — підданство, демократія — монархія;
- б) ватажок — отаман, тактовний — тактичний, відсоток — процент, дикція — вимова;
- в) в'язень — невольник, воля — неволя, друг — недруг, говорити — ректи;
- г) стежити — приглядати, недолік — дефект, аварія — катастрофа, адвокат — оборонець.

26. *Зазначте рядок, де всі пари слів є паронімами:*

- а) комунікативний — комунікабельний, веселий — сумний, недолік — дефект, дикція — вимова;
- б) тактовний — тактичний, поверховий — поверхневий, виборний — виборчий, абонент — абонемент;
- в) людний — людяний, фамільний — фамільярний, ефективний — ефектний, лінгвістика — мовознавство;
- г) привітальний — привітний, засвоювати — освоювати, задача — завдання, юрист — правник.

27. *Виберіть рядок, де всі фразеологізми мають значення „гордовито триматися”:*

- а) попасти в капкан, бити байдики, як кіт наплакав, велике цабе, з легким серцем;
- б) дерти кирпу, напустити пихи, піднімати носа, задирати голову, відставляти губу;
- в) розвів мільйони, нестися вгору, жити чужим розумом, мести від воріт, темний ліс;
- г) високо нести голову, не показувати очей, птах високого польоту, стріляний горобець.

28. *Зазначте рядок, у якому всі слова утворені одним способом:*

- а) школяр, зроблений, лісостеповий, поневолити, маркований;
- б) правознавець, єдиновладдя, людиноненависницький, самопідготовка, тризначний;
- в) відсталість, безстидник, задіяний, пересильний, розрівняний;
- г) підробити, захочувати, розпестити, пороблений, зіскочити.

29. *Укажіть варіант, де правильно утворено форму родового відмінка іменників чоловічого роду:*

- а) після закінчення інституту, внаслідок туману, у напрямку до Львову, щопонеділка;
- б) виконання плану, близько майдану, зроблено з воску, гарного малюнка;
- в) без винятку, другого сорту, готуватися до екзамена, населеного пункту;

г) без плаща, виступ лектора, звернутися до Івана Дорошенка, багато товару.

30. *Укажіть рядок, у якому іменники в родовому відмінку однини записані правильно:*

- а) контролю, аудиту, засобу, статута, керівника;
- б) аудитора, напряду, договору, активу, досвіду;
- в) виду, клієнта, доказу, результата, порядку;
- г) об'єкта, органу, аналізу, обліку, закона.

31. *Виберіть правильний варіант речення чи словосполучення:*

- а) загальнокримінальний злочин;
- б) це питання було рішенням на мою користь;
- в) його було притягнуто до кримінальної відповідальності;
- г) вирок, вступивший в законну силу.

32. *Виберіть правильний варіант речення чи словосполучення:*

- а) притягнений до відповідальності;
- б) система їх роботи сама досконала;
- в) скарга про неправильність у списку виборців;
- г) цей документ наділений законною силою.

33. *Виберіть правильний варіант речення чи словосполучення:*

- а) студент чекав більш конкретнішої відповіді на запитання;
- б) ми вирішували цю проблему на протязі року;
- в) клопотання у перегляді судового рішення;
- г) найкращим варіантом вирішення цієї проблеми є перший.

34. *Виберіть правильний варіант речення чи словосполучення:*

- а) він привіз на згадку про подорож пам'ятний сувенір;
- б) необхідно взаємно допомагати один одному;
- в) діюче законодавство;
- г) зараз виступатимуть такі депутати.

35. *Виберіть правильний варіант речення чи словосполучення:*

- а) завідуючий кафедрою виступив з пропозицією;
- б) ми повинні вирішити слідуючі питання;

- в) наступного разу будемо вирішувати найголовніші проблеми;
- г) лише зробивши завдання, ти можеш відпочити.

36. З'ясуйте, який фразеологізм вжито в значенні „сердитися”:

- а) мовити до діла;
- б) розв'язати язика;
- в) копилити губи;
- г) бити по кишени.

37. Зазначте, у якому рядку всі фразеологізми мають однакове значення:

- а) рвати на шматки, нема живої душі, ревно любити;
- б) з легкої руки, копилити губи, бити ключем;
- в) ріски в рот не брати, крихти в роті не було, живіт присох до спини;
- г) роззявити рота, вити вовком, дати звістку про себе.

38. Укажіть рядок, у якому подано фразеологізми з мовлення спортсменів:

- а) перейти дорогу, лізти в душу, перед самим носом;
- б) сіяти ворожнечу, краєм вуха чути, довга пісня;
- в) пускати стріли, попасти в капкан, руки не туди стоять;
- г) дати сто очок вперед, брати бар'єр, з нічийним рахунком.

39. Зазначте, у якому рядку в усіх словах слід писати літеру г:

- а) па...орб, ...удзик, ...олова, ...усак, ле...енда;
- б) на...олос, ...рунт, ка...ат, ла...ідно;
- в) за...адка, ...усар, ...ілка, коле...а, ма...ніт;
- г) ...уля, ...анок, ...едзь, ...атунок, ...валт.

40. Укажіть, у якому рядку всі слова становлять синонімічний ряд:

- а) просвіт, світити, світло, просвіта;
- б) зір, оглядати, очі, погляд, оглядатися;
- в) добре, мило, гоже, славно, гарно;
- г) святий, свічка, священик, Великдень, свято.

41. Виберіть рядок, у якому всі слова є синонімами до слова „говорити”:

- а) казочка, говір, розмова, мова, мовний;
- б) казати, мовити, розмовляти, балакати;
- в) балабонити, балакливий, казкар, казна-хто;
- г) оповідати, подейкувати, підказувати, мовлення, балачка.

42. Зазначте, у якому рядку всі іменники утворено префіксально-суфіксальним способом:

- а) висота, зелень, їжачиха, широчінь;
- б) розклад, рядок, блакить, вишиванка;
- в) українка, матуся, вихід, ягідка;
- г) підвіконня, подорожник, міжбрів'я, звістка.

43. Знайдіть рядок, у якому слова утворено шляхом осново- чи словоскладання:

- а) підстанція, Середземний, прабатьківщина, розвеселий;
- б) приміський, сучасний, безрукий, заширокий;
- в) правобережний, лісостеп, глухонімий, легкоатлет;
- г) зелений, простий, широченний, довгий.

44. Укажіть, у якому рядку всі іменники жіночого роду:

- а) глазур, дідуньо, доповідь, сім'я, староста;
- б) Наталка, дівчина, путь, матуся, дошка;
- в) Катруся, Дніпро, донька, Англія, княжна;
- г) Україна, батьківщина, Київ, життя, річка.

45. Виберіть рядок, у якому всі іменники II відміни в родовому відмінку однини мають закінчення **-у, -ю**:

- а) тиждень, Лондон, стіл, учень, квартет;
- б) депутат, кіловат, рік, гараж;
- в) штаб, жаль, Ужгород, сад, квиток;
- г) футбол, банк, мед, вітер, барвінок.

46. Зазначте, у якому рядку допущено помилку при творенні вищого ступеня порівняння прикметників:

- а) тепліший, менш вдалий, вужчий, більш влучний;

- б) більш сумлінний, нижчий, більш здібний, важчий;
- в) гірший, менш вживаніший, більш сумлінний, кращий;
- г) дорожчий, більш ефективний, більш вимогливий, менш впертий.

47. *Укажіть, у якому рядку на місці пропущеної літери слід писати **и**:*

- а) к...лограм, Ч...каго, с.луєт, б...нт, ц...клон;
- б) ф...рма, к...моно, ц...стерна, ш...фер, т...тан;
- в) ж...рафа, с.мпатія, д...зель, ж...лет, ц...клон;
- г) в...мпел, р...жим, б...лет, г...гант, ід...лія.

48. *Зазначте, у якому рядку між словами слід уживати прийменник **в**:*

- а) успіх (у, в) творчості, приніс (у, в) кишені, читала (у, в) журналі, попросив (у, в) друга;
- б) жила (у, в) Одесі, служити (у, в) армії, плавати (у, в) озері, була (у, в) Італії;
- в) зайти (у, в) клас, запитати (у, в) актриси, працювати (у, в) аптеці, погляд (у, в) майбутнє;
- г) жити (у, в) Києві, сидіти (у, в) автобусі, зайшов (у, в) клас, бачив (у, в) товариша.

49. *З'ясуйте, якими лексичними одиницями є слова континент — контингент, зброя — збуря:*

- а) синонімами;
- б) антонімами;
- в) омонімами;
- г) паронімами.

50. *Визначте, у якому рядку неправильно поєднано числівники з іменниками:*

- а) шістдесят чотири кілометри, сімсот тонн, двадцятий кілометр, три професори;
- б) семеро рядів, півтори доби, одна ціла і одна третя метри, двоє разів;

- в) тридцять два зошита, обидві жінки, двадцятьеро гравців, перше кохання;
- г) восьмеро воріт, перші заморозки, обидві подруги, дев'ятеро сестер.

51. *З'ясуйте, у якому рядку допущено помилки в правописі числівникових форм:*

- а) п'ятдесяти, обом, мільярдом, семистам, шістдесятьох;
- б) двомастами, десятьох, чотирьохсот, одного, сорока;
- в) тридцятьома, тисячею, восьмисот, одинадцяти, сімдесятьма;
- г) ста, п'ятидесяти, мільйону (Р. в.), дев'ятисот, чотирма.

52. *Назвіть рядок, у якому порушено принципи наголошення слів:*

- а) живопис, валовий, каталог, ознака;
- б) килим, агент, виробіток, гривня;
- в) верба, колесо, кропива, одинадцять;
- г) завдання, контрактовий, черговий, завжди.

53. *Укажіть, у якому рядку неправильно вжито прийменникову форму:*

- а) по формі, за таких обставин, по математиці, виписка з протоколу;
- б) за два кроки, о сьомій годині, на захист, залучити до роботи;
- в) через хворобу, щодо використання, на його користь, на ваш запит;
- г) не під силу, на виплату, прийти у справі, на адресу.

54. *Зазначте рядок, у якому неправильно дібрано українські відповідники при перекладі:*

- а) принимать участие — брати участь, назначение — призначення, многочисленный — численний, предприятие — підприємство;
- б) разработать мероприятие — розробити міроприємство, в значительной степени — в значній мірі, бывший директор —

бувший директор, самый лучший результат — самый кращый результат;

в) сдавать экзамены — складати экзамени, вовлекать в работу — залучати до роботи, указ вступил в силу — указ набрав чинності, в дальнейшем — надалі;

г) на протяжении недели — протягом тижня, заведующий отделом — завідувач відділу, исключение из правила — виняток із правила, по понедельникам — щопонеділка.

55. Виберіть рядок, усі словосполучення якого вживають тільки у професійному мовленні:

а) брати кредит, брати зобов'язання, брати до серця, брати на себе відповідальність;

б) працювати над книгою, лізти в очі, поставити на ноги, повідомляти про зарахування;

в) надавати інформацію, надавати ляпасів, надавати підтримку, надавати допомогу;

г) відшкодовувати збитки, порядок денний, на вимогу керівництва, упроваджувати у виробництво.

56. Назвіть речення, яке потребує редагування:

а) Головне, на що потрібно звернути увагу, — це якість знань;

б) У школі письменника тепло вітали учні та вчителі;

в) Я телефонував на номер, зазначений в оголошенні;

г) Складіть, будь ласка, свою автобіографію.

57. Визначте, у якому випадку допущено помилку при побудові словосполучень:

а) громадська думка, орендні відносини, нагальна справа, обопільна угода;

б) спільне підприємство, чинити опір, відповідач у справі, розбіжності з питань;

в) діяти всупереч наших пропозицій, оплачувати за проїзд, вжити термінові заходи, сфотографуватися в анфас;

г) скористатися пропозицією, оплата позики, триматися осторонь, залучати до роботи.

58. *Визначте, у якому рядку всі словосполучення стилістично правильні:*

- а) підготувати тези, поїхати у відрядження, ухвалити рішення, любий із студентів;
- б) значні зміни, краєвид з вікна, проти ночі, колишній учитель;
- в) вищий учбовий заклад, міроприємство, діюче законодавство, чергова печатка;
- г) на слідующий день, приймати участь, правильна відповідь, на протязі року.

59. *Укажіть, яке з наведених речень містить синтаксичну помилку:*

- а) Я телефонував на номер, зазначений в оголошенні;
- б) Бібліотека поповнилася численними підручниками, двома комп'ютерами;
- в) Успіхів великих досягли завдяки наполегливій праці студенти нашої групи;
- г) У нашому магазині продається лише така побутова техніка, яка відповідає сучасним вимогам.

60. *Зазначте, у якому реченні правильно вжито форму звертання:*

- а) Ви, Наталю Петрівно, згодні з такою думкою?;
- б) Марія Василівна, Ви передплатили газети і журнали?;
- в) Сьогодні Ви якийсь пригнічений, Ігоре Іванович;
- г) Ви, татусь, раді нам?

61. *З'ясуйте, у якому реченні не допущено помилок при вживанні займенників:*

- а) Петро побіг до Дмитра, і всі помітили, що він зупинився;
- б) Брат попросив товариша віднести до його кімнати книги;
- в) Ми піднялися на вершину гори, яка заросла лісом;
- г) Вікна замку, що стояв на узвишші, були схожі на його бійниці.

62. *Визначте речення, у якому є помилки при вживанні числівників:*

- а) Біля семидесяти підприємств країни почали випуск нової високоякісної продукції для широкого вжитку;
- б) Для дітей дитячого будинку передано медикаменти, шприци, двадцять чотири крапельниці;
- в) Обидва хлопці допомогли Миколі збирати картоплю;
- г) План реалізації продукції комбінат виконав на 100 відсотків.

63. *Укажіть речення, у якому допущено помилки при вживанні дієслів:*

- а) Автобус ходє тепер до нас два рази в день;
- б) Я посаджу коло криниці калину;
- в) Я вважаю, що ми правильно порахували витрати пального за звітний період;
- г) Телевізор мені заважає зосередитись, бо я не можу працювати при шумі.

64. *Зазначте речення, де є помилка при вживанні дієприслівників:*

- а) Ми відчули апетит, відвідавши виставку кондитерської фабрики;
- б) Відпочивая, треба час проводити з користю, не гаючи даремно жодної хвилини;
- в) Висловлюючись, необхідно дбати про красу і точність слова;
- г) Вам, мамо, довелося все життя працювати не покладаючи рук.

65. *Зазначте, у чому виявляються лексичні норми:*

- а) у правильному вживанні слів та правильному поєднанні слів за змістом у реченні та словосполученні;
- б) у правильному вживанні наголосу;
- в) у творенні нових слів та поєднанні їх за смислом у реченні;
- г) у правильному вживанні слів.

66. З'ясуйте речення, у якому допущено помилку при вживанні прикметників:

- а) Яблуні за літо стали більш розкішніші, розлогі, гіллясті;
- б) Нескінченні Світланині жарти бувають не завжди доречними;
- в) Дніпро ширший і глибший від Бугу;
- г) Наш університет – одна з найкращих споруд міста.

67. Визначте рядок, де допущено помилку при творенні ступенів порівняння прикметників:

- а) більш гіркий, веселіший, вужчий, найбільш талановитий, найстаріший;
- б) молодіший, найбільш високий, дорожчий, більш дорогий, нищий;
- в) щонайпривабливіший, більш дотепний, нижчий, глибший;
- г) кращий, більш милий, якнайрозумніший, найдобріший, дорожчий.

68. Назвіть речення, у якому допущено помилку у вживанні відмінкових закінчень іменників:

- а) студент купив ручку, стержня до неї, олівця, гумку;
- б) до дзвінкого приголосного звуку [д] парним глухим є приголосний [т];
- в) на заняттях з українського професійного мовлення ми вдосконалюємо навички з культури ділового спілкування;
- г) я допомагав своєму однокурсникові Денисові Коваленку розв'язувати задачі.

69. Укажіть, у якому рядку всі іменники мають закінчення *-ю* у формі орудного відмінка однини:

- а) економіка, плата, праця, дія, історія;
- б) вежа, задача, наука, ціна, система;
- в) тиша, душа, межа, будівля, торгівля;
- г) енергія, контора, фірма, група, форма.

70. Визначте пару слів, які є паронімами:

- а) мимохіть — мимохідь;

- б) по гас — погас;
- в) диктат — диктатура;
- г) метод — методика.

71. *З'ясуйте, у якому рядку в усіх словах наголос поставлено правильно:*

- а) вірші, читання, вимова, документ, захворіти;
- б) ім'я, кидати, корисний, приятель, ненависть;
- в) чотирнадцять, ознака, олень, подруга, разом;
- г) роблю, вісімдесят, статуя, український, дефіс.

72. *Назвіть комунікативні ознаки культури мовлення:*

- а) правильність, точність, доречність, нормативність, діалогічність;
- б) логічність, багатство, монологічність, ввічливість, образність;
- в) правильність, стислість, точність, логічність, чистота, виразність;
- г) чистота, змістовність, різноманітність, усна і писемна форми.

73. *З'ясуйте, яке твердження є правильним: „Граматичні норми – це...”:*

- а) правильний вибір слова або синтаксичної конструкції відповідно до умов спілкування;
- б) правила вживання слів;
- в) правила слововживання, вимови, наголошування, орфографії та пунктуації;
- г) правильне вживання варіантів морфологічної форми слова, варіантів її поєднання з іншими словами.

74. *Визначте, у чому виявляються акцентуаційні норми сучасної української літературної мови:*

- а) регулюють вибір варіантів розташування і переміщення наголошеного складу серед ненаголошених;
- б) наголошування відповідає семантико-стилістичним можливостям мови;

- в) наголос ставиться у правильному варіанті форми слова залежно від контексту;
- г) правильному виборі орфограми у словах.

75. *Зазначте, у чому виявляються орфоепічні норми:*

- а) у правильному творенні й вживанні слів;
- б) у правильному наголошуванні слів;
- в) у характерному використанні різних зображувальних засобів, слів різного звучання;
- г) у правильній вимові звуків, звукосполучень.

76. *Укажіть термін, який відповідає визначенню: „Стереотипне сполучення слів, що використовується в стандартних мовних ситуаціях”:*

- а) калька;
- б) кліше;
- в) каламбур;
- г) варваризм.

77. *Виберіть рядок, у якому всі слова наголошені правильно:*

- а) вимога, одинадцять, громадський, черствий, щавель;
- б) випадок, громадянин, жаростійкий, маковик;
- в) живопис, легкорозчинний, мигнути, донька;
- г) жебрати, літопис, мішквина, центровий, читання.

78. *Назвіть рядок, у якому в усіх словах допускається вживання подвійного наголосу:*

- а) помилка, шунтовий, задарма, сходовий;
- б) аплазія, чужина, вихровий, гомілковий;
- в) хворост, хутровий, важковимовний, алфавіт;
- г) бавовняний, допризовний, колядковий, ладановий.

79. *Зазначте рядок, у якому всі слова утворено префіксальним способом словотворення:*

- а) розказати, обмастити, переписати, підсніжник;
- б) оббити, прибігти, принести, помити;

- в) увійти, розвести, від'їхати, овочесховище;
- г) прискочити, перевести, прикрасити, змогти, перелісок.

80. *З'ясуйте, за допомогою якого способу утворено слова по-нашому, по-братерськи:*

- а) суфіксальний;
- б) префіксальний;
- в) префіксально-суфіксальний;
- г) безафіксний.

81. *Визначте, у якому варіанті правильно утворено назви жителів місцевості:*

- а) житомирянин, житомирянка;
- б) житомирець, житомирка;
- в) житомирівець, житомирянка;
- г) житомирян, житомирячка.

82. *Виберіть рядок, у якому є зайве слово в синонімічному ряду:*

- а) їсти, жувати, жерти, запихатися, ковтати;
- б) іти, плентатися, чвалати, пересуватися, повзти;
- в) завірюха, хурделиця, хуга, заметіль, завія;
- г) дім, будинок, повітка, оселя, хата.

83. *З'ясуйте, яке з наведених визначень відповідає поняттю „пароніми”:*

- а) слова, близькі за звучанням, але різні за значенням;
- б) слова, спільні за основним лексичним значенням, але з різними смисловими відтінками;
- в) слова, що звучать однаково, але мають різне значення;
- г) слова однієї частини мови, що мають різні лексичні значення.

84. *Укажіть визначення, що відповідає суті фразеологізму глянути одним оком:*

- а) подивитися ретельно, пильно;
- б) подивитися з корисливими намірами;
- в) подивитися заздрісно, невдоволено;

г) подивитися побіжно, мимохідь.

85. *Зазначте, якому фразеологізму відповідає визначення „бути правим; правильно, слушно думати”:*

- а) мати рацію;
- б) мати розум;
- в) мати серце;
- г) мати силу.

86. *Виберіть рядок з якісними прикметниками:*

- а) гострий, запорізький, чорний, багатий;
- б) веселий, теплий, гарний, світлий;
- в) міцний, чорноморський, ніжний, високий;
- г) лисий, степовий, гострий, свіжий.

87. *Зазначте, у якому рядку правильно відредаговано словосполучення у відповідності з выводами комісії.:*

- а) відповідно до выводів комісії;
- б) у відповідності до выводів комісії;
- в) відповідно до висновків комісії;
- г) у відповідності до висновків комісії.

88. *Виберіть рядок, у якому всі словосполучення утворено способом узгодження:*

- а) чудова пора, добрий приятель, вагомí аргументи, прощальний вальс;
- б) вантажний порт, люблю весну, дощова осíнь, гіркий смуток;
- в) різнобарвна веселка, прийти увечері, мамина пісня, смачна страва;
- г) головний принцип, радісні думки, святкували весело, вечірня пора.

89. *Визначте, у якому рядку правильно оформлено звертання:*

- а) шановна Наталія Олександрівна;
- б) шановна Наталія Олександрівно;

- в) шановна Наталіє Олександрівно;
- г) шановна Наталію Олександрівно.

90. *Укажіть, у якому рядку правильно вжито особові закінчення дієслів:*

- а) полюють, скажуть, стукають, літають;
- б) роблять, малюють, ходять, заважають;
- в) возять, пускають, будуть, куплять;
- г) дадуть, відчують, біжуть, розкажуть.

91. *Виберіть визначення, що відповідає терміну „правильність мовлення”:*

- а) структурно впорядковане за логічними законами мовлення;
- б) вміння користуватися мовою у її ustalених формах;
- в) чітке використання мовних одиниць зі значенням, властивим цій одиниці;
- г) повна відповідність мовлення нормам літературної мови.

92. *Виберіть визначення, що відповідає терміну „культура мовлення”:*

- а) високий рівень розвитку мови;
- б) раціональне, стилістично вмотивоване та нормативне користування мовними одиницями;
- в) вчення про функціонування й використання мови;
- г) своєрідний вияв мовлення в усіх стилях і жанрах мови.

93. *З'ясуйте, якому терміну відповідає таке визначення: „Короткий влучний вислів, глибока узагальнена думка, висловлена у стислій формі”:*

- а) фразеологізм;
- б) прислів'я;
- в) приказка;
- г) афоризм.

94. *Зазначте, у якому рядку правильно узгоджено іменник гектар з числівником 2,5:*

- а) два з половиною гектари;
- б) два з половиною гектара;
- в) два і п'ять гектарів;
- г) два і п'ять гектари.

95. *Укажіть рядок, у якому подано правильний варіант родового відмінка числівника 587:*

- а) п'ятисот восьмидесятьох сімох;
- б) п'ятисот восьмидесяти сімох;
- в) п'ятсот вісімдесяти семи;
- г) п'ятисот вісімдесяти семи.

96. *Виберіть рядок, у якому правильно записано слова іншомовного походження:*

- а) мажоритарний, екстраверсія, іміграція, домінанта;
- б) градієнтний, альтернатива, вегетативний, інновація;
- в) меридіан, мимбрана, номенклатура, психіатрія;
- г) рефлекс, симфонія, деференціація, сертифікат.

97. *Назвіть визначення, що відповідає терміну „діалог”:*

- а) форма мовлення, яка характеризується зміною реплік двох мовців, що перебувають у безпосередньому зв'язку;
- б) форма мовлення, що вказує на способи взаємодії між учасниками спілкування;
- в) форма мовлення, якій властива зміна реплік трьох і більше мовців;
- г) форма мовлення, утворена внаслідок мовної активності адресанта, розрахована на опосередковане сприйняття адресатом.

98. *З'ясуйте, у якому рядку правильно перекладено словосполучення крайня необхідність:*

- а) крайня необхідність;
- б) крайня потреба;
- в) гостра необхідність;
- г) важлива потреба.

99. Укажіть рядок, у якому правильно утворено вищий ступінь порівняння прикметників:

- а) старший, кращий, довший, темніший;
- б) нижчий, модніший, працьовитіший, народніший;
- в) тугіший, більш дорогий, менш теплий, заможніший;
- г) більш гарніший, товщий, менш веселіший, новіший.

100. Укажіть рядок, у якому всі слова в родовому відмінку однини мають закінчення **-а, -я**:

- а) знаменник, пісок, щербінь, ромб, ансамбль;
- б) коридор, карниз, ураган, рукопис, чернець;
- в) долар, кістяк, спорт, ріг, прогрес;
- г) студент, портфель, місяць, конус.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ЗАНЯТЬ

Індивідуальне заняття № 1

Тема: Мовна майстерність і підготовка до публічних виступів

Мета сучасної інтелігентної людини – виробити свій оригінальний ораторський стиль (Г. Сагач).

Контрольні питання:

1. Культура мови як база майстерності публічного виступу й основна умова ораторського мистецтва.
5. Роди й види сучасного публічного виступу: соціально-політичні, академічні, соціально-побутові.
2. Доповідь, лекція, бесіда, повідомлення та ін. як форми публічного виступу.
3. Основні правила складання плану доповіді, лекції, тексту і тез публічного виступу.
4. Основні якості публічного мовлення: ясність, стислість, точність, простота.
5. Вимоги до написання рецензії.

Література: див. у список основної та додаткової літератури.

Завдання для самостійної роботи.

1. Опрацювати рекомендовану літературу. Підготуватися до висвітлення контрольних питань.
2. Підготувати повідомлення на одну із запропонованих тем:
  - Тиждень. Дні тижня, їх назви.
  - Назви місяців.
  - Народні прикмети про погоду, урожай.
  - Пори року.
3. Написати **рецензію** на один з посібників з культури мови (Бабич Н. Д. Основи культури мовлення. Львів: Світ, 1990. 232 с.; Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови: навч. посіб. Львів : Світ, 2003. 432 с.; Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності : стилістика та культура мови. Київ : Довіра, 1999. 431 с. та інші).

Індивідуальне заняття № 2

Тема: Мовна майстерність учителя

Намагайтесь уникати бюрократичного „язичія”, і до вас повернуться живі соковиті точні слова – з бабусиних казок, з батьківської розмови, з мудрих порад учителя, з глибин художніх творів (А. Бортняк).

Завдання для самостійної роботи:

1. Записати план до поданої теми.
2. Скласти список рекомендованої літератури.
3. Розбившись на групи по 5 – 6 чоловік, підготувати урок народознавства на одну із запропонованих тем:
  - ◆ „Я візьму той рушник”,
  - ◆ „Купальські вогні”,
  - ◆ „Обряд сватання на Україні”,
  - ◆ „Мово ти, мово барвінкова”,
  - ◆ „Без тополі й калини нема України”,
  - ◆ „Мамина пісня”,
  - ◆ „Писаночка мальована”,
  - ◆ „Слава хлібу на столі!”
  - ◆ „Скоро казка мовиться”,
  - ◆ „Українські народні свята”.
  - ◆ „Українські народні ігри”.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ КОНТРОЛЮ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Заняття № 1

Тема: Акцентні норми

Як про духовну зрілість окремої особи, так і про зрілість цілого народу судять найперше з культури його літературної мови (І.Огієнко).

Мета вивчення матеріалу теми: оволодіти навичками літературного наголошування слів, навичками правильної вимови; засвоїти основні поняття теми.

У результаті самостійної роботи студент повинен **знати**:

- визначення понять: наголос, наголошування, словесний наголос, фразовий наголос, синтаксичний наголос, тактовий наголос, паралельний наголос; поняття інтонації;
- лексичне значення слів, граматичне значення слів;
- милозвучність, причини відхилення від літературних норм у наголошуванні слів;

уміти:

- правильно наголошувати слова;
- з метою забезпечення милозвучності в потоці мовлення правильно користуватися різними видами наголосу.

Основні базові знання, уміння, навички, необхідні для засвоєння теми:

- уміти застосовувати знання про наголос та його види, набуті під час вивчення дисципліни „Сучасна українська літературна мова” /2 курс/;
- основні закони милозвучності української мови.

Зміст теми

1. Характеристика українського наголосу.
2. Незакріпленість і рухомість наголосу.
3. Нормування українського літературного наголосу.
4. Акцентологічна норма та її варіативність.
5. Логічна й емоційна інтонація.

6. Засоби милозвучності мови.
7. Причини відхилення від літературної норми в наголошуванні.
8. Наголос у складних і складноскорочених словах.
9. Наголошування віддієслівних іменників на *-ання*.
10. Розбіжність у наголошуванні дієслів у літературній мові та діалектах.
11. Українська акцентологія та її сучасні тенденції.

Матеріали для самоконтролю

А) питання:

1. Які норми наголошування існують в українській мові?
2. Що таке інтонація? Її види.
3. Які засоби милозвучності ви знаєте?
4. У чому полягають причини відхилення від літературних норм у наголошуванні слів?
5. Яка специфіка наголошування віддієслівних іменників на *-ання*, складних числівників?

Б) тести:

I рівень.

Випишіть прислівники, що мають подвійне наголошування. Укажіть правильну відповідь:

1) а) вперто	2) а) глибоко
б) завжди	б) високо
в) сумно	в) попереду
г) несподівано	г) гаряче

II рівень.

Доберіть правильну відповідь у парах. Поставте наголос.

1. Читання, змагання, писання, користування	А. Віддієслівні іменники на -ання наголошуються так, як дієслова, від яких вони утворені
2. Глибина, височина, новина, далечина	Б. Географічні назви на -ин/а/ мають наголос <i>на корені</i> твірного слова

3. Тринадцять, шістнадцять, сімнадцять, вісімнадцять	В. Абстрактні іменники на -ин/а/ мають наголос <i>на закінченні</i>
4. Київщина, Одещина, Львівщина, Харківщина	Г. У числівниках від 11 до 19 наголос падає лише на склад -на-
5. Знання, спання, лиття, прання	Ґ. Двоскладові іменники на -ання мають наголос на останньому складі

III рівень.

Випишіть слова з побічним наголосом, поставивши його.

Луганищина, бюрократія, морозостійкий, навколопланетний, спідометр, Одещина, спеціаліст, каталог, шестипелюстковий, термогідродинаміка, термометр, програміст, порядковий, антимілітаристичний, аристократичний, перекваліфікувати.

IV рівень.

Випишіть у I колонку слова з дублетним наголосом, а у II – слова, у яких наголос сприяє диференціації слів.

Тепло, ласо, поверх, білизна, алфавіт, анапест, малиновий, привід, заклад, милувати, розбір, розмін, заголовок, фарфор, користь, дзвони.

Завдання на НДРС.

1. Заповніть таблицю.

№ п/п	Типи наголосу	Визначення	Приклади
-------	---------------	------------	----------

2. Підготуйте методичну довідку за планом:

- порівняйте вишівську та шкільну термінологію, що стосується теми; зробіть висновки;
- підготуйте дидактичний матеріал для учнів на обране питання теми.

Література: див. список основної та додаткової літератури.

Заняття № 2

Тема: *Словотворчі норми*

Словотворення надзвичайно щедре. Воно віддає все, що є в його розпорядженні, мовцю. Потрібно лише вміло користуватися його багатствами (Н. Клименко).

Мета вивчення матеріалу теми: оволодіти навичками правильного творення та вживання похідних слів в українській мові.

У результаті самостійної роботи студент повинен **знати**:

– визначення понять: словотвір, основні способи творення слів в українській мові, продуктивні й непродуктивні словотворчі типи;

уміти:

– утворювати похідні слова на позначення різних лексичних груп;

– розпізнавати похідну й непохідну основи;

– визначати орфограми в словах;

– розмежовувати способи словотворення.

Основні базові знання, уміння та навички, необхідні для засвоєння теми:

а) уміння застосовувати знання про основні способи творення слів, набуті в курсі „Сучасна українська літературна мова”;

б) розуміння лексичного значення слова;

в) уміння диференціювати твірне й похідне слово.

Зміст теми

1. Основні способи творення слів в українській мові.

2. Утворення й використання окремих лексичних груп (назви людей за різними ономасіологічними ознаками – трудовою діяльністю, соціальним статусом, національною належністю, місцем проживання, родинними стосунками, назви тварин, птахів тощо).

3. Типові відхилення від норм словотворення.

Матеріали для самоконтролю

А) питання

1. Що таке словотвір?
2. Які норми називаються словотворчими, що вони регулюють?
3. Що таке словотворче калькування?
4. Якими способами можуть утворюватися слова?
5. Які фонетичні явища можуть відбуватися при утворенні похідних слів?

Б) тести:

I рівень

Укажіть правильну відповідь.

1. Які суфікси є найбільш продуктивними при творенні назв людей за професією? Доведіть це прикладами.

а) -ар- ;	г) -ер- ;
б) -ор- ;	д) -іст- ;
в) -тель- ;	е) -ник- ;
г) -ець- ;	є) -ир- .

2. Твірне слово (слова) повністю входить до похідного при:

- а) префіксації;
- б) суфіксації;
- в) постфіксації;
- г) префіксально-суфіксальному способі творення;
- д) складанні;
- е) зрощенні;
- є) субстантивації.

II рівень

Доберіть правильну відповідь у парах (питання – відповідь).

1. Усі слова утворені префіксальним способом.	А. Виріб, згин, хід, зелень, біг, кара, життя, весело, низько.
2. Усі слова утворені суфіксальним способом.	Б. Прадід, приписати, розжарити, превеликий, перекреслити, закричати.

3. Усі слова утворені префіксально-суфіксальним способом;.	В. Безвусий, подорожник, по-українському, піднебесся, затінок.
4. Усі слова утворені способом чистого складання.	Г. Хліборізка, золотошучак, плотогон, кашовар, довгогривий, прапороносець
5. Усі слова утворені суфіксально-складним способом.	Г. Самовпевнений, лісостеп, першоджерело, металопромисловість

Ш рівень

Виберіть, які похідні утворення є нормативними:

1) Рудно	а) руднянський	б) рудненський
2) Лисовичі	а) лисовичівський	б) лисовицький
3) Костопіль	а) костопольський	б) костопільський
4) Павлоград	а) павлоградівський	б) павлоградський.

Завдання на НДРС.

1. Наведіть приклади використання специфічно фольклорних суфіксів у художньому стилі. Яку роль вони виконують?

2. Назвіть способи творення територіальних діалектизмів. Наведіть приклади таких слів вашого регіону.

3. Із „Антисуржика ділової мови” (за ред. З. С. Сікорської, Луганськ, 2008) випишіть 10 висловів, у яких допущено помилки та подайте їх літературні відповідники українською та російською мовами.

Підготувати методичну довідку за планом:

1. Порівняйте вишівську й шкільну термінологію з теми, зробіть висновки.
2. Підготуйте дидактичний матеріал для учнів на обране питання теми.

Рекомендована література:

1. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо. Київ : Вид. дім „Academia”, 1991. 254 с.
2. Горпинич В.О. Українська словотвірна дериватологія : навч. посібник для студ. філолог. фак. Дніпропетровськ : ДДУ, 1998. 223 с.

3. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові. Київ : Наук. думка, 1984. 252 с.
4. Клименко Н. Ф. Морфеміка сучасної української мови : монографія. Київ, 2000. 95 с.
5. Сікорська З. С. Сучасна українська літературна мова : словотвір і морфеміка. Луганськ : Альма-матер, 2000. 174 с.
6. Сікорська З. С. Українсько-російський словотворчий словник. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Київ : Освіта, 1995. 256 с.
7. Яворська С. Будова слова і словотвір (робота з орфографії). *Дивослово*. 1997. № 5–6. С. 39–42.

**Орієнтовні завдання
для контрольної модульної роботи**

**Тема: Граматичні норми української мови
I варіант**

I. Провідмініайте власне прізвище, ім'я, по батькові.

II. Запишіть іменники у формі кличного відмінка:
колега, викладач, пастух, боєць, сторож; добродій секретар, друг Іван, депутат Соколовський, Іван Степанович, Надія Миколаївна.

III. Від поданих прикметників утворіть усі можливі форми вищого й найвищого ступенів порівняння:
низький, жорстокий, сліпий, гарний.

IV. Провідмініайте числівники. Укажіть паралельні форми:
487, 2/7, 59-ий, мільйон.

V. Подані іменники запишіть у формі родового відмінка однини:
вагон, будинок, Сибір, квадрат, Лондон, характер, джем, кілограм, Сиваш, Ніл, театр, страх, ясен.

VI. Запишіть словосполучення українською мовою:

по ошибке, по случаю, по семейным обстоятельствам, по счастливой случайности, ателье по обслуживанию фотолюбителей, агент по снабжению, специалист по микробиологии, дежурный по этажу, посылать по почте, по прибытию поезда.

VII. Відредагуйте речення.

1. *Обидва учня прийшли раніше в клас для чергування.*
2. *За сумлінну роботу вона була удостоєна Дошки пошани.*
3. *У вагон, який щойно зупинився на станції, зайшла незнайома жінка з чемоданом в руках, в якому сиділо кілька пасажирів.*
4. *Терміново потрібна секретар-друкарка, яка уміє працювати українським, російським і англійським язиком.*
5. *Він піклувався і допомагав своїм батькам.*

VIII. Запишіть текст українською мовою.

Литература дает нам колоссальный, обширнейший и глубокий опыт жизни. Она делает человека интеллигентным, развивает в нем не только чувство красоты, но и понимание – понимание жизни, всех ее сложностей, служит проводником в другие эпохи и к другим народам, раскрывает перед нами сердца людей. Одним слово, делает нас мудрыми (Из журнала).

IX. Поєднайте паронімічні прикметники з іменниками, що пропонуються. З двома утвореними словосполученнями складіть речення (на вибір).

Дружний // дружній:

Взаємини, народ, країна, рука, вітання, зв'язки, клас, колектив.

Тема: Граматичні норми української мови

II варіант

I. Провідмініайте власне прізвище, ім'я, по батькові.

II. Запишіть іменники у формі кличного відмінка:

газетяр, знавець, край, Україна, молодець; добродійка Прищепа, пан голова, пан Максим, товариш Чорний, вельмишановний господар.

III. Від поданих прикметників утворіть усі можливі форми вищого й найвищого ступенів порівняння:

глибокий, маленький, тонкий, поганий.

IV. Провідмініяйте числівники. Укажіть паралельні форми:
255, 3/8, 45-ий, тисяча.

V. Подані іменники запишіть у формі родового відмінка однини: *сир, склад, звіробій, Дністер, Луганськ, відмінок, сюжет, вальс, Байкал, журнал, вихователь, борці, пісок.*

VI. Запишіть словосполучення українською мовою:

по виходнім дням, по вечерам, вызвать по делам службы, мероприятия по улучшению быта, инспектор по технике безопасности, чемпион по теннису, необычный по вкусу, поднимаются по лестнице, по истечению срока.

VII. Відредагуйте речення.

- 1. Скінчивши університет, мене призначили на посаду відповідального секретаря обласної молодіжної газети.*
- 2. На площі Привокзальній були затримані підлітки, граючі в наперстки.*
- 3. Мені треба написати статтю, зібравши матеріал янайшвидше.*
- 4. Комп'ютери останнього покоління оснащені запам'ятовуючими пристроями (З газет).*
- 5. У власноручно написаній автобіографії він скромно замовчував про роки війни.*

VIII. Запишіть текст українською мовою.

Классическое произведение — то, которое выдержало испытание временем. С ним вы не потеряете своего времени. Но классика не может ответить на все вопросы сегодняшнего дня. Поэтому надо читать и современную

литературу. Не бросайтесь только на каждую модную книгу. Не будьте суетны. Суетность заставляет человека безрассудно тратить самый большой и самый драгоценный капитал, каким он обладает, — своё время (З журналу).

ІХ. Поедняйте паронімічні прикметники з іменниками, що пропонуються. З двома утвореними словосполученнями складіть речення (на вибір).

Особистий // особовий

Власність, господарство, майно, книжка, підпис, склад, посвідчення, назва, рахунок.

Тема: Основні комунікативні якості мови

Варіант № 1

I. Логічність мови як ода з основних комунікативних ознак культури мови. Логічність предмета і понятійна.

II. Що спільного в логічності й точності? Чому логічність мовлення залежить від логіки мислення?

III. Поедняйте паронімічні прикметники з іменниками, що пропонуються. З двома утвореними словосполученнями складіть речення (на вибір).

Гармонічний //гармонійний:

аналіз, людина, коливання, відносини, витвір, стиль, побудова.

IV. Розкрийте за словником значення слів *лі'карський, лікувальний, лікарняний, ліка'рський* і введіть їх у словосполучення.

V. Користуючись російсько-українським фразеологічним словником, перекладіть фразеологізми українською мовою.

Быть в сознании; в крайнем случае; в следующий раз; гол, как сокол; душа в пятки ушла; знать толк в чём-то; как бельмо в глазу; принимать участие; во главе учреждения; вовлечь в

работу; пыль в глаза пускать; с открытой душой; захватить на месте преступления.

Тема: Основні комунікативні якості мови

Варіант № 2

I. Точність мови як одна з основних комунікативних ознак культури мови. Точність художня і наукова.

II. Якими мовними засобами виражається точність мовлення?

III. Поєднайте паронімічні прикметники з іменниками, що пропонуються. З двома утвореними словосполученнями складіть речення (на вибір).

Корисливий // корисний:

людина, довідник, монографія, діяльність, зустріч, дядько, дівчина.

IV. Поєднайте прикметники з іменниками і поясніть їх лексичне значення:

шкірний — шкіряний, лікарський — лікарняний.

V. Запишіть текст українською мовою.

Как-то в одном из классов разгорелся спор: каждый ли человек может стать оратором, мнения учащихся разделились — одни говорили, что только природные данные могут сделать человека оратором, другие утверждали, что качества хорошего оратора приобретаются, развиваются, воспитываются. Спор этот не новый. Он ведется на протяжении всей истории ораторского искусства. А как вы считаете? (3 журналу).

СУЧАСНІ ІМЕННІ ВПОДОБАННЯ УКРАЇНЦІВ

Передмова

У луцькій онлайн-газеті нашу увагу привернула цікава стаття Лариси Садової „Сучасні іменні вподобання волинян: найпопулярніші та рідкісні імена новонароджених” за 18 квітня 2020 року. Пропонуємо вашій увазі цікаві та пізнавальні відомості щодо сучасного власного імені: чоловічого і жіночого; які імена сьогодні є популярними, актуальними, які призабуті, але досить красиві, вишукані, колоритні; які є менш продуктивними жіночими іменами слов'янського походження, представлені окремими номінаціями в іменниках різних регіонів України (такі імена за походженням сягають дохристиянської доби, це найдавніші автохтонні імена українців); оригінальні жіночі імена, які мотивовані або співзвучні з назвами квітів і т. д.; а сьогодні поступово входять у т. зв. „модну іменну течію”.

Насолоджуйтеся гарними українськими іменами, позбувайтесь у своєму мовленні імен, близьких до російської мови, замість них уживайте українські імена (замість Ваня – ІВАН, ІВАСИК, ІВАНКО; замість Міша – МИХАЙЛО, МИХАЙЛИК, МИХАСИК; замість Тьома – ТИМОФІЙ, ТИМОФІЙЧИК; замість Даня – ДАНИЛО, ДАНИЛКО; замість Льоша – ОЛЕКСІЙ, ОЛЕКСІЙЧИК, ОЛЕКСІЙКО; замість Машиа – МАРІЯ, МАРУСЯ, МАРУСЕНЬКА, МАРІЧКА; замість Наташа – НАТАЛКА, НАТАЛЯ, НАТАЛОЧКА, НАТАЛОНЬКА; замість Крістіна – ХРИСТИНА, ХРИСТИНОНЬКА, ХРИСТЯ; замість Маріна – МАРИНА, МАРИНКА; замість Нікіта – МИКИТА, МИКИТКА; замість Паша – ПАВЛО, ПАВЛУСЬ) або усічень чи форм, близьких до європейських мов (Макс, Ден, Девід, Маріо від імені МАР'ЯН, МАРКО, Маттео від МАТВІЙ, Ніколя від МИКОЛА).

Любіть своє УКРАЇНСЬКЕ, пишіться ним і передавайте в спадок своїм дітям і внукам.

Із появою дитини в родині (а часто ще й до народження малюка) розгортається дискусія, яка часто переходить у мирні та не зовсім мирні суперечки щодо того, яким іменем назвати

дитину. У ролі порадників виступають близькі та далекі родичі, друзі й приятелі, колеги та знайомі, які пропонують свої варіанти, групують імена на красиві, канонічні, милозвучні, рідкісні або модні, давні українські або нові запозичені, «щасливі» або «нешасливі».

Вагомий вплив на пересічних батьків мають модні тенденції в іменуванні, продиктовані відомими виконавцями, гумористами: зірка «Дизель-шоу» Яна Глуценко назвала сина Тамерланом, виконавиця Гайтана – донечку Сапфір-Ніколь, дочка Світлани Лободи має ім'я Тільда, Аніти Луценко – Мія, син Анни Седокової – Гектор. Журнали та сайти для батьків публікують численні поради, як обрати «найжіночніше» або «сильне» ім'я, як не прогадати з найбільш рідкісним або найбільш модним іменем, серед імен, якими радять називати, трапляються **Амур, Арієла, Гектор, Нана, Резеда, Тага, Уленгія** та ін. Такий інтерес до проблеми іменування зумовлений тим, що ім'я обирають на все життя, а також тим, що від чоловічих імен в майбутньому буде потрібно утворити іменування по батькові.

Мотиви вибору імені зумовлені загальними тенденціями розвитку іменника регіону чи країни загалом на певному історичному зрізі: модою на запозичені або традиційні українські імена, канонічністю імені (можливістю називати дитину обраним іменем і в сфері релігійного спілкування), прагненням назвати дитину «як всі» або так, «як ні в кого» (вибір імені з обмеженого переліку 10–15 найпопулярніших імен або ж пошук рідкісних чи створення нових оригінальних імен).

У сучасному жіночому іменнику новонароджених в Україні вагому роль відіграє вплив моди на старовинні українські імена: **Соломія, Марія, Анастасія, Софія, Стефанія, Юстина, Христіна, Меланія, Ярина, Єва**, менш продуктивні імена **Агафія, Аглая, Варвара, Глафіра, Гликерія, Дарина, Домніка** (імена наводимо так, як вони вказані у свідоцтві дитини), **Єлизавета, Лія, Марта, Мотря, Одарка, Параскева, Пелагія, Серафима, Федора, Февронія**. Значна частина сучасних іменулюбленців була популярною протягом ХХ ст.: **Анна, Вікторія, Діана, Євгенія, Ірина, Катерина, Наталія, Надія, Ніна**,

Олександра, Олена, Ольга, Юлія, зрідка зараз називають іменами **Антоніна, Віра, Іванна, Лідія, Любов, Мар'яна, Тамара, Тетяна, Руслана, Світлана, Сніжана, Неоніла**.

Помітно активізувалася тенденція називання дівчаток запозиченими іменами, часто вживані імена **Аріна, Ванесса, Вірсавія, Еріка, Евеліна, Ельвіра, Каріна, Кароліна, Ніколь, Яна**, в іменнику різних регіонів України засвідчені також імена **Алісія, Амелія, Адель, Адольфіна, Альбертіна, Анжеліка, Аніта, Аннабелла, Аріанна, Габрієлла, Данієлла, Даяна, Дженіфер, Ельза, Ельміра, Емма, Енріка, Заріна, Ісабель, Корнелія, Марцеліна, Мірабелла, Міріам, Олівія, Палома, Патрисія, Прісцилла, Поліанна, Рената, Сандра, Сімона, Стелла, Тавіфа, Тіна, Ясмін**. Значної популярності знову набули імена **Августа, Альбіна, Емілія, Каміла, Магдалена, Тереза**, які зрідка траплялися у ХХ ст., а також були продуктивними в іменнику католиків ХІХ ст. Труднощі «вкорінення» таких запозичених імен на українському мовному ґрунті стосуються найперше поєднання їх з українськими прізвищами, основи яких мають прозору семантику (**Гриб, Вовк, Книш, Коваль** тощо), а також з деякими формами імен по батькові (**Вірсавія Іванівна, Міріам Василівна, Тавіфа Андріївна**). Батькам слід врахувати й той факт, що маловідоме ім'я викликатиме ряд звукових асоціацій (**Стелла – стеля** тощо) або асоціацій з особами чи літературними героями (**Ніколь Кідман, Сандра Баллок, Мати Тереза**).

Автор цієї статті мала нагоду познайомитися з симпатичною та комунікабельною жінкою років шістдесяті **Сивіллою Кирилівною**. У відповідь на мої зацікавлення з приводу мотивів вибору такого імені моя знайома зазначила, що батьки довго обирали ім'я та зупинилися на рідкісному імені **Сивілла**, а також не без захоплення повідомила, що таке ім'я трапляється навіть в «Енеїді» Івана Котляревського. Відразу стало зрозуміло, що Сивілла Кирилівна «Енеїду» навряд чи читала, адже у творі йдеться про Кумську Сивілу, яка була грецькою жрицею, що отримала від Аполлона дар провидіння та довголіття. Але вона не подумала попросити в бога продовження молодості, і тому повільно висихала, поки не перетворилась у

зморщену істоту, що мріє лише про смерть. Іван Котляревський в „Енеїді” описує Сивілу так:

Бабище старая,
Крива, горбатая, сухая,
Запліснявіла вся в шрамах;
Сіда, ряба, беззуба, коса,
Розхристана, простоволоса,
І як в намисті, вся в жовнах.

Невдалий вибір імені міг обернутися для людини насмішками або й психологічною травмою, тому варто бути дуже обережними з оригінальними іменами. Психолог Вікторія Носенко стверджує, що дуже незвичайні імена – часто забавка інфантильних батьків та стрес на все життя для їхніх дітей.

Менш продуктивна група жіночих імен слов'янського походження: **Злата, Милана, Зоряна, Богдана, Влада, Владислава, Дзвінка, Мирослава, імена Богуслава, Божена, Вірослава, Власти, Володимира, Дзвенислава, Златослава, Квігослава, Квітана, Квітка, Любава, Неждана, Світлана, Світозара, Цвітана, Цвігослава, Яра, Ясна, Ярослава** представлені окремими номінаціями в іменниках різних регіонів України. Такі імена за походженням сягають дохристиянської доби, це найдавніші автохтонні імена українців.

Оригінальні жіночі імена, які мотивовані або співзвучні з назвами квітів: **Віолетта, Жасмін, Камелія, Калина, Лілея, Лілія, Мальва, Маргарита** (за звучанням ім'я нагадує назву квітки, але походить від лат. **перлина**), **Меліса, Орхідея**. Називаючи дитину флористичним іменем, варто враховувати фактор швидкої мінливості як іменних, так і флористичних уподобань. Так, у 60-80-х роках ХХ ст. до популярних належали імена **Роза, Георгіна, Лілія**, проте два перші імені зараз втратили популярність.

У пошуках рідкісного імені батьки нерідко вдаються до створення оригінального імені шляхом переосмислення загальної назви або на основі одного або двох відомих раніше імен (**Діаманта, Доляна, Імераліна**), пошуку оригінальних імен в словниках або церковному календарі. Часто такі пошуки дають цікаві результати, адже красиве рідкісне ім'я однієї дитини може

зумовити популярність цього імені, моду на нього, що сталося свого часу з іменами **Ангеліна, Валерія, Вероніка, Злата, Кіра, Милана**.

Визначальною тенденцією сучасного чоловічого іменника новонароджених України є мода на традиційні українські імена. Улюбленими залишаються імена **Матвій, Максим, Остап, Артем, Давид, Ілля, Захар, Дем'ян, Денис, Данило**, менш продуктивні імена **Адам, Арсен, Веніамін, Гордій, Дарій, Демид, Єремія, Єрмолай, Ігнатій, Кирило, Лука, Лук'ян, Макар, Марко, Маркіян, Мартин, Мирон, Нестор, Олексій, Пилип, Северин, Серафим, Тадей, Ярема**. Прикро, що попри наявність в українській мові численних пестливо-зменшувальних варіантів імен активно функціонує обмежений перелік варіантів імен, близьких до російської мови (**Ваня, Тьома, Даня, Деня, Льоша, Паша**) або усічень чи форм, близьких до європейських мов (**Макс, Ден, Девід, Маріо** від імені **Мар'ян, Марко, Маттео** від **Матвій**).

Вагому частину чоловічого іменника становлять імена, які були популярними впродовж усього ХХ ст., але не втратили своєї продуктивності досі. Улюбленими в сучасних батьків залишаються імена **Іван, Роман, Андрій, Олександр, Олег, Дмитро, Михайло, Назар, Юрій**, наявні в іменнику також імена **Василь, Віктор, Віталій, Євген, Ігор, Костянтин, Микола, Павло, Семен, Сергій, Тарас**.

Не втрачають своєї популярності двокомпонентні слов'янські імена **Станіслав, Владислав, Святослав, Мирослав, Ростислав**, зрідка трапляються імена **Богдан, Богодар, Борислав, Всеволод, Володимир, Зореслав, Любомир, Яромир, Ярослав**. Стрімко набули популярності імена **Гліб** (за походженням є давнім запозиченням зі скандинавської, хоча існувало в іменнику українців ще до прийняття християнства), **Зорян, Злат** (нове ім'я, яке виникло як відповідник до жіночого імені **Злата**).

За нашими спостереженнями, активізувалися імена з кінцевим компонентом **-і-ан**: **Адріан, Андріан, Валеріан, Маркіян, Максиміліан, Юліан**, що зумовлено пошуком оригінального, вишуканого імені (на думку батьків, ці імена

звучать вишуканіше, ніж звичні **Андрій, Валерій, Марко, Максим**).

Група запозичених чоловічих імен незначна в кількісному плані та представлена іменами **Артур, Дамір, Девід, Едгар, Едуард, Емір**, імена **Майкл, Мейсон, Мануель, Ніколас, Нео, Пауло, Оскар, Олівер, Тимур, Ян** в іменниках різних регіонів України. Часто батьки реєструють дитину іменем, звучання якого наближене до російської мови: **Данііл, Кіріл, Нікіта**. На думку батьків, такі варіанти милозвучніші, ніж українські **Данило, Кирило, Микита**, але варто враховувати і те, що вони не відповідають нормам української мови, але є офіційною повною формою імені дитини та будуть супроводжувати її все життя.

О. Черногуз у гуморесці «Як вибирати ім'я?» дає жартівливі поради щодо вибору імені: «Не забудьте про гармонію імені й прізвища. Це дуже важливо. Подаю приклади: Нінель Кукурудза, Травіата Пацюк, Жульєна Миска, Анжела Кендюх, Вольдемар Копистка, Гонората Пузир, Геракл Гарбуз, Жузі Коза, Атілла Шкапченко й Аполлон Козолуп. Якщо ця гармонія є, вважайте, що ім'я ви вибрали правильно. Діти вам дякуватимуть. Особливо, як підростуть». Якщо ж врахувати той факт, що чоловіче ім'я в майбутньому стане основою для іменування по батькові, цілком можливо, що за деякі імена по батькові «дякуватимуть» і внуки (**Лариса САДОВА**).

Додаток А

ВЛАСНІ ІМЕНА, ЇХ КЛИЧНІ ВІДМІНКИ ТА ПО БАТЬКОВІ

Форма кличного відмінка, яку використовують, звертаючись до когось, є органічною для української мови, вона посилює стилістичні функції звертань, надає їм саме „отієї українськості”: української специфіки та колоритності.

Кличний відмінок в українській мові тривалий час перебував „у становищі Попелюшки”, як зазначав відомий український мовознавець, філолог, перекладач, публіцист Олександр Пономарів, оскільки його називали *кличною формою*, а не відмінком, дозволяли при звертанні замість нього вживати іменники у формі називного відмінка. У виданні „Українського правопису” за 1990 рік було зафіксовано уже сім відмінків: називний, родовий, давальний, знахідний, орудний, місцевий, **кличний** (бо у правописі від 1933 року з української мови прибрали літеру *г* та кличний відмінок).

Пам'ятаймо, що в українській мові кличний відмінок є повноцінною категорією живого спілкування, тому неправильно кваліфікувати звертання в розмові, особливо інтерв'ю у формі називного відмінка, оскільки це є сліпим наслідуванням, калькуванням російських звертальних конструкцій.

Важливо вміти правильно утворювати форми кличного відмінка. Для цього слід пам'ятати, що кличний відмінок притаманний лише іменникам I, II, III відмін, у іменниках IV відміни він збігається з формою називного відмінка.

• Іменники **I відміни твердої групи** у кличному відмінку мають закінчення **–о**: *весно, казко, державо, Україно, Галино, Ірино, Оксано, Тетяно, Катерино, колего, мамо, сестро, подруго, Миколо*; *м'якої та мішаної* – **є(є)**: *доле, нене, земле, душе, круче, Ксеніє, Маріє, Надіє, Софіє*. Закінчення **–ю** утворює кличний відмінок іменників *м'якої групи*, що означають жіночі пестливі імена та назви осіб жіночої статі: *бабусю, матусю, тітусю, доню, Галю, Таню, Марусю, Катрусю, Олю*.

• Іменники **II відміни** утворюють кличний відмінок за допомогою закінчень **-у, -ю, -е**.

На **-у** закінчуються іменники *твердої групи* (зокрема із суфіксами **-ик, -ок, -к**), власні (частіше іншомовні) імена з основою на **г, ґ, х, к**; деякі іменники *мішаної групи* з основою на шиплячий та **р** (крім **ж**): *батьку, синку, діду, товаришу, критику, читачу, викладачу, Олегу (і Олеже), Джеку, Аліку, Ніку, Фрідріху*.

Закінчення **-ю** мають іменники *м'якої групи*: *Андрію, Анатолію, Сергію, Тимофію, Павлусю, Михасю, гаю, краю, вихователю, герою, кобзарю, секретарю, шахтарю, лікарю, князю*.

На **-е** закінчуються іменники *твердої групи*: *вітре, куме, голубе, друже, козаче, парубче, юначе, Києве, Львові, Вікторе, Мар'яне, Тарасе*; також іменники *твердої групи* із суфіксами **-ист, -іст, -ор, -тор, -ер, -ир**: *радисте, пропагандисте, альпіністе, професоре, директоре, ректоре, режисере, майстре, бригадире, командире*; частина іменників *м'якої групи* із суфіксом **-ець**: *хлопче, женче, молодче, кравче, шевче* (але *добровольцю, бійцю, знавцю*); деякі іменники *мішаної групи* (зокрема власні назви з основою на **ш, дж** і загальні назви з основою на **р, ж**): *Довбуше, Джордже, газетяре, кресляре, тесляре, пісняре, стороже*.

• Іменники **III відміни** у кличному відмінку мають закінчення **-е**: *радосте, розкоше, ноче, подороже, юносте, Любові*. Слід пам'ятати, що іменник *мати* кличного відмінка не має, оскільки в цьому значенні вживається форма називного відмінка однини.

Стосовно вживання кличного відмінка імен по батькові та звертальних конструкцій, що складаються з кількох назв треба пам'ятати:

• Імена по батькові жіночого роду мають у кличному відмінку закінчення **-о**: *Тамаро Петрівно, Тетяно Степанівно, Оксано Євстахіївно, Ліліє Іванівно, Оксано Миколаївно*; імена по батькові чоловічого роду – закінчення **-у**: *Віталію Семеновичу, Дмитре Вікторовичу, Анатолію Степановичу*,

Олександр Андрійовичу, Анатолію Олександровичу, Артеме Андрійовичу.

- У звертаннях, що складаються з двох власних назв (імені та по батькові) або із загальної назви та імені, **обидва слова** мають форму кличного відмінка: *Надіє Миколаївно, Григорію Семеновичу, пане Миколо, друже Іване, тітко Софіє, панно Інно, братику Артеме, сестричко Оксанко.*

- У звертаннях, що складаються з двох загальних назв, форму кличного відмінка мають **обидва слова**: *добродію секретарю, добродію бригадіре, пане голово, пане лейтенанте, товаришу майоре.*

- У звертаннях, що складаються із загальної назви та прізвища, форму кличного відмінка набувають і загальна назва, і власне ім'я: *друже Гнатенку; колего Малащаку, пане Ковалю; можливі* також поєднання форми кличного відмінка іменника загальної назви та форми кличного відмінка прізвища, однакової з формою називного відмінка: *друже Гнатенко, колего Малащак, пане Коваль, пане Соколовський, добродію Вишенька, депутате Задніпровський, лікарю Щокін, інспекторе Малиновська.*

Ігнорування ж кличного відмінка й заміна його називним є свідченням неповаги до української мови, ознакою невибагливості до свого й чужого мовлення. Використання у звертаннях форм називного відмінка для української мови є ненормативним. Тому звертаймося грамотно і пам'ятаймо про той приємний факт, що українська мова належить до тих слов'янських мов, що зуміли зберегти кличний відмінок; бо скажімо, такі мови як російська, білоруська втратили його: звертання в них кваліфікується формою називного відмінка.

Примітка: оскільки від 3 червня 2019 року почав діяти новий Український правопис, внесені зміни в деякі норми відмінювання іменників: 1) в імені **Ігор** змінений **кличний відмінок**: тепер правильно звертатись *Ігорю* (раніше було *Ігоре*); також форма **по батькові** від нього тепер подається як *Ігорьович*, (раніше була *Ігорович*); 2) для імені **Олег** встановлена форма **кличного відмінка** *Олеже*, що раніше вважалася неправильною, архаїчною, але як варіант залишена і стара форма *Олегу*.

Ім'я		По батькові	
У називному відмінку	У кличному відмінку	для чоловіків	для жінок
Ада	Адо		
Адам	Адаме	Адамович	Адамівна
Аліна	Аліно		
Алла	Алло		
Альберт	Альберте	Альбертович	Альбертівна
Анатолій	Анатолію	Анатолійович	Анатоліївна
Ангеліна	Ангеліно		
Анжеліка	Анжеліко		
Антоніна	Антоніно		
Анастасія	Анастасіє		
Андрій	Андрію	Андрійович	Андріївна
Антін	Антоне	Антонович	Антонівна
Антоніна	Антоніно		
Арсен	Арсене	Арсенович	Арсенівна
Артем	Артеме	Артемович	Артемівна
Артур	Артуре	Артурович	Артурівна
Афіна	Афіно		
Богдан	Богдане	Богданович	Богданівна
Богдана	Богдано		
Богуслава	Богуславо		
Божена	Божено		
Борис	Борисе	Борисович	Борисівна
Борислав	Бориславе	Бориславович	Бориславівна
Вадим	Вадиме	Вадимович	Вадимівна
Валентин	Валентине	Валентинович	Валентинівна
Валентина	Валентино		
Валерій	Валерію	Валерійович	Валеріївна
Валерія	Валеріє		
Ванда	Вандо		
Варвара	Варваро		
Василь	Василію	Васильович	Василівна
Веніамін	Веніаміне	Веніамінович	Веніаминівна
Вероніка	Вероніко		

Ім'я		По батькові	
У називному відмінку	У кличному відмінку	для чоловіків	для жінок
Віктор	Вікторе	Вікторович	Вікторівна
Вікторія	Вікторіє		
Віра	Віро		
Вірослава	Вірославо		
Віталій	Віталію	Віталійович	Віталіївна
Влада	Владо		
Власта	Власто		
Всеволод	Всеволоде	Всеволодович	Всеволодівна
В'ячеслав	В'ячеславе	В'ячеславович	В'ячеславівна
Галина	Галино		
Ганна	Ганно		
Геннадій	Геннадію	Геннадійович	Геннадіївна
Герман	Германе	Германович	Германівна
Гліб	Глібе	Глібович	Глібівна
Гнат	Гнате	Гнатович	Гнатівна
Гордій	Гордію	Гордійович	Гордіївна
Григорій	Григорію	Григорович	Григорівна
Данило	Даниле	Данилович	Данилівна
Дарій	Дарію	Дарійович	Даріївна
Дарина	Дарино		
Денис	Денисе	Денисович	Денисівна
Діана	Діано		
Дзвінка	Дзвінко		
Дзвенислава	Дзвениславо		
Дем'ян	Дем'яне	Дем'янович	Дем'янівна
Демид	Демиде	Демидович	Демидівна
Дмитро	Дмитре	Дмитрович	Дмитрівна
Едуард	Едуарде	Едуардович	Едуардівна
Емілія	Еміліє		
Євген	Євгене	Євгенович	Євгенівна
Євгеній	Євгенію	Євгенійович	Євгеніївна
Євстахій	Євстахію	Євстахіївна	Євстахійович
Жанна	Жанно		

Ім'я		По батькові	
У називному відмінку	У кличному відмінку	для чоловіків	для жінок
Зінаїда	Зінаїдо		
Зіновій	Зіновію	Зіновійович	Зіновіївна
Злата	Злато		
Златомир	Златомире	Златомирович	Златомирівна
Златослава	Златославо		
Зоряна	Зоряно		
Зоя	Зою, Зое		
Зоряна	Зоряно		
Іван	Іване	Іванович	Іванівна
Іванна	Іванно		
Ігор	Ігорю	Ігорьович	Ігорівна
Ілля	Ілля, Ілле	Ілліч	Іллівна
Інна	Інно		
Ірина	Ірино		
Йосип	Йосипе	Йосипович	Йосипівна
Калина	Калино		
Катерина	Катерино		
Квітана	Квітано		
Квітослава	Квітославо		
Квітка	Квітко		
Костянтин	Костянтинє	Костянтинович	Костянтинівна
Ксенія	Ксеніє		
Лариса	Ларисо		
Леонід	Леоніде	Леонідович	Леонідівна
Леся	Лєсю		
Лідія	Лідіє		
Лілія	Ліліє		
Любава	Любаво		
Любов	Любове		
Любомир	Любомире	Любомирович	Любомирівна
Любомир	Любомиро		
Людмила	Людмило		
Максим	Максимє	Максимович	Максимівна

Ім'я		По батькові	
У називному відмінку	У кличному відмінку	для чоловіків	для жінок
Маргарита	Маргарито		
Марія	Маріє		
Марина	Марино		
Маркіян	Маркіяне	Маркіянович	Маркіянівна
Марта	Марто		
Мар'яна	Мар'яно		
Меланія	Меланіє		
Микита	Микито	Микитович	Микитівна
Микола	Миколо	Миколайович	Миколаївна
Мирон	Мироне	Миронович	Миронівна
Мирослав	Мирославе	Мирослалович	Мирославівна
Мирослава	Мирославо		
Мотря	Мотре		
Михайло	Михайле	Михайлович	Михайлівна
Надія	Надіє		
Назар	Назаре	Назарович	Назарівна
Назарій	Назарію	Назарійович	Назаріївна
Наталія	Наталіє		
Наталя	Наталю		
Неля	Нелю		
Ніна	Ніно		
Нінель	Нінелю		
Нестор	Несторе	Несторович	Несторівна
Одарка	Одарко		
Оксана	Оксано		
Олег	Олегу, Олеже	Олегович	Олегівна
Олександр	Олександрє	Олександрович	Олександрівна
Олександра	Олександро		
Олексій	Олексію	Олексійович	Олексіївна
Олена	Олено		
Орест	Оресте	Орестович	Орестівна
Остап	Остапе	Остапович	Остапівна
Павло	Павле	Павлович	Павлівна

Ім'я		По батькові	
У називному відмінку	У кличному відмінку	для чоловіків	для жінок
Петро	Петре	Петрович	Петрівна
Пилип	Пилипе	Пилипович	Пилипівна
Поліна	Поліно		
Раїса	Раїсо		
Рита	Рито		
Роман	Романе	Романович	Романівна
Ростислав	Ростиславе	Ростиславович	Ростиславівна
Рудольф	Рудольфе	Рудольфович	Рудольфівна
Руслан	Руслане	Русланович	Русланівна
Руслана	Руслано		
Світлана	Світлано		
Святослав	Святославе	Святославович	Святославівна
Святослава	Святославо		
Северин	Северине	Северинович	Северинівна
Семен	Семене	Семенович	Семенівна
Серафим	Серафиме	Серафимович	Серафимівна
Сергій	Сергію	Сергійович	Сергіївна
Соломія	Соломіє		
Софія	Софіє		
Станіслав	Станіславе	Станіславович	Станіславівна
Станіслава	Станіславо		
Степан	Степане	Степанович	Степанівна
Тадей	Тадею	Тадейович	Тадеївна
Тамара	Тамаро		
Тереза	Терезо		
Тетяна	Тетяно		
Тимофій	Тимофію	Тимофійович	Тимофіївна
Федір	Федоре	Федорович	Федорівна
Христина	Христино		
Цвітана	Цвітано		
Цвітослава	Цвітославо		
Юзефа	Юзефо		
Юлій	Юлію	Юлійович	Юліївна

Ім'я		По батькові	
У називному відмінку	У кличному відмінку	для чоловіків	для жінок
Юлія	Юліє		
Юрій	Юрію	Юрійович	Юрійівна
Юхим	Юхиме	Юхимович	Юхимівна
Якилина	Якилино		
Яна	Яно		
Яніна	Яніно		
Ярина	Ярино		
Ярема	Яремо	Яремович	Яремівна
Ярослав	Ярославе	Ярославович	Ярославівна
Ярослава	Ярославо		

Додаток Б
ПРАВИЛА ТВОРЕННЯ КЛИЧНОГО ВІДМІНКА

Рід	Кінцевий приголосний основи	Закінчення		Приклади	
		У Н. в.	У Кл.в.	Н. в.	Кл. в.
чол. та жін.(I відм., тверда група)	твердий нешиплячий	-а	-о	воєвода, голова, добродійка, лелека, сестра, Микола	воєводо, голово, добродійко, лелеко, сестро, Миколо
чол. та жін.(I відм. м'яка група)	будь-який м'який, крім й	-я	-е	доля, земля, племінниця, пісня, робітниця, учениця	доле, земле, племіннице, пісне, робітниче, ученице
			-ю <i>(пест-ливі)</i>	бабуся доня, матуся, Леся, Олюня, Таня	бабусю, доню, матусю, Леся, Олюню, Таню
чол. та жін.(I відм., м'яка гр.)	й	-я	-є	арія, мрія, надія редакція	аріє, мріє, надіє, редакціє
чол. та жін.(I відм., міш. гр.)	твердий шиплячий	-а	-е	душа, круча, теща	душе, круче, теще
чол. (II відм., тверда група)	твердий нешиплячий		-е	брат, вовк, інженер, командир, пасажир, професор	брате, вовче, інженере, командире, пасажире, професоре
			-у	дід, син	діду, сину

Рід	Кінцевий приголосний основи	Закінчення		Приклади	
		У Н. в.	У Кл.в.	Н. в.	Кл. в.
чол. (II відміна, тверда група)	твердий з основою на г, к, х , зокрема із суфіксами -ик, -ок, -к(о)		-у	горішок, критик, синок, супутник, ударник	горішку, критику, синку, супутнику, ударнику
		-о		батько, татко	батьку, татку
чол. (II відміна, м'яка група)	будь-який м'який, крім й		-ю	небожитель, учитель, хранитель	необжителю, учителю, хранителю
чол. (II відміна, м'яка група)	суфікси -ар, -ир		-ю	лікар, кобзар, секретар, цар, шахтар	лікарю, кобзарю, секретарю, царю, шахтарю
чол. (II відміна, м'яка група)	й		-ю	Андрій, Віталій, добродій, гай, край, розмай	Андрію, Віталію, добродію, гаю, краю, розмаю
чол. (II відміна, м'яка група)	суфікс -ець		-е	хлопець, швець, кравець, жнець	хлопче, шевче, кравче, женче
			-ю	боєць, доброволець, знавець	бійцю, добровольцю, знавцю
чол. (II відміна, мішана група)	твердий шиплячий		-у	викладач, Довбуш, керманич, товариш, читач	викладачу, Довбуше, керманичу, товаришу, читачу
			-е	сторож	стороже

Рід	Кінцевий приголосний основи	Закінчення		Приклади	
		У Н. в.	У Кл.в.	Н. в.	Кл. в.
сер. (II відм., тв. гр.)	твердий нешиплячий	-о	-о	вікно, місто, село	вікно, місто, село
сер. (II відм., м'яка гр.)	твердий нешиплячий	-е	-е	море, місце, поле	море, місце, поле
сер. (II відм., м'яка гр.)	будь-який м'який	-я	-я	знання	знання
сер. (II відм., мішана група)	твердий шиплячий	-е	-е	днище, плече, прізвище	днище плече прізвище
жін. (III відм.)	кінцевий приголосний основи		-е	любов, молодість, ніч, радість, розкіш, подорож, юність	любове, молодосте, ноче, радосте, розкоше, подороже, юносте
	мати	-и	-и	мати	мати

ЛІТЕРАТУРА

І. Основна література:

1. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо. Київ : Вид. дім „Academia”, 1991. 254 с.
2. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення. Львів : Світ, 1990. 232 с.
3. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови : навч. посіб. Львів : Світ, 2003. 432 с.
4. Биби́к С. П. Усна літературна мова в українській культурі повсякдення : монографія. Ніжин : ТОВ Видавництво „Аспект-Поліграф”, 2013. 589 с.
5. Власенко Л. А., Дубічинський В. В., Кримець О. М. Фахова українська мова : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 272 с.
6. Волкотруб Г. Й. Практична стилістика сучасної української мови : використання морфологічних засобів мови. Київ : ТОВ „ЛДЛ”, 1998. 176 с.
7. Волкотруб Г. Й. Стилiстика ділової мови. Київ : МАУП, 2002. 286 с.
8. Гриценко Т. Б. Українська мова та культура мовлення : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 536 с.
9. Жовтобрюх В. Ф., Муромцева О. Г. Культура мови вчителя : курс лекцій. Харків : Гриф, 1998. 208 с.
10. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності: стилістика та культура мови. Київ : Довіра, 1999. 431 с.
11. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд : монографія. Київ : НДІУ, 2007. 444 с.
12. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури : монографія. Київ : Інститут української мови НАН України, 2009. 352 с.
13. Культура української мови : довідник / Єрмоленко С. Я. та ін. ; за ред. В. М. Русанівського. Київ : Либідь, 1990. 304 с.
14. Культура фахового мовлення : навч. посібник / за ред. Н. Д. Бабич. Чернівці : Книги ХХІ, 2011. 528 с.
15. Літературна норма і мовна практика : монографія / за ред. С. Я. Єрмоленко. Ніжин : ТОВ Видавництво „Аспект-Поліграф”, 2013. 320 с.

16. Мацько Л. І., Кравець Л. В. Культура української фахової мови : навч. посіб. Київ : ВЦ „Академія”, 2007. 360 с.
17. Микитюк О. Культура мовлення: особливості, завдання, цікавинки. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2017. 240 с.
18. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика : пробний підруч. для гімназій гуманіт. профілю. Київ : Вежа, 1994. 240 с.
19. Плотницька І. М. Ділова українська мова : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 256 с.
20. Пономарів О. Д. Культура слова : мовностилістичні поради : навч. посіб. Київ : Либідь, 1999. 240 с.
21. Потелло Н. Я. Українська мова і ділове мовлення. Київ : МАУП, 2002. 248 с.
22. Прадід Ю. Ф. Українське ділове мовлення : навч. посіб. Сімферополь : Квадранал, 2003. 160 с.
23. Сербенська О. А. Культура усного мовлення. Практикум : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 216 с.
24. Словник-довідник з культури української мови / Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська, З. Терлак. 3-є вид., випр. Київ : Знання, 2006. 367 с.
25. Струганець Л. В. Культура мови. Модульний курс : навчальний посібник. Тернопіль : ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2012. 195 с.
26. Українська ділова і фахова мова : практ. посіб. на щодень / М. Д. Гінзбург, І. О. Требульова, С. Д. Левіна, І. М. Корніловська ; за ред. М. Д. Гінзбурга. Київ : Фірма „ІНКОС”, Центр навчальної літератури, 2007. 672 с.
27. Українська мова. Енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови : В. В. Русанівський та ін. Вид. 2-ге, випр. і допов. Київ : Вид-во „Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2004. 820 с.
28. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. Київ : Наук. думка, 2015. 286 с.
29. Універсальний довідник-практикум з ділових паперів / С. П. Бирик, І. М. Михно, Л. О. Пустовіт, Г. М. Сюта. Київ : Довіра : УНВЦ „Рідна мова”, 1997. 399 с.

30. Яцимірська М. Культура фахової мови журналіста : навчальний посібник. Львів : ПАІС, 2004. 332 с.

II. Рекомендована література:

1. Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити : посіб. / за заг. ред. О. Сербенської. Львів : Світ, 1994. 152 с.
2. Антисуржик ділової мови / укл. Р. В. Міняйло, З. С. Сікорська. Луганськ : Луганськ-Арт, 2008. 112 с.
3. Абрамович С. Д., Чикарькова М. Ю. Мовленнєва комунікація : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 472 с.
4. Бибик С. П. Усна літературна мова в українській культурі повсякдення: комунікативно-прагматичний та нормативний аспекти : автореф. дис...д-ра філол. наук: 10.02.01/ НАН України, Ін-т укр.мови. Київ, 2013. 41 с.
5. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація. Дрогобич : Відродження, 1994. 218 с.
6. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
7. Залінська І. Я. Комунікативні ознаки української мови в прямому радіо та телеефірі : автореф. дис... канд філол. наук : 10.02.01/НАН України, Ін-т укр.мови. Київ, 2012. 20 с.
8. Кононенко В. І. Мова у контексті культури. Київ ; Івано-Франківськ : Плай, 2008. 389 с.
9. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія : монографія. К. : Вища школа, 2008. 327 с.
10. Калюжна Т. Г. Культура педагогічного мовлення. Методичні рекомендації. Київ, 2011. 51 с.
11. Карнегі Д. Як здобувати друзів і впливати на людей / пер. з англ. В. М. Грузина. Київ : Молодь, 1990. 168 с.
12. Кацавець Г. М., Паламар Л. М. Мова ділових паперів : підруч. Київ : АЛЕРТА, 2004. 320 с.
13. Клещова О. Є. Стилїстика ділового мовлення : навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. Луганськ : Альма-матер, 2008. 226 с.
14. Коваль А. П. Слово про слово. Київ : Рад. шк, 1986. 384 с.

15. Косенко Н. Я., Вакуленко Т. М. Як правильно говорити українською : практ. посіб. Харків : Книжковий клуб „Клуб сімейноо дозвілля”, 2007. 237 с.
16. Кочан І. М., Токарська А. С. Культура рідної мови : зб. вправ і завдань. Львів : Світ, 1996. 232 с.
17. Мойсієнко А. К. Мова як світ світів. Поетика текстових структур : наукове видання. Умань : РВЦ „Софія”, 2008. 280 с.
18. Пазяк О. М., Кисіль Г. Г. Українська мова і культура мовлення : навч. посіб. Київ : Вища шк., 1995. 239 с.
19. Пономарів О. Українське слово для всіх і для кожного. Київ : Либідь, 2013. 359 с.
20. Струганець Л. В. Мовнокомунікативна компетентність учителя-лідера : навчальний посібник. Київ : ПРІОРИТЕТИ, 2016. 32 с.
21. Томан І. Мистецтво говорити / пер. з чес. В. І. Романця. 3-є вид. Київ : Україна, 1996. 269 с.
22. Україна в словах : мовокраїнознав. словник-довідник : навч. посіб. / упоряд. і кер. авт. колективу Н. О. Данилюк. Київ : Просвіта, 2004. 704 с.
23. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови : монографія. Запоріжжя : ЗДУ, 2002. 351 с.
24. Чак Є. Д. Чи правильно ми говоримо? Київ : Освіта, 1997. 232 с.
25. Чмут Т. К. Культура спілкування : навч. посіб. 2-е вид., доп. і переробл. Хмельницький : ХІРУП, 1999. 354 с
26. Чмут Т. К., Чайка Г. Л. Етика ділового спілкування : навч. посіб. Київ : Вікар, 2004. 223 с.
27. Чорненький Я. Я. Українська мова (за професійним спрямуванням). Ділова українська мова / Теорія. Практика. Самостійна робота : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 304 с.
28. Хміль Ф. І. Ділове спілкування : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Академвидав, 2004. 280 с.
29. Шевчук С. В. Українське ділове мовлення : підруч. Київ : Літера ЛТД, 2003. 480 с.

III. Додаткова література:

1. Албул О. Поняття мовна мода як соціо- й лінгвокультурна категорія. *Мова і суспільство*. Львів : Вид-во Львівського ун-ту ім. І. Франка, 2010. Вип. 1. С. 27.
2. Арполенко Г. П., Городенська К. Г., Щербатюк Г. Х. Числівник української мови. Київ : Наук. думка, 1980. 242 с.
3. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія : підруч. для студ. філол. фак. вузів. Київ : Либідь, 1993. 336 с.
4. Безпояско О. К., Городенська К. Г. Морфеміка української мови. Київ, 1987. 210 с.
5. Бибик С. Ситуативні „відхилння від норм” у сучасному радіоінтерв’ю. *Культура слова*. Вип. 78. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго. 2013. С. 163–168.
6. Біда С. Прислівник як частина мови. *Дивослово*. 1997. № 3. С. 50–52.
7. Винницький В. М. Наголос у сучасній українській мові. Київ : Рад. шк., 1984. 160 с.
8. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1988. 256 с.
9. Вітрук О. Дієприкметник. Дієприслівник. *Дивослово*. 1996. № 11. С.35–37.
10. Волох О. Т. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика. Орфоепія. Графіка і орфографія. Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія. Словотвір : підруч. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ : Вища шк., 1986. 199 с.
11. Волох О. Т. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Синтаксис : підруч. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ : Вища шк., 1989. 334 с.
12. Гнатюк Г. М. Дієприкметник в сучасній українській літературній мові. Київ : Наук. думка, 1982. 248 с.
13. Головащук С. І. Складні випадки наголошення : словник-довідник. Київ : Либідь, 1995. 191 с.
14. Горпинич В. О. Морфологія української мови : підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Академвидав, 2004. 336 с.

15. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова: Морфеміка. Словотвір. Морфонологія. Київ : Вища шк., 1999. 207 с.
16. Горпинич В. О. Українська словотвірна дериватологія : навч. посіб. для студ. філол. фак. Дніпропетровськ : ДДУ, 1998. 223 с.
17. Грищенко А. П. Прикметник в українській мові. Київ : Наук. думка, 1978. 207 с.
18. Груба Т. Л. Особливості формування культури мовлення учнів профільної школи. *Наукові записки Національного університету „Острозька академія”*. Сер. „Психологія і педагогіка”. Вип. 29. С. 30–33.
19. Деркач П. М. Короткий словник синонімів української мови. Львів; Краків; Париж : Просвіта, 1993. 209 с.
20. Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г. Українська мова : короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ : Либідь, 2001. 224 с.
21. Жовтобрюх М. А. Займенник у системі частин мови. *Мовознавство*. 1994. № 6. С. 18–21.
22. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови : синтаксис. Донецьк : ДонНУ, 2001. 662 с.
23. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови : морфологія. Донецьк : Вид-во Донецького ун-ту, 1996. 437 с.
24. Зеленько А. С. Загальне мовознавство : історія лінгвістичних вчень. Аспекти, методи, прийоми та процедури дослідження мови : посіб. Луганськ : Альма-матер, 2003. 268 с.
25. Карпенко Ю. О. Класифікація звуків сучасної української літературної мови. *Щорічні записки з українського мовознавства*. Вип. 3. Одеса, 1996. С. 22–30.
26. Карпова В. К. Проблеми вивчення історії словникового складу мови. *Історія української мови. Лексика і фразеологія*. Київ, 1993. С. 5–14.
27. Клещова О. Є. Іван Огієнко про культуру української літературної мови. *Вісник Луганського державного педагогічного інституту ім. Т. Г. Шевченка*. 1997. № 5. С. 29–32.

28. Клещова О. Є. Публіцистичний доробок Івана Багряного у формуванні національної свідомості української людини. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. Львів, 1998. № 4. С. 103–110.
29. Клещова О. Є. Кличний відмінок іменників. *Образне слово Луганщини* : матеріали V регіон. наук.-практ. конф. з укр. мови. Вип. 5. Луганськ, 2006. С. 73–75.
30. Клещова О. Є. Індивідуально-авторський словник Івана Багряного (на матеріалі публіцистики). *Лінгвістика* : збірник наукових праць. № 1 (7). Луганськ : Альма-матер, 2006. С. 184–192.
31. Клещова О. Є. Загальна характеристика мови публіцистики Івана Багряного як відображення його світогляду. *Лінгвістика* : збірник наукових праць. № 2 (8). Луганськ : Альма-матер, 2006. С. 129–134.
32. Клещова О. Є. Семантично оновлені (актуалізовані) слова в публіцистиці Івана Багряного. *Служитель наукової музи* : збірник наукових статей. Луганськ : Альма-матер, 2006. С. 67–70.
33. Клещова О. Є. Науковий контекст трактування понять „гендер”, „гендерна лінгвістика”, „лінгвістична гендерологія”. *Вісник Луганського державного педагогічного університету імені Тараса Шевченка* : Філологічні науки. 2007. № 15 (131). С. 97–104.
34. Клещова О. Є. Поняття „гендер” і гендерна лінгвістика. *Мовознавчий вісник* : збірник наукових праць / МОН України. Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького; відп. ред. Г.І. Мартинова. Черкаси, 2008. Вип. 7. С. 297–304.
35. Клещова О. Є. Мова публіцистики Івана Багряного як відображення його світогляду. *Наук. вісник Херсонського державного університету*. Сер. „Лінгвістика” : збірник наукових праць. Вип. VII. Херсон : Видавництво ХДУ, 2008. С. 49–54.
36. Клещова О. Є. Українська палітра звертання „мамо”. *Слобожанська бесіда* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф.

- Вип. III. Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2009. С. 98–100.
37. Клещова О. Є. Типові відхилення від норми в сучасному українському мовленні. *Образне слово Луганщини* : матеріали ІХ регіон. наук.-практ. конф. з укр. мови. Вип. 9. Луганськ : ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2010. С. 127–130.
  38. Клещова О. Є. Чоловіче та жіноче мовлення в соціолінгвістичному аспекті. *Слобожанська бесіда* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. „Діалектне мовлення як лінгво-культурний феномен – Вип. 5. Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2011. С. 145–149.
  39. Клещова О. Є. Мовлення чоловіків і жінок у соціолінгвістичному аспекті. *Лінгвістика* : збірник наукових праць. № 3 (24). Ч. 2. Луганськ : ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2011. С. 32–35.
  40. Клещова О. Є. Стилїстика ділового мовлення та редагування (за кредитно-модульною системою). Навч.-метод. посібник. Луганськ : Альма-матер, 2011. 186 с.
  41. Клещова О. Є. Актуалізовані, семантично оновлені слова в публіцистичній спадщині Івана Багряного. *Образне слово Луганщини* : матеріали Х Всеукр. наук.-практ. конф. імені Віктора Ужченка. Вип. 10. Луганськ : ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2011. С. 126–130.
  42. Клещова О. Є. „Свадьба” чи весілля, брак чи шлюб? *Слобожанська бесіда* – 6 зб. ст. : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (8-9 листоп. 2012 р., м. Луганськ) / за ред. проф. К. Д. Глуховцевої. Вип. VI. Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2012. С. 87–91.
  43. Клещова О. Є. Мовностилїстичні особливості пісень українського гурту „Океан Ельзи”. *Лінгвістика* : збірник наукових праць. № 3 (30). Луганськ : ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. С. 122–129.
  44. Клещова О. Є. Мовна постать Андрія Кузьменка – автора, композитора, виконавця пісень гурту „Скрябін”. *Образне слово Луганщини* : XII Всеукр. наук.-практ. конф. імені

- Віктора Ужченка. Вип. 12. Луганськ : ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. С. 121–125.
45. Клещова О. Є. Лінгвокультуреми у пісенному тексті Андрія Кузьменка „Львів то є Львів”. *Образне слово Луганщини* : матеріали XIII Всеукр. наук.-практ. конф. імені Віктора Ужченка. Вип. 13. Луганськ : ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2014. С. 152–159.
46. Клещова О. Є. Семантично оновлені, актуалізовані слова в пісенних текстах Андрія Кузьменка („Скрябіна”). *Образне слово Луганщини* : матеріали XIV Всеукр. наук.-практ. конф. імені Віктора Ужченка. Вип. 14. Луганськ : ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2015. С. 112–117.
47. Клещова О. Є. Наукове трактування понять „текст” і „дискурс”, пісенний дискурс, поетичний дискурс. *Образне слово Луганщини* : матеріали XV Всеукр. наук.-практ. конф. імені Віктора Ужченка (29 квітня 2016 р., м. Старобільськ) / за заг. ред. проф. А. В. Нікітіної ; Держ. закл. „Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка”. Вип. 15. Старобільськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2016. С. 139–143.
48. Клещова О. Є. Символіка образу КРИЛ у пісенних та поетичних текстах. *Образне слово Луганщини* : матеріали XVII Всеукр. наук.-практ. конф. імені Віктора Ужченка (20 квітня 2018 р., м. Старобільськ) до 80-річчя Луганської області / за заг. ред. проф. А. В. Нікітіної ; Держ. закл. „Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка”. Вип. 17. Старобільськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2018. С. 99–107.
49. Клещова О. Є. Авторські пісенні тексти Jetty Neil (як феномен сучасної талановитої молоді). *Філологія та лінгводидактика в умовах євроінтеграції: сьогодні і перспективи* : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (19 – 20 травня 2020 р.). Херсон, 2020. С. 65–72.
50. Клещова О. Є. Пісенний дискурс, текст, пісенна лірика. *Образне слово Луганщини* : матеріали XIX Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої 85-річчю від дня народження видатного фразеолога Віктора Ужченка / за заг.

- ред. проф. А. В. Нікітіної Вип. 19. Старобільськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2020. С. 71–74.
51. Клещова О. Є., Кравчук О. М. Культура мовлення – одна з основних ознак справжнього українця. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. Львів, 1998. № 4. С. 86–91.
  52. Кравчук О. М. Мовні проблеми : матеріали наук.-практ. конференції „Ми всі – українці”. Кам’янець-Подільський, 2002. С. 40 – 42.
  53. Кравчук О. М. Мовні проблеми Слобожанщини. *Слобожанська бесіда* : м-ли II регіон. наук. конф. Вип. II. Луганськ : ЛНУ імені Тараса Шевченка. 2009. С. 27–29.
  54. Кретьова О. І. Формування культури професійного мовлення майбутніх учителів на основі системного підходу : дис. канд. пед. наук: 13.00.01. Черкаський держ. ун. ім. Б. Хмельницького. Ч., 1997. 174 с.
  55. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові. Київ : Наук. думка, 1984. 252 с.
  56. Клименко Н. Ф. Морфеміка сучасної української мови : монографія. Київ : Укр. мова та літ., 2000. 95 с.
  57. Козинець І. І. Культура мовлення як показник загальної культури особистості. Вісник Дніпропетровського ун-ту ім. Альфреда Нобеля. Сер. „Педагогіка і психологія”. Педагогічні науки. 2015. № 2 (10). С. 141–145
  58. Колодяжний А. С. Прийменник : матеріали до лекції з курсу сучасної укр. літ. мови. Харків : Вид-во Харк. ун-ту, 1960. 165 с.
  59. Корняка О. М. Педагогічна діяльність і культура педагогічного спілкування. *Практична психологія і соціальна робота*. 2003. № 1. С. 38–43.
  60. Короткова Р. І. Формування у студентів педвузу техніки мовлення як компонента професійної майстерності : дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 1998.
  61. Коць Л. М. Дієприслівник у сучасній українській літературній мові. Специфіка зв’язків та їх значення. Київ : Вид-во АН УРСР, 1964. 163 с.

62. Коць Т. А. Культура мови сучасника. *Колега*. 2002. № 1. С. 18–21.
63. Кочерган М. П. Словник російсько-українських міжмовних омонімі. Київ : Академія, 1997. 400 с.
64. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови : морфологія / Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. 2-ге вид., уточн. й допов. Вінниця : Поділля-2000, 2003. 464 с.
65. Леснова В. Іронічні вислови як засіб вираження оцінки в діалектному тексті. *Культура слова*. Вип. 78. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго. 2013. С. 182–187.
66. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови: Семантична структура слова. Харків : Вид-во Харків. ун-ту, 1977. 116 с.
67. Лисиченко Л. А. Лексико-семантична система української мови. Харків : Харків. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, 1997. 129 с. С. 4–16.
68. Масенко Л. Т. Українські імена і прізвища. Київ : Т-во „Знання” УРСР. 1990. 48 с.
69. Матвіяс І. Г. Іменник в українській мові : наук. вид. Київ : Рад. шк., 1974. 182 с.
70. Матвіяс І. Діалектизми в мові творів Антона Крушельницького. *Культура слова*. Вип. 78. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго. 2013. С. 177–182.
71. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилїстика української мови : підруч. Київ : Вища шк., 2003. 462 с.
72. Мовчун А. Етимологія граматичних термінів. *Дивослово*. 2000. № 7. С. 24–26.
73. Москаленко Н. А., Фащенко М. М., Смагленко Ф. П. Сучасна українська літературна мова : лексичний, фонетичний, граматичний аналіз слів. Київ, Одеса, 1980. 160 с.
74. Муромцева О. Г. Розвиток лексики української літературної мови в II пол. XIX ст. – на поч. XX ст. Харків : Вища шк., 1985. 152 с.
75. Непийвода Н. Синонімія виражальних засобів наукового стилю. *Дивослово*. 1997. № 2. С.18–22.
76. Огієнко І. Наочна таблиця милозвучності української мови. *Дивослово*. 1998. № 5–6. С. 17–20.

77. Ожиган В. М. Категорія числа займенникових іменників *Мовознавство*. 1996. № 2–3. С. 5–9.
78. Орфографічний словник української мови : близько 120 000 слів / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні АН України, Ін-т укр. мови АН України ; укл. С. І. Головащук та ін. Київ : Довіра, 1994. 864 с.
79. Орфопічний словник : словник / укл. М. І. Погрібний. Київ : Рад. шк., 1984. 629 с.
80. Пасинок В.Г. Мовна підготовка студентів як загальнопедагогічна проблема : монографія. Харків : Лівий берег, 1999.
81. Передрій Г. Дієприслівник. *Дивослово*. 1994. № 2. С. 36–38.
82. Передрій Г. Дієслово. *Дивослово*. 1994. № 4. С. 43–47.
83. Погрібний М. І. Словник наголосів української літературної мови : словник. Вид. 2-ге випр. і допов. Київ : Рад.шк., 1964. 639 с.
84. Полюга Л. М. Словник українських морфем. Львів : Світ, 2001. 448 с.
85. Полюга Л. Про вторинні кореневі системи. *Дивослово*. 1998. № 11. С. 12–14.
86. Полюга Л. М. Словник антонімів української мови : словник / Л. М. Полюга ; Нац. акад. наук України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, Укр. мовно-інформ. фонд. Вид. 2-ге., допов. і виправ. Київ : Довіра, 2001. 275 с.
87. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування. Київ : Т-во „Знання”, КОО. 2008. 291 с.
88. Русанівський В. М. Структура українського дієслова. Київ : Наук. думка, 1971. 317 с.
89. Русско-украинский орфоэпический словарь / под ред. В. М. Русановского. Київ : Освіта, 1992. 254 с.
90. Савченко Л. Л. Культура мовлення вихователя як засіб професійної діяльності. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. № 65. Т. 1. С. 69–71.
91. Сасинович С. С. Дієприслівники в сучасній українській мові. Київ : Рад. шк., 1963. 108 с.

92. Симоненкова Л., Остаф Я. Числівник. *Дивослово*. 1994. № 7. С. 37–39.
93. Сікорська З. С. Сучасна українська літературна мова : словотвір і морфеміка. Луганськ : Альма-матер, 2000. 174 с.
94. Сікорська З. С., Терновська Т. П. Шкільний морфемний словник. Луганськ, 1992.
95. Словник іншомовних слів : 23 000 слів та термінологічних словосполучень / уклад. Л. О. Пустовіт та ін. ; ред. Л. О. Пустовіт. Київ : Довіра, 2000. 1017 с.
96. Словник-довідник вживання літери Г. Львів : Б-ка укр. націоналіста, 1993. 16 с.
97. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей : словник-довідник. Вид. 2-ге виправл. й доповн. / за ред. В. М. Русанівського. Київ : Наук. думка, 1996. 335 с.
98. Стишов А. О. Українська лексика кінця ХХ століття : (на матеріалі мови засобів масової інформації). 2-ге вид., переробл. Київ : Пугач, 2005. 388 с.
99. Сучасна українська мова : МОРФОЛОГІЯ : підручник / за ред. проф. А. К. Мойсієнка ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ : Знання, 2013. 524 с.
100. Сучасна українська мова : ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФОНЕТИКА : підручник / за ред. проф. А. К. Мойсієнка ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ : Знання, 2013. 340 с.
101. Сучасна українська мова : СИНТАКСИС : підручник / за ред. проф. А. К. Мойсієнка ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ : Знання, 2013. 238 с.
102. Сучасна українська літературна мова : підручник для студ. філол. спец. вищ. навч. закладів / за ред. М. Я. Плющ. Вид. 4-те, стереотип. Київ : Вища шк., 2005. 430 с.
103. Сучасна українська літературна мова : підруч. для студ. філол. спец. вузів. / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ ; ред. А. П. Грищенко ; М-во освіти України. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Київ : Вища шк., 1997. 493 с.
104. Сучасна українська літературна мова : вступ. Фонетика / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР ; за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1969. 436 с.

105. Сучасна українська літературна мова : лексика. Фразеологія / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР ; за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1973. 439 с.
106. Сучасна українська літературна мова : морфологія / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР ; за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1973. 583 с.
107. Сучасна українська літературна мова : синтаксис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР ; за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1972. 515 с.
108. Сучасна українська літературна мова : стилістика / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР ; за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1973. 588 с.
109. Сучасна українська мова : підруч. для студ. гум. спец. вузів / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко ; ред. О. Д. Пономарів ; М-во освіти і науки України. Вид. 2-ге перероб. Київ : Либідь, 2001. 400 с.
110. Сюта Г. Інтегративний та диференційний зміст терміна *стиль* у сучасній гуманітарній парадигмі. *Культура слова*. 2012. Вип. 76. С. 111–118.
111. Ткачук О. Деякі аспекти проблеми походження української мови. *Дивослово*. 1998. № 2. С. 10–12.
112. Томан Іржі. Мистецтво говорити. Київ : Видавництво „Україна”, 1996. 270 с.
113. Томіленко Л. Експресивна лексика на позначення назв осіб у романі Василя Шкляра „Залишенець. Чорний ворон”. *Культура слова*. Вип. 78. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго. 2013. С. 77–81.
114. Тоцька Н. І. Голосні фонемі української мови. Київ : Вид-во Київ. ун-ту, 1973. 193 с.
115. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика. Орфоепія. Графіка і орфографія : завдання і вправи: навч. посіб. Київ : Вища шк., 1995. 151 с.
116. Ужченко В. Д., Авксентьев Л. Г. Українська фразеологія : навч. посіб. для студ. філ. фак. ун-тів. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Харків : Основа, 1990. 167 с.

117. Ужченко В. Д. Фразеологічний словник східнословобожанських і східностепових говірок Донбасу. Луганськ : Альма-матер, 2002. 263 с.
118. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови : навч. посіб. Київ : Знання, 2007. 494 с.
119. Українська літературна вимова і наголос. Словник-довідник. Київ : Наук. думка, 1973. 724 с.
120. Українська мова за професійним спрямуванням : практикум : навч. посіб. / Т. В. Симоненко та ін. Київ : ВЦ „Академія”, 2009. 272 с.
121. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. Київ : Наук. думка, 2019. 392 с.
122. Фонетика. Орфоепія. Графіка. Орфографія : посіб. для вчителів / О. П. Блик. Київ : Рад. шк., 1988. 128 с.
123. Хома Т. В. Поняття „мови”, „мовлення” та „культури мовлення” в науково-лінгвістичній літературі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Сер. „Педагогіка, соціальна робота”. Вип. 20. С. 173–175.
124. Царик О. Теоретичні засади формування культури мовлення в зарубіжній лінгводидактиці. *Людинознавчі студії*. Вип. 29. Педагогіка. С. 218–229.
125. Яворська С. Будова слова і словотвір (Робота з орфографії). *Дивослово*. 1997. № 5 – 6. С. 39 – 42.
126. Bär J.A. Darf man als Sprachwissenschaftler die Sprache pflegen wollen? – Anmerkungen zu Theorie und Praxis der Arbeit mit der Sprache, an der Sprache, für die Sprache / Jochen A. Bär // In: *Zeitschrift für germanistische Linguistik (ZGL)*. 30/2002. S. 222–251.
127. Gordon D. The French Language and National Identity 1930–1975. vol. 22 of *Contributions to the Sociology of Language*. Mouton, the Hague. Paris, New-York. P. 453.
128. Greule A., Lebsanft F. Europäische Sprachkultur und Sprachpflege / Albrecht Greule, Franz Lebsanft. Tübingen : Narr, 1998. 276 s.
129. Janich N., Greule A. Sprachkulturen in Europa: ein internationales Handbuch. Tübingen : Narr, 2002. 377 s.

130. Lampert G. “To hell with the future, we’ll live in the past”: Ideas and Ideologies of Language Culture in Britain. Albrecht Greule, Franz Lebsanft. Europäische Sprachkultur und Sprachpflege. Tübingen : Narr, 1998. S. 37–62.
131. Mackensen L. Neues Wörterbuch der deutschen Sprache. Rechtschreibung, Grammatik, Stil, Worterklärung, Fremdwörterbuch. 3. Auflage / Lutz Mackensen. München : Südwest-Verlag, 1962. 836 s.
132. Markowski Andrzej. Kultura języka. Nowy słownik poprawnej polszczyzny. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2002. S. 1650.
133. Markowski Andrzej. Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2005. S. 15–16.

IV. Інформаційні ресурси:

- mon.gov.ua/ua – офіційний сайт МОН України;
  - journal.osnova.com.ua/free-articles/ – матеріали, опубліковані в науково-методичних журналах видавничої групи „Основа”;
  - www.nbuv.gov.ua – офіційний сайт Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського;
  - www.dyvoslovo.com.ua.
1. Бибик С. Концепт „ярмарок” в українській сміховій культурі. *Культура слова*. 2019. Вип. 2 (91). С. 87–103. URL: <https://ks.iul-nasu.org.ua/vypusky-zhurnalu/2019-2/zbirnyk-kultura-slova-91.html>
  2. Висоцька З. „Моя любове, я перед тобою...” (словесний образ любові у поезії Ліни Костенко). *Культура слова*. 2020. Вип. 1 (92). С. 101–113. URL: https://iul-nasu.org.ua/pdf/kulturaslova/92/8_ks_92.pdf
  3. Дільна О. „Такі свої чужіші чужини” (виражальні можливості морфологічних категорій у романі Ліни Костенко „Берестечко” *Культура слова*. 2020. Вип. 1 (92). С. 230–241. URL: https://iul-nasu.org.ua/pdf/kulturaslova/ks_92.pdf
  4. Драчук Сергій. 20 найбільших новацій Українського правопису 2019 року. *Радіо Свобода*. 15 травня 2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30025623.html>

5. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови : у 2 ч. : підр. для ф-тів мови і л-ри пед. ін-тів. Вид. 3-тє. Київ : Рад. шк., 1965. 422 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0000591
6. Зінченко Тетяна Наша мова – наша незалежність. Відстоїмо мову, за яку розстрілювали! URL: https://espreso.tv/article/2020/02/19/krayina_vilnykh_lyudey_chy_krayina_mertvoyi_movy_slovo_za_namy_ukrayinci
7. Клещова О. Є. Національне мовомислення пісенної творчості Андрія Кузьменка. *Zwiastowac. Nauki i praktyki* : Monografia pokonferencyjna Science, Research, Development. Philology, Sociology and Culturology. London (30.10.2019-31.10.2019). Warszawa : Wydawca : Sp. Z o.o „Diamond trading tour”, 2019. № 22. С. 99–103. URL : http://xn--e1aajfpcds8ay4h.com.ua/files/94_5_s.pdf
8. Клещова О. Є. Поетичний і музичний талант Андрія Кузьменка. *Zwiastowac. Nauki i praktyki* : Zbiór raportów naukowych. „Literatura i kulturoznawstwo. Projekty naukowe”. Wykonane na materiałach Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej Konferencji (Sopot, 27.02.2015 – 28.02.2015). Warszawa : Wydawca : Sp. z o.o „Diamond trading tour”, 2015. S. 114–118. URL: http://xn--e1aajfpcds8ay4h.com.ua/files/file/zborniki/zbornik_Sopot_38_5.pdf
9. Клещова О. Є. Актуалізовані, семантично оновлені слова у пісенній творчості Андрія Вікторовича Кузьменка („Скрябіна”). *Zwiastowac. Nauki i praktyki*. Zbiór raportów naukowych. Konferencji Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej „Literatura, socjologia i kulturoznawstwo. Aktualne naukowe problemy. Rozpatrzenie, decyzja, praktyka” (Gdańsk 29.06.2015 - 30.06.2015). Warszawa : Wydawca : Sp. z o.o. „Diamond trading tour”, 2015. S. 78–82. URL: <http://xn-->

- e1aajfpcds8ay4h.com.ua/files/file/scientific_conference_42/zborni_k_42_5_Gda%C5%84sk_30.06.2015.pdf
10. Клещова О. Є. Текст і дискурс. *Zwiastowac. Nauki i praktyki*. Zbiór artykułów naukowych. Konferencji Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej „Filologia, socjologia i kulturoznawstwo. Teoretyczne i praktyczne aspekty rozwoju współczesnej nauki.” Warszawa : Wydawca : Sp. z o.o. „Diamond trading tour”, 2016. S. 82–85. URL: http://xn--e1aajfpcds8ay4h.com.ua/files/file/scientific_conference_54/54-05.pdf
  11. Клещова О. Є. Мова сучасної української пісні (на матеріалі пісенних текстів Андрія Кузьменка). *Образне слово Луганицини* : матеріали XVI Всеукр. наук.-практ. конф. імені Віктора Ужченка (26 травня 2017 р., м. Старобільськ) / за заг. ред. проф. А. В. Никітіної ; Держ. закл. „Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка”. Вип. 16. Старобільськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2017. С. 107–113. URL: <http://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/2189/Slovo2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
  12. Клещова О. Є. Мовна палітра сучасної української пісні (на матеріалі пісенних текстів Андрія Кузьменка). *Zwiastowac. Nauki i praktyki*. Zbiór artykułów naukowych. Konferencji Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej „Filologia, socjologia i kulturoznawstwo. Priorytetowe obszary badawcze: od teorii do praktyki” (Lublin (PL) 28.02.2017). Warszawa : Wydawca : Sp. z o.o. „Diamond trading tour”, 2017. S. 57–60. URL: http://xn--e1aajfpcds8ay4h.com.ua/files/file/scientific_conference_62/62-5.pdf#PAGE=57
  13. Клещова О. Є. Одоративна лексика в поетичній творчості Андрія Кузьменка („СКРЯБІНА”). *Лінгвістика* : збірник наук. праць. № 2 (39). Старобільськ : ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2018. С. 143–149. URL: <http://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/3275/%E2%84%96%2839%29%202018.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
  14. Клещова О. Є. Мотив „крилатості”, символічність образу крил (на матеріалі пісенних текстів гурту „LAMA” та поезії Ліни

- Костенко). *Zwiastowac. Nauki i praktyki* : Monografia pokonferencyjna „Science, Research, Development. Philology, sociology and culturology”. Baku 29.06.2018 – 30.06.2018. Warszawa : Wydawca : Sp. z o.o. „Diamond trading tour”, 2018. № 6. S. 19–26. URL: http://xn--e1aajfpcds8ay4h.com.ua/files/scientific_conference/78/78-05.pdf
15. Клещова О. Є. Філософія буття поезії Андрія Кузьменка (Кузьми Скрябіна). *Zwiastowac. Nauki i praktyki* : Monografia pokonferencyjna „Science, Research, Development. Philology, sociology and culturology”. London 30.10.2018 – 31.10.2018. Warszawa : Wydawca : Sp. z o.o. „Diamond trading tour”, 2018. № 10. S. 81–85. URL: http://xn--e1aajfpcds8ay4h.com.ua/files/82_5.pdf
16. Клещова О. Є. Національне мовомислення пісенної творчості Андрія Кузьменка. *Zwiastowac. Nauki i praktyki* : Monografia pokonferencyjna Science, Research, Development. Philology, Sociology and Culturology. London (30.10.2019-31.10.2019). Warszawa : Wydawca : Sp. Z o.o „Diamond trading tour”, 2019. № 22. C. 99–103. URL: http://xn--e1aajfpcds8ay4h.com.ua/files/94_5_s.pdf
17. Мова – ДНК нації : освітній проект для тих, хто хоче вдосконалити свої знання з української мови. URL: <http://ukr-mova.in.ua> (дата звернення: 15.12.2015).
18. Полюга Л. М. Словник українських морфем. Львів : Світ, 2001. 448 с. URL: https://gramotiy.co.ua/slovník_morfem/
19. Русіна Ольга. Новий український правопис: історія, зміни, нововведення. *МОВНА РУБРИКА* № 21, 2020-05-24. URL: <https://nasze-slowo.pl/novyj-ukrayinskij-pravopys-istoriya-zminy-novovvedennya/>
20. Садова Лариса. Сучасні іменні вподобання волинян: найпопулярніші та рідкісні імена новонароджених. *Хроніки Любарта*. URL: <https://www.hroniky.com/news/view/19006-suchasni-imenni-vpodobannia-volynian-naipopuliarnishi-ta-ridkisni-imena-novonarodzhenykh> (дата звернення 11.05.2021).
21. Сікорська З. С. Українсько-російський словотворчий словник. 2-е вид., перероб. і допов. Київ : Освіта, 1995. 256 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi->

bin.ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0001440

22. Словники України он-лайн : український лінгвістичний портал. URL: <https://lcorp.ulif.org.ua> (дата звернення 18.12.2015).
23. Стислий огляд основних змін у Новій редакції „Українського правопису” (2019). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/osnovni-zminy%202019.pdf>
24. Український правопис. 2019. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/05062019-onovl-pravo.pdf>
25. Як ми говоримо / Б.Д. Антоненко-Давидович. URL: <http://yak-my-hovorymo.wikidot.com/> (дата звернення 28.12.2015).
26. Klare J. Sprachkultur und Sprachenpolitik in der Romania (Frankreich, Spanien, Italien). *Interlinguistische Informationen*. Mitteilungsblatt der Gesellschaft für Interlinguistik e. V., Beiheft 13, Berlin, November, 2006. S. 41–92. URL: <http://www.interlinguistik-gil.de/wb/media/beihefte/13/beiheft13-klare.pdf>

Навчально-методичне видання

**Клещова Оксана Євстахіївна,
Кравчук Оксана Миколаївна**

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Навчально-методичний посібник
для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальностей 014.01 Середня освіта. Українська мова і
література, 014.01 Середня освіта. Українська мова і література.
Мова і література (англійська).
Вид. 2-ге, переробл. і доповн.

За редакцією авторів
Коректори – Клещова О. Є., Кравчук О. М.
Комп'ютерне макетування – Клещова О. Є.

Здано до складання 25.05.2021 р. Підписано до друку 25.06.2021 р.
Формат 60x84 1/16. Папір офсет. Гарнітура Times New Roman.
Друк ризографічний. Умов. друк. арк. 10,27. Наклад 100 прим.

Видавець і виготовлювач
Видавництво Державного закладу
„Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”
пл. Гоголя, 1, м. Старобільськ, 92703. Т/ф: (06461) 2-26-70
e-mail: luguniv.info.edu@gmail.com

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3459 від 09.04.2009 р.

